
AZ ÓKORI KELET NAGYJAI

931
F 94

A VILÁGTÖRTÉNELEM NAGY ALAKJAI

A VILÁGTÖRTÉNELEM NAGY ALAKJAI

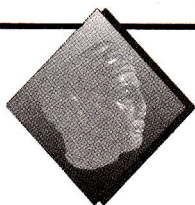
Hinné-e, hogy az egyik legismertebb bibliai történettel ellentétben, nem Dávid győzte le Góliátot, hogy Heródes ártatlan a nevéhez fűződő tömeges gyermekgyilkosságban, vagy hogy Jeremiás próféciáit a történelem beigazolta?

Ha kíváncsi minderre, s azt is szeretné megtudni, hogyan vált a zsidó születésű, farizeus József ben Mattatjából római polgárjogú, görög nyelvű történetíró – Josephus Flavius –, s hogy lett a szabadságharcos Júdás Makkabeusból a Hasmóneus-dinasztia megalapítója, akkor érdemes elolvasnia A világtörténelem nagy alakjai című sorozat legújabb kötetét. Fröhlich Ida, a televízióból is ismert történész, az ókori Kelet bibliai tájaira, Júdába, Izraelbe, Főníciaiba, Kanaánba vezeti el az olvasókat.

200 Ft

K O S S U T H K Ö N Y V K I A D Ó

AZ ÓKORI KELET NAGYJAI

ÍRTA: FRÖHLICH IDA

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1992

Sorozatszerkesztő: Benke Zsuzsa

**ISBN 963 09 3555 4
ISSN 1216-0741**

© Fröhlich Ida, 1992

(4811)

ELŐSZÓ

A mai Közel-Kelet, az ókori Kanaán, Fönícia és Izrael történeti személyiségeinek portréit megrajzolni sok esetben nehéz feladatot jelent a fennmaradt források szűksavúsága miatt. Izrael történetére vonatkozóan az egyetlen hosszabb, összefüggő elbeszélő forrásunk a *Biblia*. Kanaán – később az ókori Izrael állam – területéről más írásos emlék alig, elbeszélő forrás pedig egyáltalán nem került elő. Ennek oka nem az írásbeliség hiánya, hanem az, hogy az anyag, amire írtak, megsemmisült. Az itt élt történeti személyek arcképének megformálásához felhasználható egyedüli forrás tehát a *Biblia*, a bibliai történetírásnak pedig megvannak a maga szigorú elvei és szabályai. A gyűjtemény – óriási terjedelme ellenére – egyes személyek esetében sokszor meglepően szűksavú. Csak olyankor válik bőbeszédűvé, ha az izraeli királyság vagy a Jahve-vallás szempontjából fontos eseményekről van szó. Dávid és Salamon történetét a *Biblia* alapján sokkal jobban ismerjük, mint a későbbi korszak bármely jelentős uralkodóját. Azonban az ő történetükben sem mindig a személy az, aki előtérbe kerül. A bibliai elbeszélések szerzőinek, még inkább pedig a későbbi összeállítóknak célja az, hogy ezeknek a személyeknek a királyság vagy a Jahve-vallás szempontjából fontos tevékenységét bemutassák. Így történhet meg, hogy sok személyről – így például a Salamon királyságának kettészakadása után uralkodó izraeli királyokról, vagy a déli, júdai uralkodóház

több igen jelentős uralkodójáról – alig esik szó.

Az egyetlen elbeszélő forráson kívül egyre növekvő számban vannak kiegészítő tárgyi források, régészeti leletek, amelyek ezekről, a *Biblia*-ban oly mostohán kezelt uralkodókról nyújtanak adatokat, és lehetővé teszik, hogy új megközelítésben értékeljük őket. Szerencsés esetben egy-egy jelentős történeti alak maga is író – mint például Jeremiás próféta –, és így nemcsak az őt foglalkoztató gondolatokat, nézeteket, de életének egyes eseményeit, magatartását, jellegzetes reakcióit is megismerjük a fennmaradt művekből. Ezek az adatok már a személyiség teljes bemutatását teszik lehetővé.

A hellénisztikus kortól kezdve kedvezőbb lehetőség nyílik a történeti személyekkel kapcsolatos események, tettek megismerésére. A hellénisztikus történetírás általában figyelmet fordít a személyiségi jegyek bemutatására is. Szerencse, hogy a zsidóság történetére vonatkozóan akad egy történetíró is, Josephus Flavius, aki nemcsak saját korának történéseit és a vele megtörtént eseményeket dolgozta fel műveiben (*A zsidó háború*, *Önéletrajz*), de összefoglaló munkát készített népe történetéről is (*A zsidók története*). Josephus számos történeti alak – a Makkabeus-felkelés hősei, a Hasmóneus-uralkodók, Heródes – megismeréséhez nyújt kitűnő forrást. Történeti munkája és önéletrajza nyomán kibontakozik előttünk saját személyisége, előttünk áll ő maga is.

A helyszín, ahol nagyjából a Kr. e.

második és első évezred fordulóján az izraeli királyság megalakul, és ahol – ennek bukása után – a kötet szereplői élnek és működnek: Kanaán, Izrael, majd Izrael és Júda királyságai és Palesztina. A sok név ugyanazt a területet jelöli. A nevek sokfélesége magában is jelzi, hogy a vidék története viharos lehetett. Az izraeli királyság megalakulását megelőző korban nem jön létre nagyobb területet egybefogó állam, és kevés az írásos emlék is. Mindez persze nem jelenti, hogy Kanaán – így nevezik a Kr. e. 2. évezredben – területe és kultúrája jelentéktelen lett volna. A bronzkor alatt, a Kr. e. 3. évezredben már virágzó városi kultúra található itt. A kanaáni városok a környező területet és a kisebb településeket befolyásuk alá vonva városállamokat alkotnak.

A városállamok életéről szóló írásos források szórványosak. Jeruzsálem neve egyiptomi átokszövegen szerepel a 2. évezred közepén, de Abdihepa jeruzsálemi uralkodó néhány levelét is ismerjük az egyiptomi fáraók diplomáciai levelezését őrző Amárna-levéltárból. A levelek alapján Abdihepa városállamának területe nagyjából a későbbi Benjámin-törzsi területével azonos. A városok közötti területek nem üresek, elsősorban juh- és kecsketeenyésztésből élő lakosság lakja. Írásos források említik ezeket a félnomád törzseket, jelenlétük és befolyásuk Kanaán területén igen jelentős. A BIBLIA Genesis-könyvének patriarcha-történetei lényegében ilyen félnomád családok életéről szólnak, az ő elbeszélő hagyományuk kincseit őrzik. De a patriarchatörténetek semmiképpen sem tekinthetők történeti forrásnak.

Habár az ókori kelet más területeiről, Mári, Ebla és az észak-mezopotámiai Núzi lelőhelyeiről származó dokumentumok említenek olyan neveket, szokásokat, amelyek a patriarcha-történetek bizonyos elemeivel hasonlóságot mutatnak, az ósatyákról szóló tör-

téneteket mégsem lehet meghatározott területhez vagy korhoz kötni. Annyi bizonyos, hogy a történetek a Kanaán területén élő félnomád csoportok 2. évezredi elbeszélő hagyományát őrzik, ebből állt össze a három nemzedéknek szóló, jól megszerkesztett elbeszélés. Ezek alapján azonban nem lehet történeti portrékat készíteni: a patriarcha-történetek olyan típusok portréit rajzolják meg – a tehetős félnomád kereskedőket, a pásztorét és a sejkét – akiknek képviselői valóban Kanaán területén éltek a Kr. e. 2. évezred fordulóján.

A kétfajta életmódot folytató lakosság politikai szervezetei ugyanígy kettes képet mutatnak: a városok lakói városállami keretek közt élnek, a félnomádokat a törzsi szervezet fogja össze. A törzsi összetartozás formálisan vérségi köteléket jelent, ez azonban sokszor nem a közös származás, hanem inkább egy meglevő érdekszövetség miatt jöhetett létre.

Kanaán területe a Kr. e. 2. évezredben hosszú időn át egyiptomi fennhatóság alatt áll. Ebben a laza függésben a városállamok fejedelmei – akik gyakran jó egyiptomi kapcsolatokkal, esetleg ottani katonai képzettséggel is bírnak – vazallusai a fáraónak.

A Kr. e. 2. évezred utolsó harmadában Kanaánban jelentős változások történnek. Az egyiptomi befolyás meggyengül, az Újbirodalom uralkodói belpolitikai problémákkal, dinasztikus válsággal küszködnek, a befolyásuk alatt tartott területek gyakorlatilag kikerülnek ellenőrzésük alól. Kanaánba új népcsoportok települnek be, illetve megnő a területen élő félnomádok száma és aránya a népességben. A Biblia elbeszéléseiben azt olvashatjuk, hogy azok a törzsek, amelyek a későbbi izraeli törzsszövetséget alkotják, Egyiptomból szavadulva, sokévi szináj-félszigeti vándorlás után, a Jordánon átkelve foglalták el Kanaán területét és alapították meg itt saját államukat.

DÁVID ÉS SAUL

KETTŐS PORTRÉ

A Kr. e. 13. században, a nagyobb arányú nomád beköltözés előtt egy másik – valószínűleg az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó nyelvet beszélő csoport – is megjelenik Kanaán területén: a filiszteusok.

A filiszteusok – akik a Sefelá, a déli, partmenti síkság területén telepedtek le – és a megnövekedett számú „izraeli” népesség együttélése sohasem volt zavartalan. A termékeny part menti síkságot birtokló filiszteusok, a *Biblia* elbeszélése szerint, megkísérelték uralmuk alá hajtani a szárazföld belsejében levő dombvidékek lakóit. A *Biblia* veszélyes ellenfeleknek festi le a filiszteusokat: ők azok, akik a vasgyártás titkait birtokolják, harci szekereik vannak, és ennek folytán szinte legyőzhetetlennek tűnnek ellenfeleik szemében.

A filiszteus terjeszkedés a dombvidék törzseit egységes fellépésre és valamilyen államszervezet kiépítésére készítette. A törzsek közös fellépéseit vezető uralkodó Saul, az izraeliek Benjámín törzséből származó első királya. Saul a bibliai elbeszélés szerint először a Jordántól keletre fekvő Jábes-Gileád lakóinak védelmében kel harcra az ammonitákkal, majd pedig a sekemi filiszteus helytartó ellen lázad fel.

Később, királyságának egész ideje alatt, Benjámín és Efrájim törzseinek, valamint a környező törzseknek az összefogására, a külső veszély elleni katonai védelem megszervezésére törekszik.

Saul hadserege nem állandó, a törzsek fegyvereseiből áll, akiket veszély,

támadás esetén hívnak össze. Sem sorozás, sem zsold nincs. A sereg vezetői, a hivatásos tisztek leginkább Saul rokonságából kerülnek ki (pl.: Abnér, Saul nagybátyja vagy Saul fiai).

Saul karrierje a bibliai elbeszélés alapján különös törést mutat. Pályafutása kezdetén kiválasztott, akiben Sámuel próféta felismeri Izrael leendő szabadítóját, és isteni sugallatra királlyá keni a szép, magas ifjút. Saul Micpában az összehívott nép sorsolással is királlyá teszi, majd első győztes csatája után végleg királlyá kiáltja ki. Saul sikeres harcokat vív a filiszteusok ellen. Kezdetben kharizmatikus veze-

FILISZTEUS HARCOS,
EGYIPTOMI ÁBRÁZOLÁSON

tőnek tartják, akit a harc előtt „az Isten lelke” száll meg. Személyére az első árnyék akkor vetül, amikor egyik csatája után nem várja meg a késlekedő Sámuel prófétát az áldozat bemutatásával, hanem maga végzi el az áldozati szertartást. A megérkező Sámuel baljósan azt jövendöli, Saul királysága nem lesz hosszú életű, mivel megszegte az áldozatok bemutatására vonatkozó előírásokat. A következő alkalommal a Jordánon túl élő amáleki törzsek ellen vívott sikeres csata után szegi meg Saul a hérem előírásait, vagyis azt a (nomád eredetű) kegyetlen parancsot, amely szerint a legyőzött ellenséget és annak minden vagyonát teljesen el kell pusztítani. Ezt az előírást később, teljesen ésszerűen, Dávid sem tartja be, ám őt ezért semmiféle elmarasztalás nem éri. Jahve, Izrael istenének szavait ismét Sámuel közvetíti: „megbántam, hogy királlyá tettem Sault”.

Ilyen előzmények után kerül sor Dávid kiválasztására és királlyá kenésére. Jahve elfordulva Saultól, ismét Sámuel prófétát bízta meg az új kiválasztott felkeresésével. Sámuel a júdai Betlehembe megy, hogy az ott élő Jísáj egyik fiát királlyá kenje – ám útja elején még maga sem tudja, melyiket. Miután az elébe állított hét fiú az isteni sugallat alapján nem bizonyul kiválasztottnak, a juhok mellől, a mezőről hazahívott nyolcadik fiúban, Dávidban ismeri fel Sámuel a kiválasztottat, és őt keni olajjal királlyá. Ettől kezdve Dávid, az új kiválasztott pályája meredeken emelkedik, míg Saulé – akitől Jahve hibái miatt elfordult – egyre mélyebbre hanyatlik, egészen a pusztulásig.

Saul és Dávid életének és karrierjének egymásba fonódó és ellentétes ívű történetét a dávidi dinasztia uralkodása alatt, valószínűleg Salamon idején foglalták írásba, akkor, amikor a dávidi leszármazottak uralma a jövőre nézve is biztosnak látszott, Saul utódai viszont végleg eltűntek a politika színteréről.

Dávid karrierjének kezdetét a *Biblia* háromféleképpen beszéli el. Az első a

kiválasztás története, amikor Sámuel, isteni sugallatra, királlyá keni a júdai pásztorfiút, Jísáj legkisebb gyermekét. A második történet szerint Dávid apródként kezd pályafutását Saul udvarában, ahol hárfajátékkal űzi el a királyt nyomasztó rossz szellemet. A harmadik a híres Góliát-történet, amelyben Dávid – aki az elbeszélés szerint teljesen ismeretlen Saul és udvartartása előtt – párbajban legyőzi az óriás termetű és állig fölfegyverzett filiszteus óriást, Góliátot. A küzdők személyét és a harc körülményeit illetően kiáltóak az ellentétek: az óriás Góliát fegyvereit (amelyek a kor harci eszközeinek csaknem teljes arzenálját képviselik) külön fegyverhordozó cipeli, míg Dávid, akinek egyetlen fegyvere a pásztorok által a vadak elűzésére használt hajítókő, egyedül áll ki. Az elbeszélés röviden értékeli is a győzelmet: „Dávid tehát erősebb volt a filiszteusnál, bár csak parittyája és köve volt.” A három történet a kiválasztottság tényét támasztja alá, de nem valószínű, hogy valamennyi a valóságot tükrözi. A filiszteus Góliát legyőzését egyébként Sámuel könyvének egy más helye egy Elhánán nevű harcosnak tulajdonítja.

Dávidra Saul udvarában fényes jövő vár. A királyi udvarba került júdai fiatalember, katonai sikerei nyomán, hamarosan népszerű lesz. Személyi adottságai, kvalitásai, sikerei előbb Saul elismerését vívják ki, de később a népszerűség, amelyet a bibliai mondás („Megölt Saul ezer embert, Dávid meg tízezer embert.”) is jelez, és amely Dávidot Saul elé helyezte, minden valószínűség szerint kiváltja a király féltékenységét. Így érthető, hogy bár Saul Dávidnak ígéri idősebb lányát, Mérábot, később máshoz adja a lányt. Dávid elveszi ugyan Mikált, a király fiatalabb lányát, de Saul végül mégis Dávid ellen fordul, akinek az életét mentve me-

A CIJÓN-DOMB MA. A DOMB KELETI LEJTŐJÉN
FEKÜDT HAJDAN DÁVID VÁROSA

nekülnie kell az udvarból. A király lányával kötött házasság a jogszokás szerint igen nagy jelentőségű, mivel a frigy a férj számára jogos trónigényt jelenthet. Amikor Saul végleg szakít Dáviddal, Mikált egy másik férfihoz adja feleségül – így adja Dávid és a világ tudtára, hogy veje későbbi trónigényét jogtalannak tekinti.

Érdekes, hogy az elbeszélés végig ideálisnak örökíti meg Dávid és Saul családtagjainak kapcsolatát. Bár Saul – gonosz lélektől hajtva – többször is orgyilkos szándékkal tör Dávid életére, pl. amikor váratlanul lándzsáját a zenélő Dávid felé hajtja. Jónátán, Saul fia ugyanakkor életre szóló szövetséget köt Dáviddal. Saul lánya, Mikál, szerelemre lobbanva Dávid iránt, maga is a népszerű ifjú hős felesége akar lenni. Mikál és Jónátán egyaránt tiszta szívvel, hátsó gondolat nélkül segíti Dávid menekülését akkor, amikor apjuk orgyilkosokat küld ellene. Mikál, hogy az üldözőket megtévessze, egy teráfot, azaz ember alakú istenszobrot helyez férje ágyába – mire a csere kiderül, Dávidnak sikerül időt nyernie a meneküléshez.

Dávid először délre, Nobba menekül, ahol az ottani szentély papjaitól kap segítséget. Az útirány megválasztása nem véletlen: szülőföldjén és családjá, nemzetsége lakóhelyén Dávid joggal számíthat segítségre. Útjának következő állomása, sajátos módon, Gát, a déli partvidék közelében fekvő filiszteus város. A választás oka bizonyára az a szándék, hogy az ottani uralkodó, Ákis szolgálatába szegődjön. A Saul udvarából frissiben menekült magas rangú tiszt (a forrás egy helyütt Saul testőrparancsnokának nevezi Dávidot), a király veje, azonban nem kelt túl nagy bizalmat a filiszteus városállam uralkodójában, ezért Dávid a menekülés ötletes módját választja: ártalmatlan bolondnak tettei magát a gátiak előtt, így sikerül baj nélkül távoznia a városból.

Dávid bújdosásának színhelye ez-

után a júdai pusztaság lesz, amely barlangjaival számtalan bújdosó és gerillaharcos számára nyújt biztos menedéket. Itt csatlakoznak hozzá testvérei, rokonsága, itt alakul ki körülötte az a szabadcsapat, amely később fegyveres erejének magját alkotja. Az elbeszélés szerint elnyomott, eladósodott, elkeseredett emberek csatlakoznak hozzá. Olyanok, akik földjüket veszítve, a sauli királyság lakosságát sújtó terhei elől menekültek a júdai pusztaság biztonságába. Dávid mellett van az a nobi pap, Ebjátár is, akinek egyedül sikerült megmenekülnie Saul véres bosszúja elől. A király a nobi szentély papjait Dávidhoz való hűségük miatt kivégeztette.

Dávid helyzete – annak ellenére, hogy ekkor már hatszáz fegyverese van, és sikerül a filiszteusoktól is elfoglalni egy városkát, Qeílát – még mindig nem szilárd. Ismét menekülni kényszerül, mivel az elfoglalt város lakói készek kiszolgáltatni őt Saulnak. Dávid csapatával együtt a júdai dombvidék déli részére, Cíf és Máon pusztáira húzódik vissza, ahol Saul hiába üldözi, nem tudja elfogni őket. Saul üldözésével kapcsolatban itt is és másutt is szép történeteket olvashatunk Dávid nemeslelkűségéről. A helyet jól ismerő pusztai bújdosó – miután fölényének látható jeleit megmutatta ellenfelének – tovább engedi Saul.

Arra vonatkozólag, hogyan és miből élhetett a Dávid vezette fegyveres csapat a júdai dombok között, egy novelisztikus elbeszélés, Nábál története szolgál adalékkal. Nábál, a qéni törzshöz tartozó gazdag birtokos, a Júda déli részén fekvő Máonban lakott. A birkák nyírásának idején a júdai pusztaságban fekvő birtokára, Karmelbe érkezik. Itt szólítja fel őt követői útján Dávid: „adj ajándékot tehetséged szerint”. A Dávid által kért „ajándék” az emberei ellátásához szükséges élelmiszer. Nábál megtagadja a követelést – felesége, Abigáil azonban a fegyveres csoport megérkezésének hírére óvato-

sabbnak bizonyul, és férje tudta nélkül élelmiszerekből álló gazdag ajándékot küld Dávidnak és embereinek. Nábál, a férjet rettenetes düh szállja meg, amikor értesül felesége cselekedetéről – s talán ez a felindulás okozza Nábál néhány nap múlva bekövetkező halálát. Dávid feleségül veszi a megözvegyült Abígáilt, és így Nábál egész vagyonának birtokosa lesz.

Dávid, hogy helyzetét Saullal szemben biztosítsa, kénytelen filiszteus segítséget igénybe venni. Ismét megjelenik Gátban, Ákis királynál, hatszáz fegyveresével és családjaikkal együtt. Ákis egy közeli erődöt, Ciklágot bízta Dávidra, hogy ellenőrizze a környéket és sarcolja meg a környező településeket. A hagyomány szerint Júda falvait Dávid mindig megkímélte. A Saul üldözéséből és a filiszteus uralkodóhoz fűződő hűbéri kötelékből való szabadulást végül a Saul és a filiszteusok közötti utolsó ütközet hozza el Dávid számára. Saul a döntő csata előtt egy halottlátó jósnőhöz fordul – korábban ő maga tiltja meg ezt a Jahve akaratával ellenkező szokást –, hogy megidézze a már halott Sámuel próféta szellemét, tőle kérjen jóslatot a csata kimeneteléről. A haragvó szellem Saul közeli halálát jóslja. S valóban, az utolsó, Gilboánál vívott csata Saul vereségével, a halálával végződik. A bibliai elbeszélések egyik gyöngyszeme az a siratóének, amelyben Dávid fájdamát és a halott ellenfél iránti tiszteletét énekli meg.

Saul halála után Dávid felmondja a filiszteus hűbérességet, és Júda legjelentősebb városába, Hebronba megy. Embereit is itt telepíti le, családostól. Itt, Hebronban kiáltják ki és kenik fel őt „Júda házának királyá”-vá „Júda férfiai”. Dávid hebroni királysága csak Júda területére terjed ki – az északi törzsek, Gileád, Áser, a Jezreel-völgy területének, Efrájim és Benjámín törzseinek képviselői ugyanekkor Saul életben maradt fiát, Isbaált kiáltják ki

az északi rész királyává. Isbaál támogatója Abnér, Saul rokona és hadseregparancsnoka.

Nem sokkal később Dávid, ügyesen kihasználva az Isbaál és Abnér között támadt viszályt, a maga oldalára állítja Abnért. Elhozatja vele korábbi feleségét, Mikált is, ezzel nyilvánítja ki igényét Saul királyságának örökére. Abnért – állítólag vérbosszú miatt – megölik Hebronban, s két benjámini férfi meggyilkolja a katonai támogató nélkül maradt Isbaált. Bár Sámuel második könyvének elbeszélése mindkét esetben hangsúlyozza, hogy Dávidnak nem volt köze a két halálesethez, sőt Isbaál halálát őszintén gyászolta, gyilkosait pedig megbüntette, a két ellenfél eltűnése kedvező lehetőséget teremtett számára az északi terület fölötti uralomra, így Dávid ártatlansága és őszinte gyásza kétséges.

Több mint hétéves hebroni uralkodás után Dávid egy északabbra fekvő városba, Jeruzsálembe teszi át székhelyét. A város nem tartozik egyik törzs területéhez sem; Dávid fegyverrel foglalja el és építi itt ki újabb királyi központját. Választását valószínűleg a város fekvése indokolta: a kelet-nyugati kereskedelmi út mentén, a júdai dombvidék északi peremén feküdt, közel Benjámín törzse és a többi északi törzs településhelyéhez, így innen megoldhatónak látszott az északi területek fölötti ellenőrzés is. Dávid katonái állítólag a vízvezetéken, a cinnórnak nevezett, sziklába vájt csatornán keresztül jutottak be a városba és foglalták el azt. Az elbeszélés hitele kétesnek látszik, egy azonban biztos: Dávid Jeruzsálem ura lesz, és hamarosan megkezdí a Dávid-város lakóépületeinek és erődítményének kiépítését. Dávid korának Jeruzsáleme az úgynevezett keleti domb déli nyúlványának, a Cijónnak nevezett domb egy részén, annak keleti lejtőjén feküdt.

Dávidot Jeruzsálemben – ezúttal az északi törzsek képviselői – ismét királlyá kiáltják ki és kenik fel. Új címe –

a Júda királya – mellett Izrael királya lesz.

Dávid, az ellene irányuló filiszteus támadást visszaverve, az izraeli törzsek vallásos jelképét, a Jahvéval kötött szövetséget jelképező ládát visszaszerzi és az új fővárosba, Jeruzsálembe viteti. Állítólag ő vette meg azt a területet, amelyen majd a későbbi állandó szentély felépül. A hely a keleti domb akkor még feltehetően üres teteje volt. Dávid ide, a hagyományos sátorszentélybe helyezte el a szövetség ládáját.

Jeruzsálemi királysága idején Dávid legyőzte a filiszteusokat és a moábiaikat, arámi háborúi során pedig adófizetőjévé tette Damaszkuszt és a szíriai Hamat városát. Tény, hogy Dávid uralma után nem olvashatunk filiszteus támadásról. (Az arámi háborúk sikereit azonban csak a bibliai források említik.) Dávid Jeruzsálemben állandó tiszti, illetve hivatalnokréteget foglalkoztat. Udvarnagya Jehósáfát, krétai és filiszteus zsoldosokból álló testőrcsapatának parancsnoka pedig Benája ben Jójada, Dávid mindenkor hűséges kiszolgálói. Hadvezére az a Joáb, aki már Hebronban is mellette állt, a papok között pedig ott van Ebjátár, Dávid társa a júdai bujdoklásban, és egy Cádóq nevű, korábban ismeretlen pap.

A látványos sikerek után Dávid jeruzsálemi uralkodásának későbbi részét lázadások és családi tragédiák árnyékolják be. A trónörököst, Amnont megöleti féltestvére, Absálóm. Miután Dávid megbocsát Absálómnak, és az

visszatérhet Jeruzsálembe, lázadást robbant ki apja ellen. Dávid kénytelen elmenekülni fővárosából. Absálóm lázadását Dávid hadvezérei leverik, a hűtlen fiú is tragikus halált hal. Dávid fia elvesztése fölötti gyászát nem enyhíti győzelmének diadala. A benjámini Seba az izraeli törzseket akarja elszakítani Dávidtól, majd ismét egyik fia fordul a király ellen: Adonija, akit a hadvezér Joáb és Ebjátár, a pap támogatnak. Adonija igyekszik az összeesküvésbe bevonni a király szolgálatában álló összes júdait.

Dávid a céltudatos politikus mintaképe. Zsenialitása elsősorban abban rejlik, hogy üldözött helyzetében, a júdai pusztaságba menekülve, felismer és tudatosan kihasznál egy számára új (a kanaáni városállamok uralkodói által már korábban is gyakorolt) módszert, amely hatalmának bázisa lesz. Dávid nem csupán a törzsi összetartás katonai erejére számít, hanem egy önálló, a saját személyéhez hű hadsereget épít ki. Ez a katonaság kezdetben, a körülményeknek megfelelően, zsákmányból élő szabadcsapat, később filiszteus zsoldban álló sereg, végül Dávid személyének alárendelt, szakszerű vezetésű, idegen származású zsoldoscsapat.

Segítségükkel, felülkerekedve minden viszályon és leverve az ellene irányuló megmozdulásokat, Dávid negyven évig uralkodik. Halála után az általa alapított „Dávid városában” temetik el.

SALAMON

ARCKÉP KETTŐS TÜKÖRBEN

Dávid fiának, „bölcs Salamonnak” di-csőséges uralkodását a *Biblia* az izraeli királyság fénykorának tartja. Salamon története – más uralkodókéhoz hasonlóan – két helyen, két változatban is szerepel a történetírásban. A *Királyok könyve* első fejezete Salamon trónra-
rülésével kezdődik, és a 11. fejezet írja le uralmának végét. A forrás anyagát a királyság alatt folyamatosan készült feljegyzések alkotják; ezeket talán nem sokkal a király uralkodása után foglalták összefüggésbe. A krónikás nem Salamon királyságának kronológikus történetét írja le, hanem egyfajta körkép-
pet ad, különféle szempontok szerint csoportosítva az eseményeket. Célja valószínűleg egyfajta ideálkép megte-remtése lehetett.

A másik forrás a *Krónikák könyve*. A babilóni fogság (Kr. e. 6. sz.) után készült mű szerzője szintén használta a feljegyzéseket. Az összkép azonban jellegzetesen a fogság utáni kor szemléletét és igényeit tükrözi, olyannak mutatva be a királyt, amilyennek a *Krónikák* szerzőjének korában látni kívánták. A kettős tükrökép alapján meg lehet rajzolni egy harmadikat is, a reálisat – bár ez elég nehéz feladatot jelent. Salamon a róla szóló elbeszélésekben sokkal személytelenebb elődjénél, kevesebb emberi jellemvonás, érzelemre, hibára vagy tehetségre utaló jegy jellemzi, mint Dávidot. A tekintélyt és méltóságot sugárzó, ideális uralkodó arcképe mögött szinte elvész az ember.

Salamon trónrajutásának körülmé-
nyei nem világosak, legalábbis ami az

öröklési sorrendet illeti. A *Királyok* és a *Krónikák könyve* is közli Dávid hebroni, illetve jeruzsálemi uralkodása alatt született fiainak nevét. A Hebronban született fiúk: Amnon, Kileáb, Absálóm, Adonija, Sefatja, Jitreám. Salamon a Jeruzsálemben született fiúk közül a negyedik, Sammua, Sobáb és Nátán után (őt még további hét fiú követi). Anyja, Batséba, jeruzsálemi nő, aki – a híressé vált bibliai elbeszélés szerint – már férjes asszony volt, amikor Dávid megismerte és magához hívatta palotájába. Batséba férje, a hettita Urija, mit sem tudott viszonyukról, mert ekkor az ammoni háborúban harcolt. Dávidnak nem sikerült a visszatérő harcost rábírnia, hogy feleségéhez közeledjék, és így a születendő gyermeket Urija gyermekének ismeresse el. Vallási eredetű szokás szerint ugyanis a harcoló katonát tisztátalanná tette, ha nővel hált. Így Dávid, hogy a botránytól megmeneküljön, kénytelen volt Uriját eltenni az útból. Egy híressé vált irodalmi motívum, az Urija-levél kapcsolódik a boldogtalan hettita nevéhez: Dávid lezárt levelét ő maga viszi Jóáb hadseregarancsnokhoz. A levélben Dávid arra kéri Jóábot, hogy állítsa Uriját a legveszélyesebb helyre. Urija nemsokára elesik a harcban, így Dávid feleségül veheti Batsébát. A gyermek azonban, aki kapcsolatukból születik, röviddel születése után meghal. Ez Dávid büntetése elkövetett bűne miatt. Salamon, Batséba következő fia, már kettejük törvényes házasságából születik, apja bűnének megbocsátása után.

A Salamon előtt született fiúk közül többen nem örökölhették Dávid trónját. Az elsőszülött Amnon, aki egyik húgát, Absálóm királyfi édestestvérét megerőszakolta, Absálóm bosszújának áldozata lett. Absálóm – a gesúri királylány fia – lázadást robbant ki apja ellen, és ennek során hal meg. Adonija ugyancsak erőszakosan tör a trónra apja életében. Valószínű, hogy az Adonija után következő fiúk is valamilyen módon részt vesznek a felkelésében. Kileáb sorsáról nem tudni semmit, halálát sem említik a források; valamilyen okból alkalmatlan lehetett az uralkodásra, ezért nem szerepel sehol a trónutódlás történetében.

A *Királyok könyve*-ben világosan rajzolódik ki, hogyan is került Salamon a trónra. Az Adonija-lázadás idején két párt különül el. Adonija a királyfiakat és a júdai királyi alkalmazottakat próbálja a saját pártjára állítani; őket hívja meg a Rógél-forrásnál rendezett lakomára. Adonija élvezi a hadseregarancsnok Joáb és Ebjátár pap támogatását is. De nem csatlakoznak Adonijához Cádóq pap, Benája testőrpáncsnok, valamint Dávid elitcsapata és annak vezérei. Valószínűleg ez utóbbi párthoz tartozhatott Salamon is, ugyanis a lakomára, az ellenpárt tagjaival együtt, őt sem hívták meg.

Az elbeszélés szerint Nátán és Batséba előkészítik Dávidnál Salamon trónutódlását. Erről két változat is ismert. Az egyik szerint Nátáné az ötlet, hogy a királyné bemenjen a királyhoz, és emlékeztesse korábbi ígéretére, majd a beszélgetés közben Nátán is megjelenik, hogy megerősítse Batséba szavait, biztosítsa Dávidot a maga és Salamon hűségéről. A másik változat szerint Dávid hívhatja Batsébát, és ő jelenti ki, hogy Salamon lesz az utódja. Majd a Salamon-párt vezetői, Cádóq pap, Nátán és Benája, magukkal viszik a trónörököszt a Gíhón-forráshoz, a Kidron-völgybe, és itt keni Cádóq pap Salamont királlyá.

Adonija, illetve Salamon támogatói Dávid karrierjének különböző pontjain tűnnek fel. Ebjátár Dávid segítője a menekülésben, Cádóq mellett a jeruzsálemi szentély egyik első papja lesz. Joáb Dávid rokona, ő az, akinek döntő szerepe van a Saul fiát támogató energikus hadvezér, Abnér kiiktatásában, Dávid későbbi háborúiban és az Absálóm-lázadás leverésében.

A Salamon-párt tagjai nem rokonai a királynak. Cádóq valószínűleg jeruzsálemi származású pap, aki akkor tűnik fel Dávid környezetében, amikor az a szövetség ládáját Jeruzsálembe viteti. Benája a krétai és filiszteus zsoldosok parancsnoka Jeruzsálemben. Nátán szintén Jeruzsálemben tűnik fel, ő az, aki Dávidot bűnére figyelmezteti, és megjövendőli büntetését. Később Dávid tanácsadója lesz, az ő nevéhez fűződik a dávidi dinasztia fennmaradásáról szóló jóslat is. A Salamont támogatók a trónra lépés után elfoglalják ellenfeleik pozícióit, illetve kiszorítják őket a kettős pozíciókból: Cádóq pap és a tőle származó utódok lesznek a jeruzsálemi kultusz első papjai, míg a kegyvesztett Ebjátárnak távoznia kell Jeruzsálemből; Benája fegyverrel torolja meg Joáb szereplését az Adonija-felkelésben, és a sátorszentély oltáránál öli meg a hadseregarancsnokot. Joáb halála után Benája lesz Salamon hadseregarancsnoka.

Salamon tekintélyének megteremtésére igen jó alkalom a fáraó lányával kötött házasság. Egy ilyen házasság nagy megtiszteltetést jelentett mindenhol az ókori Keleten. (Az Amárna-levéltárból ismeretesek olyan levelek, amelyekben kis országok – mint Mitanni – uralkodói kérnek feleséget az egyiptomi fáraó családjából.) Azt nem tudni biztosan, ki volt Salamon apósa, valószínűleg Sziamon, a gyenge XXI. dinasztia utolsó uralkodója. Az ő viszonya vejével a valóságban nem lehetett olyan eszményi, mint amilyennek azt a *Királyok könyve* láttatja. Az a tény, hogy a fáraó lányának hozományul

A SALAMONIHOZ HASONLÓ ALAPRAJZÚ
TEMLOM
MARADVÁNYAI HÁCORBÓL

adta Gezert, valójában azt jelentette, hogy a várost korábban elfoglalta, és erről mondott le – a házasságkötéskor – lánya javára. Salamon halála után azonnal betört az országba, és messze északig végigpusztította azt.

A másik, tekintélyt sugalló motívum Salamon életrajzában a bölcsességé. Salamon uralkodása kezdetén Gibeonba megy, hogy az ottani szent magaslaton áldozatot mutasson be. Itt éjszaka egy isteni látomásban megkérdezi tőle Jahve, mit kíván magának királysága idejére. Salamon mindeneke-lőtt bölcsességet kér a kormányzáshoz, mellőzvé az anyagi javakat és harci sikereket. Az isten azonban megígéri, hogy a bölcsesség mellett ezeket is megadja neki. A *Királyok könyvé*-ben mindjárt ezután olvasható a közsí-mert történet a salamoni ítéletről. A történet szereplői: két prostituált, akik egy ház-

ban laknak, és egyidős fiúcsecsemők vannak. Egy éjszaka az egyik asszony gyermeke meghal. A kis halott anyja kicseréli csecsemőjét a másik nő élő gyermekével. Reggelre kiderül a csere, és a megrabolt anya beperli társát. A per eldönthetetlennek tűnik; Salamon voltaképpen egy pszichológiai módszer alkalmazásával dönti el a két nő vitáját: megparancsolja, hogy vágják ketté a gyermeket. Az igazi anya önkéntelen reakciójával elárulja magát: kész lemondani a gyermekről, hogy annak életét megmentse. A híres történetnek semmi köze nincs Salamonhoz vagy Salamon korához. Vándormotívum (nálunk a „krétakör meséje” címen ismert), amely Kínában, Indiában, vagy az arab mesekincsben egyaránt népszerű volt már az ókorban is, és amely keletről került a bibliai hagyományba. A mesét azért kapcsolja a bibliai elbeszélés Salamon alakjához, hogy rögtön igazolja: a Gibeonban kapott isteni bölcsesség Salomont képesé teszi a mások számára megoldhatatlan kérdések eldöntésére is.

KERUBOK ARSZLÁN TÁSBÓL (KISÁZSIA)

A bölcsesség hangsúlyozása egyébként nem alaptalan Salamonnal kapcsolatban, még ha talán nem is az ő személyes bölcsességéről lehetett szó. Uralkodása alatt indult meg a hagyományok összegyűjtése, rendszerezése, rendszeres írásba foglalása. Nátán prófétát a *Biblia* Dávid és Salamon krónikásaként is említi. Bizonyos, hogy Salamon udvarában több személy is foglalkozott a dinasztia és a megelőző törzsi kultúra hagyományainak, az ókori Kelet bölcsességirodalmának összegyűjtésével, leírásával. A bölcsességirodalom művei jelentették a kor tudományát, az emberekre, bizonyos társadalmi jelenségekre vonatkozó ismeretek gyűjteményét, de ezekbe a művekbe kumulálták a rendszeres ismereteket a természet világáról is. A bibliai hagyomány szerint Salamon mindenről tudott példabeszédet mondani; „a

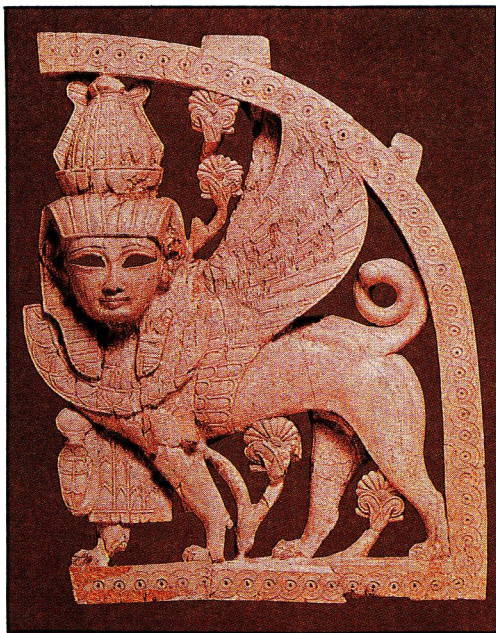
Libanon cédrusától kezdve a falból kinövő izsópig”. Bölcs mondások gyűjteménye Salamon neve alatt is maradt fenn, és a *Példabeszédek könyvé*-nek egy része valóban Salamon uralma alatt keletkezett. Talán ő maga lehetett a gyűjtő vagy a szerző, hiszen ez is hozzátartozott az ókori keleti uralkodók képéhez. A hagyományok lejegyzése az új dinasztia berendezkedését jelentette; Salamon volt az, aki az izraeli állam és a dinasztia látható jelképeit megalkotta, aki kortársai számára megfogalmazta, nyilvánvalóvá tette a királyi hatalmat.

A hatalom és a dinasztia leginkább reprezentatív jelei az építkezések voltak. Salamon uralkodásának negyedik évében kezdi el építtetni a sátorszentélyt helyettesítő állandó épületet, a je-

SÍROK JERUZSÁLEMBŐL.
ITT KERESTÉK - HIÁBA - A DÁVID-VÁROSBELI
KIRÁLYSÍROKAT

ruzsálemi Jahve-szentélyt és saját palotáját is. Nem ismeretes, hogy Salamon mennyire volt elégedett Dávid palotájával – az új építkezés célja elsősorban az lehetett, hogy a palotát és a szentélyt együtt építsék föl. A kiválasztott hely, a keleti domb teteje – a bibliai hagyományban Mórija hegyének is nevezik –, már korábban királyi tulajdonban volt. Salamon egymás mellett, egyidőben kezdi építtetni a szentélyt és saját palotáját. Hatalmas vállalkozásról volt szó, ezt mutatják az előkészületeknek és magának az építkezésnek, az épületeknek a leírásai is. (A *Krónikák* szerint a templomépítést már Dávid tökéletesen előkészítette: nemcsak a szentély helyét vásárolta meg, de az épület terveit is elkészítette, és halála előtt átadta fiának, sőt a bronztárgyak elkészítéséhez szükséges óriási mennyiségű fémet is összegyűjtette.) Az építőanyag előteremtésére Salamon szerződést köt az egyik szomszédos városállam, Tü-

SZFINK, SZÁRNYAS VÉDŐSZELLEM
FÖNÍCIÁBÓL. KIDOLGOZÁSA EGYIPTOMI
HATÁST MUTAT

rosz hercegével, Hirámmal. Hirámtól szakmunkásokat bérel, akik a Libanon-hegységben cédrust – a kor messze földön híres, luxusépítkezésekhez használt építőanyagát – termelnek ki. A segédmunkaerőt Salamon biztosítja a libanoni fakitermelésnél. A faanyagot tengeren szállítják az egyik izraeli kikötőbe, innen szárazföldi úton jut Jeruzsálembe. A követ Júdában és a Templomdomb akkor még lakatlan részén fejtik és dolgozzák ki (a hagyomány Salamon-kőfejtőnek nevezi a mai Jeruzsálemi óváros területén, a Damaszkuszi-kapu közelében levő mesterséges barlangokat).

A salamoni szentély és palota építőmestere szintén Hírám. Ő csak névrokona a királynak; föníciai apa és izraeli anyja gyermeke, aki mesterségét apjától tanulta. A szentélyt, amelyet felépített, csak a bibliai leírásokból ismerjük, ezek alapján lehet több-kevesebb valószínűséggel rekonstruálni (a terület, amelyen állt, ma az iszlám kultuszhelye). Hírám a Szíriában és Kanaán területén hagyományos szentélytípusoknak megfelelő épületet épít fel. Az épület a dombtetőn áll, bejárata kelet, az Olajfák hegye felé néz. A szentély téglalap alaprajzú, kívülről mintegy 30x10 m méretű épület, amely három, egymásba nyíló helyiségből áll. Az épület belső díszítése igen gazdag. Salamon a falakat faragott cédrusfalapokkal boríttatja, amelyeken aranyozás emeli ki az egyes motívumokat. Aranylapok borítják a cédrusból készült ajtószárnyakat, amelyek a belső helyiségeket egymástól elválasztják. A legbelső helyiségben – amely a szövetség ládájának lakhelyéül szolgál – a kultusztárgyat két, cédrusfából faragott és aranylemezekkel borított, kiterjesztett szárnyú kerub őrzi. A szentély Jahve és a vele kötött szövetséget jelképező láda lakhelyéül épült, a kidolgozás azonban tipikusan kanaáni, hiszen a szentélyépítésnek nincs hagyománya az izraeli törzsi kultúrában.

A szentéllyel egyidőben kezdi épít-

A SALAMONI ÉPÍTKEZÉSEKRE JELLEMZŐ,
HÁRMAS VÁROSKAPU HÁCÓRBÓL

tetni Salamon a dombtetőn palotáját. A palota épületegyüttese valószínűleg a fennsík déli részén épült, míg a szentélyt ettől északra emelték, annak a szentként tisztelt, különös alakú sziklának a közelében, amely fölött ma az Omár-mecsetnek is nevezett Sziklakupola, az iszlám egyik híres kegyhelye emelkedik. A palota díszítése a temploméhoz hasonló. Az épületek száma és nagysága alapján feltételezhető, hogy egyike volt a korszak grandiózus építkezéseinek. Okkal: egy új királyság teremtetten meg önmaga képét, a hatalom és a tekintély jelképeit. A szentély és a palota összetartozása is jelkép: nem ez az első Jahve-szentély, hiszen a bibliai hagyomány maga is említi a korábban működő silói szentélyt. Sala-

mon nem egyszerűen egy új, az addigaknál pompásabb épületet akar emelni: a kultusz székhelyét helyezi Jeruzsálembe, királysága fővárosába, és ezt az új kultuszközpontot kapcsolja össze palotájával, királysága központjával. A jeruzsálemi szentély királyi kultushely. A szövetség ládája, amelyet itt helyeznek el, elsősorban is a király – mint a nép képviselője – és Jahve szövetségét jelképezi. Az új szentélyt maga a király, Salamon avatja fel templomszentelő beszédében.

A szentély épülete ettől kezdve Jahve lakhelye lesz; a neki szánt áldozatokat az épület előtt álló oltáron mutatják be. A szentély udvara a színhelye minden, a kultusszal kapcsolatos jelenetnek is. A jeruzsálemi Jahve-szentély azonban nem az egyetlen, amelyet Salamon emeltet. A *Királyok könyve* az uralkodó hibájaként említi, hogy szentélyt építtetett Kemos moábi istennek

és Milkomnak, az ammoniak istenének is. Igaz, hogy csak idős korában, feleségei hatására, de a király áldozott a szidóni Astarténak és a kanaáni szokások szerint is mutatott be áldozatot. Nem valószínű, hogy ebben az esetben csak öregkori eltévelyedésről lenne szó. Salamonnak, mint más ókori keleti uralkodóknak is, a szentélyépítések és az áldozatbemutatók – akárcsak a házasságok – a szomszédos területekkel való kapcsolatát jelképezték, ugyanúgy, ahogyan az Izraellel szomszédos területekről származó feleségei az ezekhez a területekhez fűződő diplomáciai kapcsolatot jelentették.

FÜSTÖLŐ TAÁNÁKBÓL, KR. E. 10. SZ.

Salamon a palota és a szentély építéséhez szükséges anyagi alapot országa gazdasági struktúrájának átszervezésével teremti meg. Nagy építkezések kezdődnek Jeruzsálemen kívül, a monarchia erődközpontjaiban: Hácórbán, Megiddóban és Gezerben – ezt ásatások is hitelesítik; e helyeken tárták fel a jellegzetes, hármassalamoni kapukat is. Salamon az első, aki rendszeres adózásra kényszeríti a korábban törzsi szervezetben élő lakosságot is (a *Biblia* közlése, miszerint a király csak a kanaáni eredetű lakosságot adóztatta, valószínűleg a hajdani törzsi szabadság vágyait tükrözi). Az óriási építkezések anyagi megterhelésébe csaknem beleroppant a monarchia, Salamon kénytelen volt országa több északi városát elzálogosítani Hírámnak, hogy az építőanyagot ki tudja fizetni. A rendszeres adózás mellett, az építkezések munkáinak végzésére Salamon robotkötelezettséggel is megterhelte alattvalóit. Robotosok termelik ki a libanoni cédrusokat, és ők dolgoznak az épületek emelésénél. Salamon uralma alatt mindössze két új cím jelenik meg a királyi tisztviselők között – ezek egyike a robotfelügyelő.

Az adók behajtása és a közmunkakötelezettségek teljesítése érdekében Salamon tizenkét körzetre osztja királyságát. A körzetek száma azonos az izraeli törzsek hagyományos számával, a körzetek területe azonban – bizonyára igen tudatos megfontolás alapján – sohasem azonos a korábbi törzsi területekkel. A körzetek kötelesek egy-egy hónapon keresztül ellátni a királyt és udvartartását, és ugyanilyen arányban közmunkákat teljesíteni. A bibliai, sommásan negatív ítéletek a királyságról, bizonyára a salamoni kor tapasztalatai alapján születtek.

Salamon élénk kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn a szomszédos területekkel – ez lehetett egyik alapja a királyság gazdasági virágzásának. Izrael, kedvező földrajzi adottságai miatt, közvetítő lehetett a szárazföldön

Kis-Ázsia és Egyiptom között. Salamon a kor legújabb haditechnikájának két fontos elemét, lovakat és harci kocsikat szállított e két terület között: a Kis-Ázsiából érkező lovakat Egyiptomba adta el, az Egyiptomban gyártott harcikocsikat pedig észak felé közvetítette. Noha a hagyomány által Salamon istállóiként ismert építményekről – a jeruzsálemi al-Aqsza mecset alatti oszlopos csarnokról és a megiddói erődben feltárt egyik épületről – bizonyosodott, hogy nem lehettek Salamon istállói (előbbi eredetileg a Heródes-kori szentély oszlopcsarnokához tartozott, a másik valószínűleg raktár-épület volt), a kapcsolatok megléte mégis bizonyított tény. Salamon Hírámmal közösen tengeri kereskedelmi expedíciókban is részt vett. A Hírámféle expedíció Ecion-geber kikötőjéből indult (az Aqabai-öbölnek ez a kikötője később is kulcsfontosságú volt a tengeri kereskedelemben). A Sába királynőjének látogatásáról szóló elbeszélés csak legenda, amelynek célja Salamon hírnevének és bölcsességének, királyi mivolta jelentőségének igazolása lehetett. A történet háttere egyébként nem valószínűtlen; a márii királyi palota levéltárában olvasható levél szerint Ugarit uralkodója híret vette a márii palota pompájának, ezért elküldi megbízottját, hogy megtekintse a palotát és ajándékokat vigyen az uralkodónak. Valószínű, hogy a Sába királynőjéről szóló történet az Arábiai-félsziget déli részével, Qatabán és Seba államokkal való kereskedelmi kapcsolatra, a fűszerút kereskedelmébe való bekapcsolódásra utal.

Salamon királyságát a környező, nagyobb monarchiák mintájára szervezte meg – ez jól látható az uralmat szimbolizáló külső jelekből, s abból, hogy ezeket a jelképeket sok esetben nem az izraeli, törzsi hagyományból, hanem a terület kanaáni kultúrájából és a szomszédos területek építészeti és díszítőhagyományából kölcsönözte. Házassági politikájában ugyanerre töreke-

SZÁRNYAS VÉDŐSZELLEM EGYIPTOMBÓL, TUTANKHAMON SÍRJÁNAK EGYIK AJTÁJÁRÓL HASONLÓ TECHNIKÁVAL KÉSZÜLT, FARAGOTT ÉS ARANNAL BORÍTOTT AJTÓSZÁRNYAK VOLTAK SALAMON TEMPLOMÁBAN IS

dett: feleségei, háremének tagjai a szomszédos területekkel való jó kapcsolatokat képviselték.

A bibliai Salamon-kép az uralkodónak nem ezeket a vonásait kívánja kiemelni. A *Királyok könyve* elbeszélésének célja, hogy első helyen is Salamon uralkodói bölcsességét kiemelve, tekintélyének általában alapot adjon. Másik célja a szentélyépítés tényének hangsúlyozása. A *Krónikák könyvé*-nek elbeszélése még tovább viszi a *Királyok könyve* írójának szándékát. Ez a leírás ugyancsak korabeli, jórészt hitelesnek

tekinthető feljegyzések alapján készült, de szerzője már a babilóni fogság után írta, tehát egészen más perspektívából szemléli az eseményeket, látja és láttatja Salamon személyét, mint a korábbi forrás. Ez a leírás az izraeli és a júdai királyságok bukása után készült, olyan időkben, amikor a zsidóság vallási és jogi közösséget alkot „a folyón túli” perzsa szatrapia egyik körzeteként, de a politikai önállósulásra semmiféle kilátása sincs. A *Krónikák könyve* szerint Salamon uralmának végét nem felhőzi árnyék. Hírneve az egész világon elterjedt, nemcsak Sába királynője, hanem a föld minden uralkodója látni kívánta a bölcs Salamon arcát, és a látogatók gazdag ajándékokat hoztak neki. Nemcsak nagy király volt, hanem olyan, aki királyok fölött uralkodott, akinek uralma alatt az ezüst mindenki számára bőségben rendelkezésre állt. Uralkodásának ideje igazi aranykor, amelynek visszatérésében a későbbi utódok csak reménykedhetnek.

IZRAELBŐL SZÁRMAZÓ
ELEFÁNTCSONTFIGURA A MEZOPOTÁMIAI
NIMRUBÓL

STILIZÁLT PÁLMAFÁT ÁBRÁZOLÓ OSZLOPFŐ.
ILYENEK DÍSZÍTETTÉK A SALAMON ÁLTAL
ÉPÍTETT SZENTÉLYT ÉS A PALOTÁT

ÍZEBEL

A FÓNÍCIAI KIRÁLYLÁNY

Salamon halála után, 931-ben, mindössze két emberöltőnyi uralom után kettészakad az egységes izraeli állam. Területén két utódállam jön létre, az északi Izrael és a déli Júda. A szakadás voltaképpen egy korábbi állapotot állít vissza; a két terület ugyanis mindig különbözött egymástól gazdasági tényezőit, lakosságát és hagyományait tekintve. Északon erősebb volt a kanaáni hatás, a városállamok lakosságának gazdasági és szellemi befolyása erőteljesen érvényesült. Habár a hivatalos, államilag támogatott kultusz Izraelben továbbra is a Jahve-kultusz marad, az állam legelső uralkodója, Jerobeám, a júdai hagyományoktól eltérő külsőségekkel gyakorolja ezt. Mivel az addigi királyi szentély, a jeruzsálemi, Júda állam területén fekszik, Jerobeám önálló királyi kultuszhelyeket teremt királyságának északi és déli határán, Dánban és Bétélben, ahol, a *Biblia* szavai szerint, két „aranyborjú”-t állíttat fel. A borjak valójában bikaszobrok, és nem magát Jahvét jelképezik, ahogyan azt a szöveg sejteti engedi, hanem az istenség talapzatául, trónusául szolgálnak. (Kanaáni és észak-szíriai ábrázolásokon láthatók hasonló jelenetek, állatok hátán álló istenalakok.) A Jerobeám által emelt királyi szentélyek a jeruzsálemi Jahve-szentély riválisaivá válnak rövid időn belül. Ezekben más külsőségekkel tisztelik az istent, mint délen – ezt a különbséget, „Jerobeám bűnét” róják fel az izraeli és júdai királyok történetét feldolgozó – Júdában szerkesztett –

Királyok könyvei az északon uralkodó izraeli királyoknak.

Izraelben kezdetben nem szilárd a királyi hatalom. Jerobeám után egymást váltják a rövid életű uralkodók, akik többnyire bizonyos katonai egységek – általában a kor elitcsapatának számító harciszekér-csapatok – parancsnokai közül kerülnek ki. Az első, dinasztikusnak nevezhető uralom az ismeretlen származású Omri házának három generáción át tartó királysága. Az Omri-ház legjelentősebb uralkodója Aháb, Omri fia, aki tizenkilenc éven keresztül uralkodik (869–850). Felesége Ízebel, Etbaál türoszi király leánya. Ő férje uralkodása idején igen fontos szerepet játszik Izrael államának történetében. A királyságról szóló korábbi bibliai krónika, a *Királyok könyve* rendkívül rossz színben tünteti fel Ahábot, de a király rossz szellemének feleségét, az idegen származású királynőt tartják. Ízebelt, a Jahve-próféták kegyetlen üldözőjét, élete végén megérdemelten sújtja az a szörnyű sors, amelyet számára Illés próféta korábban megjövendölt. A babilóni fogság után készült, és elsősorban a júdai királyok történetét tárgyaló *Krónikák könyvei* Ízebelnek még a nevét sem kívánják említeni, Aháb uralmának is csak egyes részleteit ismertetik.

Annak ellenére, hogy a déli királyságban írt krónikák ilyen mostohán bánnak vele, Aháb a legnagyobb izraeli uralkodók egyike volt. Apja kicsi, a szomszédok ellenséges támadásai által fenyegetett országot örökölt. Ügyes

„NŐ AZ ABLAKBAN” – A KANAÁNI
MŰVÉSZETBEN GYAKORI MOTÍVUM
ÍZEBEL TÖRTÉNETÉRE EMLÉKEZTET

külpolitikával, a Türosszal megkötött szövetség révén és a déli testvérállammal, Júdával kiegyezve sikerült a dinasztiaalapító Omrinak Izrael helyzetét stabilizálnia. Fia, Aháb, aki a Türosszal kötött szövetséget az Ízebellel való házassággal pecsételte meg, ezt a szövetségi politikát kiszélesítette. Aháb a korábbi véres harcok után szövetséget kötött Damaszkusz államával, ami lehetővé tette, hogy az észak-szíriai kisállamok és Izrael 853-ban Qarqarnál sikerrel szálljanak szembe a fenyegető asszír veszéllyel. Aháb kül-

politikája még egy kevés időre nyugalmat biztosított Izraelnek a keletről jövő asszír fenyegetéssel szemben. Az ország belső védelmi erőit is megszilárdítja az uralkodó: új erődöket épít és a régiókat megerősíti, szerte az országban, Megiddóban, Hácórban, Jezreelben pedig az erődök vízvezetékrendszerét építi ki. Aháb fejleszti a számára igen fontos hadsereget, főleg a harci szekerek egységeit modernizálja.

Aháb uralmát az apja által alapított új fővárosban, Somronban kezdi meg (a várost később, a hellénisztikus korban, Szamariának nevezik, ez maradt máig ismert és népszerű neve). Ami a hatalom egyéb külső jeleit illeti, elődeihez hasonlóan Aháb is elköveti „Jero-beám bűnét”, azaz fenntartja az izraeli

királyi Jahve-szentélyeket és a Jahve-vallás helyi formáját támogatja. Az új fővárosban, Somronban azonban egy másik istennek, Baálnak is szentélyt és oltárt emelnek – ezzel valószínűleg Ízebel kedvét keresi Aháb. Baál, a föníciai városok lakói közt népszerű termékenységisten, a földet megtermékenyítő, esőt hozó vihar istene. Kultuszát – csakúgy, mint női párját, Asérá termékenységistennőt – valamennyi föníciai városban ismerték és gyakorolták. Baál egyáltalán nem ismeretlen az izraeli királyság területén sem, sőt az itteni városok lakói közt ugyanolyan népszerű lehetett, mint az északra fek-

vő partvidéken. Az izraeli királyság lakosságának jelentős része kanaáni eredetű volt, és valószínű, hogy az ő körükben az izraeli királyság megalakulása után sem szűnt meg Baál tisztelete. Amikor Aháb a felesége szülőföldjén tisztelt Baál istennek kultuszhelyet szentel a fővárosban, a gesztussal két igénynek is eleget tesz: a kultuszhely az Izrael és Türosz között fennálló dinasztikus köteléket jelképezi (ugyanúgy, ahogyan korábban a Salamon által emelt szentélyek és kultuszhelyek a királyság kapcsolataira utaltak), valamint hivatalosan is teret enged a lakosság körében gyakorolt kultusznak. A kanaáni kultuszok gyakorlatának továbbélése lehet az oka annak is, hogy Aháb engedélyezi alattvalóinak a többi vallási szokást is, így a szent fák – Asé-

MEGIDDÓ. AZ ERŐDBŐL A FORRÁSHOZ
VEZETŐ ALAGÚT

rá termékenységistenő fáinak – tiszteltét és az ezekkel kapcsolatos szertartásokat.

Ízebel, ahogyan a róla szóló rövidke elbeszélések alapján következtetni lehet erre, nem egyszerűen királyfeleség volt, hanem igazi uralkodónő, önálló elképzelésekkel bíró egyéniség; olyan valaki, aki terveit tűzzel-vassal is keresztülvitte. Ízebel nemcsak másokkal szemben tudott kemény és kegyetlen lenni, de hátborzongató méltósággal volt képes elfogadni saját szörnyű sorsát is. Aháb uralkodása alatt Ízebel az ország életének egyik mozgatóereje; ő Baál kultuszának legfőbb terjesztője, a Baál-próféták támogatója. A bibliai elbeszélés szerint Illés próféta és tanítványa, majd utódja, Elisa próféta Ízebel legfőbb ellenfelei. Ők, bár Jahve prófétái, a Jahve-vallásnak egy gyökeresen más felfogását vallják, mint az izraeli királyság uralkodói. Főleg Illés az, aki szóban és tettekben a királyság előtti hagyományokat, a pusztai Jahve-vallást képviseli. Illés és Elisa afféle vándorpróféták, akiknek semmiféle jövedelmük nincs, abból élnek, amit követőik, Jahve hívei adnak nekik. Többnyire a gazdasági életet meghatározó természeti eseményekről, esőről és szárazságról jövendölnek – Jahve sugallatára. Ugyanakkor a próféták politikai befolyása sem jelentéktelen. Nemcsak a harcok kimeneteléről, győzelemről és vereségről mondanak próféciákat, de – a *Királyok könyvének* elbeszélése szerint – Illés keni fel isteni sugallatra az Izraellel szomszédos arámi állam, Damaszkusz királyát, Hazáélt is.

A két próféta nevéhez csodás gyógyítások legendái is fűződnek. Illés egy cáreptai (Fönícia) özvegy fiát támasztja fel, Elisa pedig egyik gazdag sunemi pártfogónője fiának életét adja vissza. Ugyancsak Elisa az, aki meggyógyítja a leprás Naámánt, Arám királyát. A próféták szavai és éhínség idején csodákat tesznek, és embereket mentenek meg a kínos éhhaláltól. Illés, a careptai özvegy utolsó marék lisztjét és olaját

szaporítja meg; hasonlóképpen segít Elisa is egyik tanítványának özvegyén, máskor meg száz embert lakat jól néhány kenyérből.

Illés és Elisa vándorlásaik során nemcsak az északi királyság területén, Somron városában vagy a Karmel-hegyen jövendölnek, hanem gyakran eljutnak az Izraellel szomszédos területekre: Föníciába és a szíriai arámi államokba is.

Ízebel ugyanis nemcsak terjeszti és támogatja a saját vallását, Baál kultuszát, de üldözi a pusztai Jahve-vallás királyi kultuszhelyekhez nem kötődő, szabad prófétáit is. A próféták felfogása nem fogadja el a Jahve-kultusznak az északi királyságban gyakorolt formáját sem, és végképp nem egyeztethető össze felfogásukkal az, hogy más, számukra idegen eredetű istenek kultuszát elismerjék vagy gyakorolják, ami egyébként a kanaáni vallás hívei – így Ízebel számára is – természetes. Ez az elsődleges kiváltó oka, hogy Ízebel királyné üldözni kezdi a pusztai hagyományhoz ragaszkodó Jahve-prófétákat. Ízebel és ellenfele, Illés, két nagy összecsapásban méri össze erejüket. Az első színhelye a Karmel-hegy. Itt Aháb felesége talán nincs is jelen, legalábbis az elbeszélés nem említi az ő nevét. Illés egy nagy aszály idején, Baál négyszázötven prófétájával küzd meg. A két isten Karmel-hegyen összegyűlt híveinek azt kell eldönteniük, vajon Baál, avagy Jahve a hatalmasabb, melyikük istene küld jelet, melyik gyújtja meg a levágott és az oltárra helyezett áldozati állat alatt a máglyát. Baál hívei hiába hívják segítségül istenüket, hiába fokozódik kiáltozásuk eksztatikus-sá, hiába hasogatják magukat karddal és lándzsával. Illés vizesárokka veszi körül Jahve oltárát és vízzel önti le az áldozati állatot és a máglyát. Ő az, aki jelet – tüzet – kap istenétől, villám gyújtja meg máglyáját, és a jelenetet hatalmas, termékenyítő záporosó zárja le. Illés – ugyanúgy, mint azt korábban Ízebel tette a Jahve-prófétákkal

BÁMÁ. ÁLDOZATI MAGASLAT MEGIDDÓBAN

– megöleti Baál prófétáit. A harc a királyné és a próféta között ekkortól válik engesztelhetetlenné. Illésnek menekülnie kell a királyné bosszúja elől – ekkor keresi fel a Szináj-félszigeten levő Hóréb-hegyet. Az elbeszélés szerint az isteni kinyilatkoztatásban Illés olyan feladatokat kap, amelyek által később megpecsételődik az Omri-dinasztia tagjainak, így Ízebelnek a sorsa is: Illés Hazáélt Damaszkusz királyává keni, Jéhút, Nimsi fiát pedig Izrael királyává (ugyanekkor keni fel prófétává és teszi utódjává Elisát is).

Egyelőre azonban Izrael életében nincs változás. A tényleges uralkodó továbbra is Aháb, Ízebel férje, aki fővárosában, Somronban uralkodik. Itt kerül sor Illés próféta és Ízebel második összecsapására. Az ok egy vallási szempontból közömbös ügy, egy birtokper lesz. Aháb új palotájának szomszédságában található egy Nábót nevű Jezreel-völgybeli férfi birtoka, egy szőlőskert. Aháb szemet vet a földdarabra, amelyet saját telkéhez kíván csatolni, és felajánlja a tulajdonosnak, hogy megveszi, vagy más birtokra cseréli a palota melletti kertet. Nábót nem haj-

landó sem az eladásra, sem a cserére. Arra hivatkozik, hogy a föld „atyai öröksége”, és nem kívánja eladni. A király tehetetlennek látszik Nábóttal szemben. A megoldást, egyfajta koncepciót, a föníciai Ízebel eszeli ki. Hamis tanúkat bérel fel, és felségsértés vádjával elfogatja Nábót, majd kivégezteti a szerencsétlent.

Az eset két szemlélet összeütközését tükrözi. Nábót szavai, amelyekkel „atyai örökségének” nevezi szőlőskertjét, azt jelentik, hogy a kert nemzeti földtulajdon, amelyet, ha Nábót el akarna adni, a nomád eredetű jogszokás szerint nemzetsége tagjainak, szigorúan meghatározott sorrendben, kellene először felkínálnia. A jogszokás szerint senki más, így a király sem élvezhet előnyt a vásárlásnál. Az, hogy Aháb először nem lép fel Nábót ellen, azt mutatja, hogy a király is ismeri és tiszteletben tartja ezt a jogszokást. Nem így Ízebel, a föníciai nő, aki a számára idegen szokásokat semmibe véve, mohón tör az áhitott vagyron megszerzésére, akár Nábót élete árán is. Illés próféta királyt elátkozó, az Omri-dinasztia pusztulását megjövendölő átka nem egyszerűen csak a kegyetlen eszközök fölött tör palcát. Illés elsősorban az ősi izraeli jog megsértését rója

EGY ISRAELI TISZTVISELŐ, SÉMA PECSÉTTJE
A 7. SZ.-BÓL

fel a királynak és feleségének. Ízebel vagyonszerzése egy új tendencia első példája az északi királyság történetében: a fővárosi arisztokrácia olykor gátlástalan eszközökkel történő gazdagodásának elrettentő példája. Somrón Aháb és az utána következő uralkodók alatt virágzó fővárossá női ki magát. A bibliai szöveg is említi Aháb „elefántcsont palotáját”, amelynek meglelte nem csak legenda volt; a somroni ásatások során kidolgozásukban erős föníciai hatást mutató, finomművű elefántcsont-lapocskákat találtak (az ún. samarai elefántcsontokat), amelyek Aháb palotájából származhattak, és amelyek elsősorban bútorok díszítéséül szolgálhattak. A későbbi somroni arisztokrácia ugyanilyen stílusú fényűző berendezést használ épülő palotáiban. Ez a hivalkodó gazdagság az, amit a későbbi, 8. századi próféták (pl. Míka) felhánytorgatnak a somroni előkelőknek, akik „megkínálják a mezőket”, elrabolják a szegény tulajdonát, kiűzik házából a kisembert, asszonyaik pedig kövér tehenekként pöffeszkednek a fővárosban. Hogy a próféták gazdagságot bíráló vádjai nem túloznak, mutatják azok az ábrázolásokról ismert, vagy a valóságban is előkerült bútorok és bútordíszítések, amelyeket a hódító asszír hadsereg zsákmányolt Somrónból, Aháb ural-

kodása után csaknem másfél száz évvel (721), és amelyeket „nimrudi elefántcsontokként” ismerünk.

Ízebel kapzsisága, kíméletlensége csak a kezdet. A föníciai kereskedővárosból származó asszony szemében a szabad, kötöttségek nélkül működő vagyonszerzés természetes dolog – az, hogy ennek érdekében a gyilkosságtól sem riad vissza, gátlástalanságát mutatja. Illés híres jóslata, amely szerint Aháb családja pusztulásában kutyák és madarak martaléka lesz, az Omridinasztia minden tagján teljesül.

A gőgös türoszi királylány sorsa féréje halála után csaknem egy évtizeddel teljeseedik be. Aháb után egymást követően két fia, Ahazja (850–849) és Jorám (849–842) uralkodik Izraelben. Ízebelről ez idő alatt mit sem hallani; bizonyos azonban, hogy továbbra is beleszólása volt a politikába. Mindenesetre erre mutat az, hogy a katonai puccs révén uralomra kerülő trónkövetelő, Jéhu, az uralkodó, Jorám megölése után közvetlenül Ízebel ellen fordul, és csak az asszony megölése után meszáróltatja le a dinasztia számos férfiutódját. Jéhút, akit a *Királyok könyvei* szerint Illés próféta még Aháb életében királlyá kent, valójában Jorám uralkodása alatt kiáltja ki uralkodóvá a hadsereg egy csoportja. Az új trónkövetelő először a jezeeli királyi erődben tartózkodó, mit sem sejtő Jorám király ellen fordul, akit orvul megöl. Ízebel, amint értesül arról, hogy Jéhu az erőd felé közeledik harci szekeren, mindent megért. Nem tanúsít ellenállást, és nem is esik pánikba. Ellenfele iránti megvetése jeléül gondosan kifesti szemét és megfésülködik, majd királynői díszében kiáll a vár kapujával szemközt levő ablakba, és úgy várja gyilkosát. A megjelenő Jéhút gúnyos szavakkal fogadja, és hatalomszerzésének törvénytelen voltára emlékezteti. Jéhu parancsára Ízebelt ledobják a magasból. Illés próféta jóslata a becsvágyó föníciai asszonyon is beteljesedik: testét a kutyák falják föl Jezeel földjén.

JÓSIJA

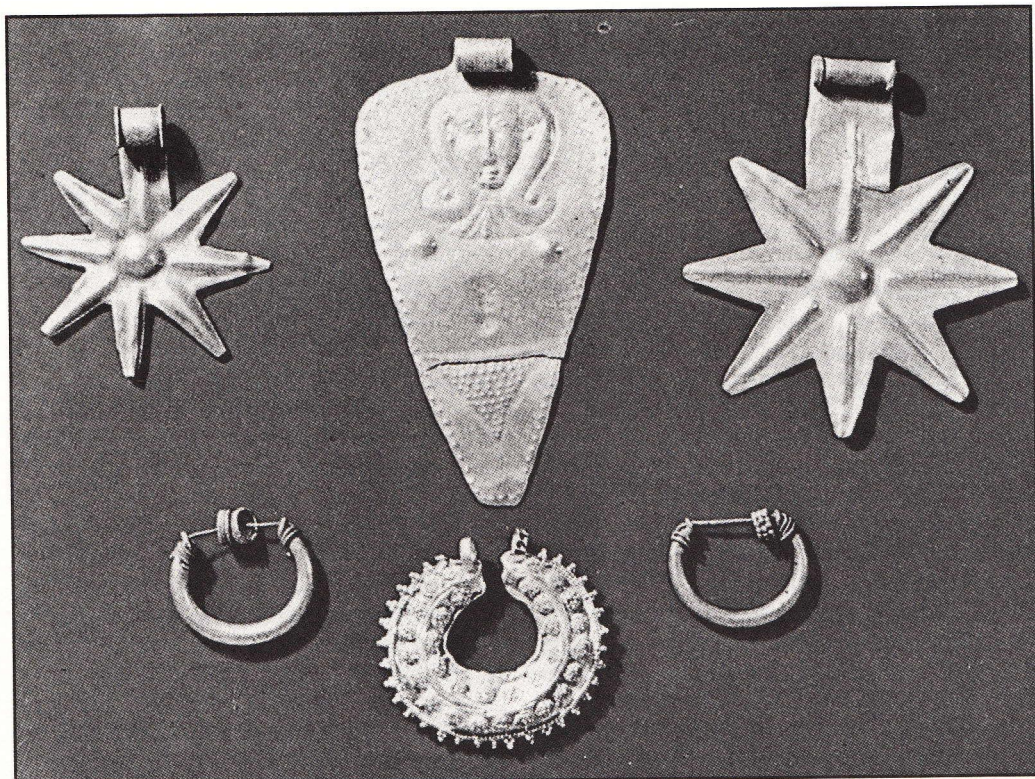
A SZABADSÁG HATÁRAI

A Kr. e. 7. században az északi Izrael állam és a déli Júda formálisan önálló államok lettek, élükön saját, Júda esetében a korábban is uralkodó, dávidi dinasztiából származó király áll. Ám az államok sorsát, politikáját az asszír birodalom határozza meg. A júdai királyok sora Asszíria iránt lojális hűbéres uralkodónak mutatkozik. Ez a lojalitás természetesen kényszerű gesztus, az erőviszonyok felmérésén, Júda viszonylagos kicsinsységének beismerésén alapszik. A Kr. e. 7. sz. második felében az asszír haderő ereje, szervezettsége csúcsán áll – leginkább III. Tukulti-apil-Ésarra hadseregreformjai következtében. Júda, Izrael és az arámi szövetségesek együttes hadereje sokkal kisebb az asszír haderőnél. Az asszír árnyékban való védelemkeresés viszont kiszámítható helyzetet jelent Júda számára. A viszonylagos biztonságot kemény feltételekhez kötik; ez nagy összegű évi adó befizetését jelenti, ugyanakkor biztos helyzetet is garantál. Júda gazdasági szempontból egyfajta présbe kerül – a lakosságot rendszeres évi adó sújtja –, de a gyarapodás feltételei nem szűnnek meg, s nem pusztítja háború az országot.

Az Asszíria iránti lojalitás jelképe mindenekelőtt a hűbéri eskü volt. Ennek letételére Áház Damaszkuszba megy. Az eskü mellett követelmény, hogy a „damaszkuszi oltár” (az ottani ősi Hadad-szentély oltára) mását fel kell állítani a jeruzsálemi szentély előtt. Ez az asszír királlyal való hűbéres viszony állandó, mindenki számára lát-

ható jele volt az ország királyi szentélye előtt. A damaszkuszi oltár felállítása új módon fogalmazta meg a jeruzsálemi szentély istensége, Jahve és a júdai uralkodó kapcsolatát.

Nem tudni pontosan, milyen képe volt Jósijának (Jósiásnak), Júda 640-ben gyermekként trónra lépő királyának Asszíria helyzetéről. Jósija királyságának kezdetén még semmi nem utal arra, hogy más politikát akar folytatni, mint az előző uralkodók. Jósija reformját több szakaszban vezeti be. Uralkodása nyolcadik évében – a *Biblia* szavai szerint – „kezdte el atyja, Dávid istenének szolgálatát”, amely szavak mögött a nemzeti királyság gondolatának meghirdetése áll. A trónralépését követő 18. évben Jeruzsálemben és Júdában megszünteti a „magaslatokon” folyó áldozatokat, leromboltatja Baál oltárait, összetöreti a kanaáni kultuszokhoz tartozó szobrokat, tárgyakat, és elbocsátja a papokat. A jeruzsálemi szentély maga is megtisztításra szorul, mert, amint a leírásból értesülünk, itt Asérá kanaáni termékenységistennő szobra is helyet kapott az előző királyok alatt – ezt Jósija szintén eltávolíttatja. Ugyancsak leromboltatja a Salamon által építtetett pogány (nem Jahvénak szentelt) szentélyeket az Olajfák hegyén. A vallási reform szövege elénk rajzolja a Kr. e. 7. sz. második fele Jeruzsálemének vallási képét: a nők körében Asérá termékenységistennő tisztelete dívik, a városon belül pedig számos népszerű kultuszhely van: közülük a legismertebb a templomdomb

ISTENNŐT ÁBRÁZOLÓ PLAKETTEK
ÉS ÉKSZEREK

alatti Hinnom-völgy, ahol kanaáni eredetű szertartásokat, tűzáldozatokat mutatnak be. Jósija ezeket a szokásokat betiltatja. A tisztogatás nem áll meg Júda területén; északon, a hajdani Izrael királyság területén leromboltatja a bétéli oltárt, azt, amelyet Jerobeám emeltetett, és amely az önálló izraeli királyság és Jahve szövetségének jelképe volt. Ez a lépés mutatja, hogy Jósija megújuló királysága a korábban önálló északi területekre is igényt tartott volna. Jósija természetesen északon is megsemmisíti a pogány szentélyeket.

Jósija reformjainak újdonsága a Jahve-vallás szempontjából, hogy nemcsak a „pogány” áldozóhelyeket nem tűri királysága – Júda és Izrael – területén, hanem a vidéken folyó Jahve-kultuszt is beszünteti. A bibliai források

mindig is elítélően szóltak arról, ha egyes királyok eltúrték vagy támogatták, hogy a lakosság a „magaslatokon” áldozzon. Az elítélés a kanaáni kultuszoknak szólt, amelyeknek istene nem Jahve volt. Jósija tiltó intézkedése bizonyára több vidéki Jahve-szentélyt is érintett. Az uralkodó intézkedésével a jeruzsálemi Jahve-szentély többé nem egyszerűen központi királyi szentély lett, hanem az egyetlen, Jahvének szentelt szentély a júdai és a hajdani izraeli királyság területén.

Jósija reformjainak újabb sorozatát egy látványos fordulat vezeti be. A király pénzt küld a jeruzsálemi szentélyben folyó restaurációs munkálatok kifizetéséhez. A kiküldött tisztviselő visszatérve jelenti, hogy a szentélyben, a munkálatok során megtalálták „Jahve törvénykönyvét” (Széfet ha-tórá, Széfer tórát-Jahve), amely néven a zsidó hagyomány a mózesi Ötkönyvet nevezi. Jósija a megtalált könyvet –

amelynek isteni eredetét Hulda próféta is igazolja – a szentélybe viteti, és itt ünnepélyesen, nyilvánosan, Júda és Jeruzsálem valamennyi előljárója előtt felolvastatja, és így szavaival megújítja a Jahvéval kötött szövetséget: a király és a nép, egész szívéből és egész lelkéből Jahvét fogja követni. Ezzel Jósija egyben a királyság függetlenségét is deklarálja. A nép és a király, valamint Jahve szövetsége kizárólagos kapcsolat, amely nem tűri meg más istenek tiszteletét vagy idegen kultusztárgyak jelenlétét Jahve szentélyében – így nincs helye itt az asszír fennhatóság elismerését jelentő tárgyaknak sem. Jósija az asszír uralkodó által a jeruzsálemi szentélyben felállított damaszkuszi oltárt – mely az idegen uralmat jelképezte – a királyi szentély előtt, az égőáldozati oltár helyén állíttatja fel. A könyv megtalálását és a szövetségkötést ünnepség zárja le: Jósija addig soha nem látott külsőségek között ünnepelteti meg Jeruzsálemben a peszahot – a húsvétot –, amelyet a hagyomány az Egyiptomból való szabadulás és kivonulás történetével kapcsolt össze.

Bár az égi eredetű, csodás könyv megtalálásának története irodalmi toposznak minősült már az ókorban is, semmi sem zárja ki, hogy Jósija idején a jeruzsálemi szentélyben végzett munkák során valóban találtak könyvet. A szentély ugyanis nemcsak az istenség lakhelye volt; helye volt itt –

GRÁNÁTALMA ALAKÚ EDÉNY JÚDÁBÓL

mégpedig az épületet három oldalról körülfogó kamrasor helyiségeiben – a kultuszhoz szükséges tárgyaknak, a fogadalmi ajándékoknak, letéteknek. Kéziratokat is őriztek itt, hiszen a kultusz egész énekescéheket foglalkoztatott, akik a himnuszok, imák szövegét és zenéjét írták. Bizonyos, hogy őriztek

A KÜRTÖSÖK HELYÉT JELÖLŐ FELIRAT
A JERUZSÁLEMI TEMPLOMBÓL

itt kéziratokat is, történeti könyveket, vallási törvényeket. A Jósija idején megtalált „törvénykönyv” a Mózesnek tulajdonított könyvek egy változata lehetett. Jósija intézkedései egyébként is erősen a mózesi hagyományban gyökereznek, sok esetben az ősi törvények ismétlései, megerősítései. A jósijási reformok megismétlik a jóbél-év megtartásának előírását. A jóbél-évek rendszere ősi jogszokás, amely úgy rendelkezik, hogy aki földjére kölcsönt vett fel, és adósságát pénzzel nem tudja visszafizetni, és adósrabszolga lesz hitelezőjénél, hét év elteltével engedtesék el, mert ennyi idő alatt ledolgozta a kölcsön összegét. A kölcsönök visszafizetését szabályozó, vagy inkább a visszaéléseket megakadályozó hasonló jogszokás ismeretes volt az ókori Kelet más kultúráiban is.

Jósija egyéni tragédiája abban rejlik, ami reformjait életre hívta. A hanyatló Asszíriának a kegyelemdőfést Babilón és a médek, az iráni hegyvidékről érkező harcias nomád nép adják meg; elesik Assur, majd 612-ben Ninive is. 609-ben II. Nékó egyiptomi fáraó Mezopotámia felé vonul fel. Asszíria hajdani ellensége, meglepő módon, ezúttal azért érkezik, hogy megsegítse a haláltusáját vívó hajdani nagyhatalmat. A fáraó felvonulásának útja Júdán át vezet. Jósija seregével kivonul, hogy feltartóztassa a fáraót. A két csapat Megiddónál ütközik meg. A csatában Jósija halálos sebet kap. Jeruzsálemben viszik, ahol meghal. Jósiját – a legendás hírű királyt –, aki a kiválasztott nép önállóságának, az ősök hagyományainak megőrzésére törekedett, elődei sírjában temetik el.

JEREMIÁS

PRÓFÉCIÁK JÚDA HELYZETÉRŐL ÉS JÖVŐJÉRŐL

A Jeremiás életére és személyére vonatkozó adatokat a tanítványa és szellemi örököse, Báruk által szerkesztett és Jeremiás neve alatt kiadott prófétai könyvben találhatjuk. Ismeretes, hogy papi családból származott, családjá a Jeruzsálemhez közeli Anátót falucskában lakott. Azt, hogy Jeremiás próféta lett, nem papi származásának köszönhetette. A prófétizmus mindig is elhívás kérdése volt. A próféták rendszerint említik próféciaikban elhívásuk tényét és az időpontot, amikor az elhívást kapták. Ettől kezdve minden próféta saját magát közvetítőnek tartja, olyan médiumnak, aki Jahve szavait, kinyilatkoztatásait adja át az embereknek. A közvetítés feladata olykor kényszer is, amelyre több ismert prófétai szöveg utal, és amelyre az ókori zsidó hagyomány egy késői művének, a *Jónás könyvének* alap gondolata épül. A prófétálás kényszerét Jeremiás is említi, mint olyan feladatot, amelytől, hiába szeretné, nem szabadulhat. Jeremiás könyvében állandóan ismétlődik az „így szólt Jahve” kifejezés, amellyel a próféta rendszeresen emlékezteti hallgatóságát, hogy amit mond, az nem a saját véleménye, hanem Jahvéé, amelynek ő, a próféta csak szócsöve. Próféciaival Jeremiás állandóan konfliktusba kerül környezetével, a jeruzsálemi szentély papságával, a királyi udvarral és több, egymást követő júdai uralkodóval, akik viszont – ugyancsak prófétai kinyilatkoztatásokra hivatkozva – makacsul ragaszkodnak a saját politikájukhoz, amely

végül pusztulásba dönti az országot. A prófétát csak a jövő igazolhatja, vagyis az, hogy teljesülnek-e az általa megjövendöltek, beteljesült-e a jóslat.

Jeremiás jóslatait a bekövetkező események tökéletesen igazolták. Íróként és politikai gondolkodóként egyaránt nagy formátumú egyénisége volt a Kr. e. 6. század elején Júdának, tragikus hangú és igaz szavú előhírnökként megjósolta a bukást, amelybe országát a Dávid-ház utolsó uralkodóinak szűk látókörű politikája sodorta.

Jeremiás elhívását Jósija júdai király uralkodásának tizenharmadik évében, a vallási reform megindítását követő évben kapja. Bizonyos, hogy pályafutása kezdetén Jeremiás a király és a reform lelkes támogatója, ezt tükrözik a királyról szóló szavai és korai próféciai is, amelyek könyve elején olvashatók. (Jeremiás könyve egyébként nem kronológiai, hanem tematikus elrendezésű, ezért életének egyes eseményei, munkásságának különböző szakaszaiból származó jóslatai nem időrend szerint szerepelnek.) Nem valószínű, hogy ő maga a reform kidolgozója vagy aktív végrehajtói között szerepel, hiszen ekkor még egészen fiatal ember lehet. A szabadság és az önállóság lehetősége azonban őt is megérinti és lelkesedéssel tölti el.

A 609-es esztendő tragédiájáról nem ír, Sallumot (uralkodói néven Jóáházt), Jósija fiát siratja, akit – néhány hónapi uralkodást követően – a Szíriából visszatérő II. Nékó fáraó fogolyként vitt magával, hogy Jeruzsálemben ne

léphessen apja és elődje örökébe. A következő királyt, Jóáház testvérét, Jójákimot viszont Jeremiás kemény kritikával illeti. A drámai helyzetben az új király ugyanis mindennél fontosabbnak tartja, hogy a robotosokkal új palotát építtessen magának. Habár a társadalmilag elfogadott szokások szerint a prófétát, mint Jahve szavainak közvetítőjét, senki sem vonhatja felelősségre, senki sem üldözheti szavaiért, Jójákim mégis betiltja Jeremiás prófeciáit. A dolog Jójákim uralkodásának negyedik évében (604) történik. Jeremiás lediktálja titkáranak, Bárúknak elhivatása kezdete óta elmondott összes prófeciáit, és a tekercset a templomba küldi, hogy Bárúk ott olvassa fel, a böjt napján, az összegyűlt nép előtt. Azonban a Sáfán kancellár családjából származó Mikájehú ismerteti a beszédek tartalmát a kancellárián, a király vezető emberei előtt. A királyi emberek Bárúkkal üzenik meg Jeremiásnak, hogy tanítványaival együtt rejtőzzön el, majd, mint hűséges hivatalnokok, jelentik az esetet a királynak is, elébe téve a Jeremiás prófeciáit tartalmazó tekercset. A király felolvastatja magának a szöveget, és amint egy-egy rész véget ér, a mellette álló kancellár késével levágja az elolvasott részt, s a parázstartóban égő tűzbe dobja. Sem a király, sem emberei nem rettennek meg a próféta közvetítésével kapott fenyegetésektől. Mi okozhatta, hogy a király ilyen hevesen fordult a próféta ellen és megsemmisítette műveit? (Jeremiás később ezeket a prófeciákat, újabbakkal kiegészítve, ismét lediktálta Bárúknak – így maradtak végül is fenn.) Bárúk valószínűleg Jeremiás könyvének ma ismert változata 7–20. fejezeteit, vagy az azokkal nagyjából azonos tartalmú prófeciákat olvasta fel. Jeremiás ezekben a prófeciákban a reform elsikkasztásával, a Jahvéval kötött szövetség megszegésével vádolja a júdaikat, akik idegen isteneket tisztelnek, nem tartják be a törvényeket, elnyomják „az idegent, az özvegyet és az árvát”, ugyanakkor va-

kon és minden alap nélkül bíznak a korábbi prófétai ígéretek megmentésteológiájában. Egyik prófeciájában Jeruzsálem és Júda sorsát a silói szentélyéhez hasonlítja, amely a filiszteus háború során pusztult el. Másik prófeciája szerint Jeremiás a derekán levő övet, Jahve felszólítására, az Eufratész mellett egy sziklahasadékban rejtje el, majd egy idő múlva visszatérve, kiemeli helyéről az azóta teljesen szétmállott övet. Jeremiás honfitársainak sorsát hasonlítja az övhöz: Izrael és Júda egész háza tönkremegy, mert elfordult istenétől, Jahvétól. Valószínűleg életrajzi adatot tükröz egy, ugyancsak ebből az időből származó prófeciája, amely szerint azért nem nősült meg, s azért nincsenek gyerekei, mert a kép, amelyet a jövőről lát, sötét; pusztulás vár mindenkire, Jahve nem kegyelmez meg hűtlen népének, „... halálos betegségben halnak meg, nem gyászolják meg és nem temetik el őket, trágárává lesznek a föld színén”.

Jeremiás pesszimizmusának alapja Jójákim felelőtlen külpolitikája. A király nem képes megfelelően értékelni a helyzetet. Asszíria megbukott, de Mezopotámiában nincs hatalmi úr, ugyanis Babilón központtal tehetséges hadvezér és energikus uralkodó, Nabú-apal-uszur szervez új birodalmat. Az Asszíria elleni harcot ő kezdi, és részt vesz benne fia, Nabú-kudurri-uszur is. Apja halála után, 605 végén ő lép trónra Babilónban. Hamarosan hadjáratot indít nyugatra, és Júdát a jósijási reform után ismét a mezopotámiai fennhatóság veszélye fenyegeti. Miként néhány éve, a Babilónnal ellenséges nagyhatalom, Egyiptom újra színre lép. Jójákim ez utóbbi erejében és védelmében bízva, megtagadja az engedelmisséget Babilónnak. A büntetés már utódját és fiát, a 18 éves Jójákind sűjtja, akit az anyakirálynéval és a jeruzsálemi világi és papi arisztokrácia számos tagjával együtt Mezopotámiába visznek, ahol túszként tartják őket fogva.

Az új király, Mattanja – uralkodói nevén Cidqijja – Jósija másik fia lesz. Helyzete egyértelműen a Babilón iránti hűségre kötelezné. Alig néhány évvel Cidqijja trónralépése (597) után felkelés tör ki Babilónban, amelyet ugyan levernek, Júda új uralkodója mégis úgy véli, sikerrel járna egy esetleges lázadás nyugaton. Jeruzsálemben találkozót rendez, hogy Júda lehetséges szövetségeseivel, illetve ezek képviselőivel megtárgyalják a terveket. A leendő szövetségesek – Türosz és Szidón főniciai városok, valamint Moáb, Edom és Ammon területeinek képviselői – Jeruzsálemben tárgyalnak, amikor Jeremiás megjelenik a város utcáin, járommal a nyakában, és arról prófétál, hogy Júda lakossága is hasonló sorsra fog jutni. A járom, amelyet a próféta visel, valószínűleg egy kalodaféle, amelyet a babilóniak használnak az elvezetésre szánt foglyok nyakába téve. Jeremiás fellépése a tárgyalások idején nagy feltűnést keltett – célja egyébként ez volt. (A hasonló jelenetek nem voltak szokatlannak a városban és más helyeken.) Jeremiás jelene úgynevezett prófétai szimbolikus cselekedet, amikor a próféta egy, a prófétai beszédei alapját képező hasonlatot nemcsak elmond, hanem a valóságban el is játsszik. Jeremiás szimbolikus cselekedetére nem sokára hasonló válasz érkezik: a templom udvarában egy Hananja nevű próféta beszél ugyanarról, amiről korábban ő. Valószínűleg a királyi politika későbbi sikerében bízva, két évet ígér, amíg Jahve visszahozza Jójákin királyt és Júda valamennyi száműzöttjét születésük helyére. Hananja – Jeremiás jövődöléseinek cáfolataként – széttöri a próféta nyakában levő jármot. Jeremiás válaszul vasból készített jármot, mondván, Jahve vas igát készített ezután a Babilón ellen lázadó népek számára. Ugyanakkor Hananja közeli halálát is megjövendöli.

Jeremiás és Hananja vitája két problémát tükröz. Egyik az igaz és hamis prófécia megítélésének kérdése. Hi-

JAAZANJA, CIDGIJJA TISZTJÉNEK
PECSÉTJE MICPÁBÓL

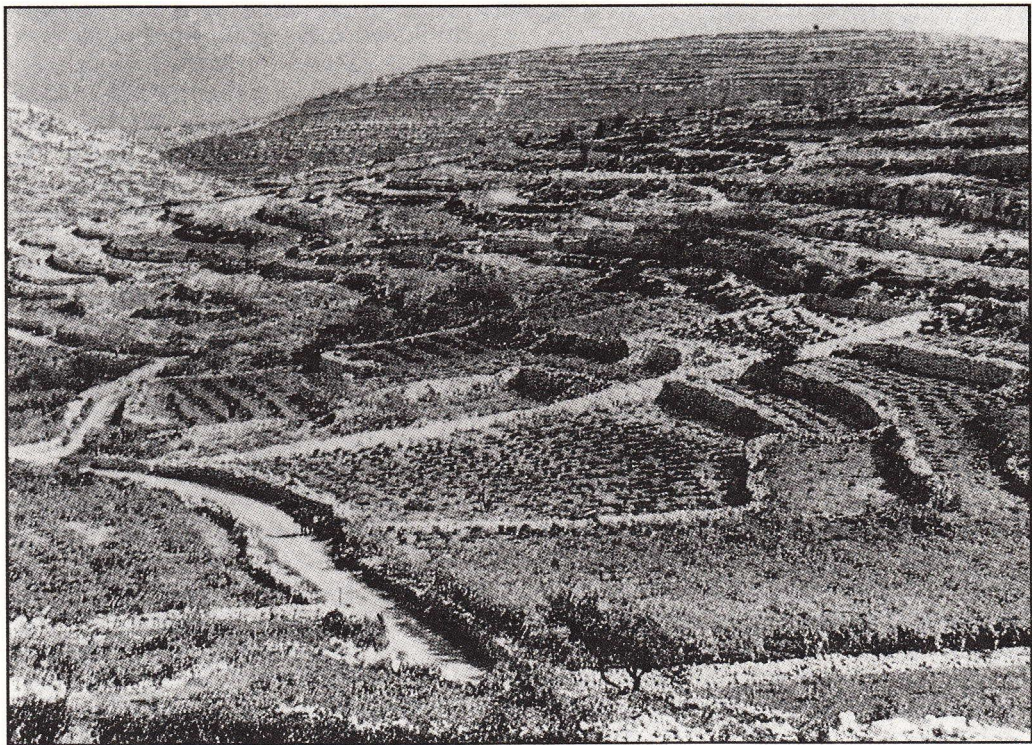
szen két próféta, ugyanazon jelkép segítségével, egymással homlokegyenest ellentétes dolgokról jövődöl a templom udvarán összegyűlt, őket hallgató népes közönség előtt. Melyikük próféciája igaz, és melyiké hamis – a kérdést csak a jövődöl döntheti el. A Jeremiás-prófécia politikai beteljesüléséig, ha nem is hosszú idő, de néhány év még hátra van. Hananja viszont mindenestre még abban az esztendőben meghal – ez mintegy rövid távú igazolása a hallgatók előtt annak, hogy Jeremiás próféciái valóban isteni kinyilatkoztatások, s következésképpen igazak.

Jeremiás próféciáit érdemes azonban más szemszögből is megvizsgálni. Nem ő az egyetlen a júdai állam területén, aki a Jósija-féle függetlenedési kísérlet bukásából és a reform kudarcából levonta a megfelelő következtetéseket. Reálisan mérte fel a megváltozott nemzetközi viszonyokat, azt, hogy az asszír birodalom bukása után a mezopotámiai térségben egy olyan nagyhatalom jött létre, amely pillanat-

nyílag szervezettebb, erősebb, ütőképesebb elődjénél, és azt, hogy Júda számára nem mutatkozik a láthatáron olyan szövetséges, amelynek segítségével kiszabadíthatná magát az újbabilóni birodalom szorításából. A Júdát körülvevő kis területek szövetsége – amelyben Cidqijja bíz – nem elég erős, Egyiptom célja pedig, hogy a kanaáni-szíriai térségben levő erőket gyengítse. Jeremiás tanácsa: a júdaiak fogadják el azt a sorsot, amit helyzetük diktál, ne szervezzenek felkelést, ne bízzanak idegen segítségben. Teológiája, amelyet próféciaiban változatos képekben fejt ki, a következő: Jahve a világ eseményeinek, a történelemnek az ura, aki most meg akarja büntetni népét, amiért az hűtlen lett szövetségéhez. Az ő eszköze Nebúkadneccár (II. Nabú-kudurri-uszur újbabilóni uralkodó nevének héber formája), aki hódítóként engedelmességre akarja kényszeríteni a kis júdai királyságot. Az ellenállás fölösleges, mindenki, aki lázadó terveket kovácsol, Jahve akaratával száll szembe, mert, mint az isten mondja – Jeremiás szavaival –, „én teremtettem a földet, az embert és az állatokat, amelyek a föld színén vannak... és annak adom, akinek akarom. Most ezeket az országokat mind Nebúkadneccárnak, Bábel [Babilón] királyának adom, aki az én szolgám; még a vadállatokat is neki adom, hogy őt szolgálják.” Ezért fölösleges minden ellenállás, ezért hazug mindazon próféták, jósok, álomfejtők szava, akik azt állítják, hogy az ország nem kerül idegen uralom alá. „Azt a nemzetet azonban, amely Bábel királyának igájába hajtja nyakát, és meghódol neki, azt békén hagyom országában... hogy művelje és lakjon benne.”

Ezt, a maradást, a megmaradás parancsát szolgálja Jeremiás levele, amelyet az 597-es fogságbevétel száműzöttjeihez ír. Levelében azt tanácsolja nekik, építsenek házakat, telepítsenek kerteket, vegyenek maguknak feleséget, gyermekeiket házassítsák meg, ne-

kik ugyanis sokasodniuk kell ott, nem fogyniuk. „Munkálkodjatok annak az országnak a jólétén, amelybe vittelek benneteket... és visszahozlak titeket erre a helyre, ahonnan száműzetésbe küldtelek.” Jahve elégtételt ad népének, de nem most, hanem „azon a napon”, amikor megsemmisíti azt az ellenséget, amely most büntetése eszközül szolgál. Akkor ez a nép is neki fog szolgálni, uralkodójuk pedig „Dávid király”, talán a dávidi dinasztiából származó uralkodó lesz, akit Jahve állít. Jeremiás, annyi más szemléleti újítás mellett, a szövetségfelfogást is új alapra helyezi. Kulcsmondatának egy régi szólás megváltoztatott formája tekinthető: „azon a napon ne mondja senki, hogy az apák ették az éretlen gyümölcsöt, és a fiúk foga vásott belé”. A mondás eredeti formájában a kollektív felelősség elvének érvényesülését hangsúlyozza: az apák bűneiért a következő nemzedékek is felelősek. A Jeremiás-féle változatban az egyéni felelősség elve az érvényes, tetteinek súlyát mindenki maga viseli. Jeremiás Jahve akaratára hivatkozik próféciaiban – de ugyanerre hivatkoznak ellenfelei is, akárcsak a „sikerpróféta” Hananja. Ő és társai – de a júdai udvar és Cidqijja is – ugyancsak prófétai kinyilatkoztatásokra hivatkoznak, ha politikájukat igazolni kell. Ezen próféciaik egyike a dávidi dinasztia jövőjéről szóló kinyilatkoztatás, amely szerint Dávid háza örökre fennmarad. Ezt részben igazolva is látják abban, hogy Jójákint, akit Nebúkadneccár megtorlasként vitt magával, a babilóni király egyfajta aranykalitkában tartja. A másik üdv-prófécia, amelyre a lázadás hívei hivatkoznak, Jesaja (Ézsaiás) próféta kijelentése arról, hogy Jahve, veszély esetén, megmenti népét. Ezzel a szemlélettel kerül szembe Jeremiás, aki fáradhatatlanul hirdeti próféciait, hiába próbálják többféle módon is elhallgattatni. Tulajdonképpen paradox helyzetben van: igen jó családból származik, a királyi családdal – Jósijával való

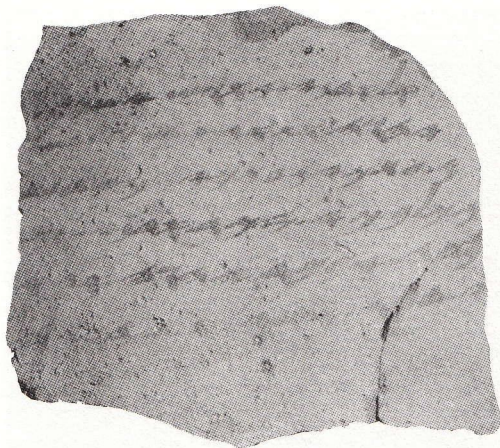

TERASZOSAN MŰVELT FÖLDEK JÚDÁBAN

korábbi kapcsolata okán is – személyes kapcsolata van. Próféciái – ez több uralkodó uralkodása alatt látható – viszont mindig a királyi politika ellen szólnak. Nemcsak a királyi udvarban vannak ellenségei: könyvének tanúsága szerint a falujabeliek, az anatótiak is meg akarják egyszer ölni, majd egyik próféciája miatt Pashúr pap vereti meg a templomkörzettel szomszédos börtönben. Meggyőződése, próféciái veszélyesnek számítanak, és ennek a veszélynek bizonyára tökéletesen tudatában is volt. Ismeretes, hogy egy másik prófétát, Uriját – aki ugyanazt prófétálta, mint Jeremiás – Jójákim király visszahozatott Egyiptomból, ahova a próféta menekült, és megölette. Hogy Jeremiás nem jutott Urija sorsára, abban bizonyára szerepe volt származásának és kapcsolatainak. A Sáfán-család tagjai Jeremiás mellett állnak, és

nekik köszönhető, hogy Jeremiás, ha üldöztetések árán is, de kimondhatja azt, amiért más, pártfogók nélküli próféták rövid úton halállal bűnhődnek.

Cidqijja függetlenedési politikája katasztrófába sodorja Júdát. Nebúkadneccár serege felvonul az ország ellen, elfoglalja a fontos erődöket, és kétévi ostromgyűrű után, 586 nyarán elfoglalja Jeruzsálemet is. Az ostrom elején ugyan Júdát segítő szándékkal megjelenik egy egyiptomi sereg, ez azonban nemsokára elvonul, és a „kádeusok”, azaz az újbabilóni csapatok ismét visszatérnek. Cidqijja, Jeremiás tanácsára, családjával együtt elmenekül. Az Arábia felé tartó királyt azonban Jerikó közelében elfogják, a szíriai Riblában tartózkodó Nebúkadneccár elé viszik, aki Cidqijja fiait kivégezteti, őt magát megvakíttatja, és Babilónba hurcolja. A királyi család tragédiáját követi Jeruzsálemé: a királyi palotát és a házakat felgyújtják, a városfalakat lerombolják. Elpusztul a jeruzsálemi

A BABILÓNI Sereg által ostromolt Lákisból Jeruzsálembe küldött, segítségért kérő levél

szentély is, a város lakói közül pedig sokat – elsősorban a kézműveseket – Mezopotámiába viszik. Elviszik azokat is, akik korábban a babilóniaiakhoz pártoltak.

Az ostrom idején Jeremiás szüntelenül hangoztatja véleményét. Amikor a babilóni sereg az ostromot abbahagyva egy időre elvonul, Jeremiás Anátóba megy, hogy családi birtokügyeit rendezze. A kapuórség egy tagja szökevénynek véli, és Jeremiást a vele ellenséges főemberek elé viteti, akik börtönbe vetik a prófétát. A király titokban kiszabadítja, mert tanácsot akar kérni tőle. Habár Jeremiás próféciaja igen kemény – a királynak rabságot jósol –, a próféta fogságának körülményei ettől kezdve mégis elviselhetőbbé válnak. Jeremiás újabb, nyilvánosan elmondott próféciaja ismét csak arról szól, hogy aki a városban marad, kard, éhínség vagy járvány által fog elpusztulni – reményük csak azoknak van, akik megadják magukat a babilóniaiaknak, ezek legalább életüket megmenthetik. Az ostromlott város vezetői – közöttük van Pashúr pap, Jeremiás régi ellensége – meg akarják ölni a lázítót, egy használaton kívüli ciszternába

vettetik. Jeremiás életét egy magas rangú jóakarója menti meg. A próféta már-már belesüpped a ciszterna alját borító sárba, amikor az etióp származású Ebed-Melek, királyi főtisztviselő meglátja, és közbenjár érte a királynál. Jeremiást kihúzzák, ám a próféta továbbra is fogságban marad, a kapuórség udvarában. A király ismét találkozik vele titokban, és tanácsát kéri – ekkor tanácsolja Jeremiás a királynak a szökést. Beszélgetésük tartalma, a király kérésére, titokban marad a júdai vezetők előtt. Jeremiás a kapuórség fogságában éri meg a város elfoglalását.

A próféta életútjának tragikus a befejezése. Jeruzsálem elfoglalása után a várost elfoglaló testőrparancsnok, Nebúzaradán, megszabadítja láncaitól és választást ajánl: Jeremiás Babilónba mehet, vagy Júdában maradhat. Tanácsadói tisztet is felkínálnak neki Gedalja helytartó mellett, akire a babilóniak a terület kormányzását bízta. Gedalja ugyancsak a Jeremiást pártoló Sáfán családból származik. Jeremiás Gedaljahoz megy Micpába, az akkori székhelyre. Jeruzsálem valószínűleg lakhatatlan volt ekkoriban. A kormányzót azonban rövid idő múlva a királyi családból származó Jismáél és emberei orvul megölik. Jeremiást a kormányzó megölése utáni zűrzavarban egy Egyiptom felé menekülő csoport viszi magával. Utolsó próféciai is arról szólnak, hogy az itt születetteknek Júda földjén kell maradniuk, ez Jahve akarata. Sorsának azonban már nem ő az irányítója. Próféciai és akarata ellenére elviszik őt is, mind azokkal együtt, akik Gedalja környezetébe tartoztak. A királyi családból való nőkkel és tanítványával, Bárúkkal együtt Egyiptomba kerül. Paradox dolog, hogy Jeremiás, aki szavaival és jelképes cselekedeteivel, élete kockáztatásával is mindig a maradást és a körülményekkel való kiegyezést hangoztatta, idegen földön fejezi be életét.

EZRA

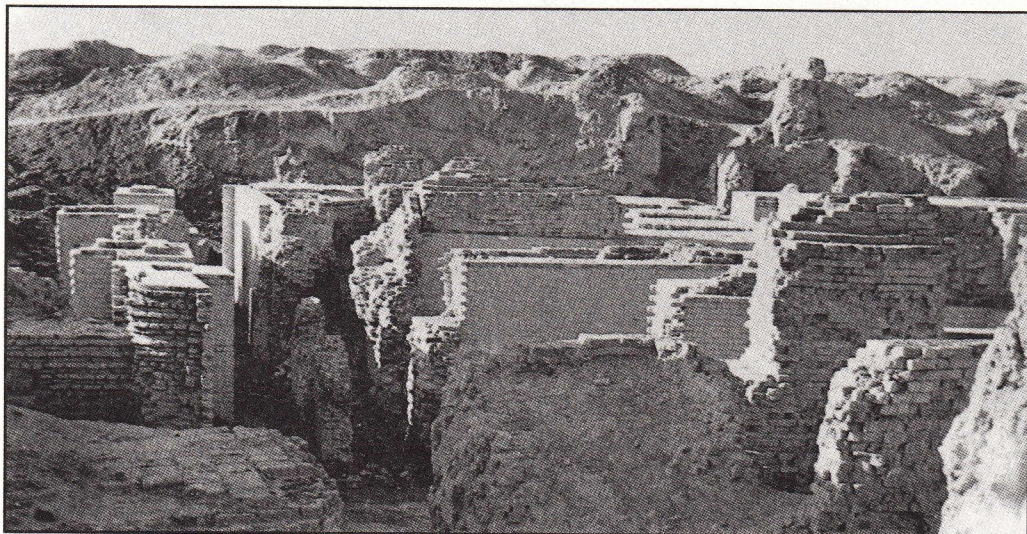
AZ ÍRNOK

586-ban a Júdat elfoglaló babilóniak elhurcolják és áttelepítik Mezopotámiába a júdai lakosság egy részét; főleg a kézműveseket, a fegyverkovácsokat és a fémművességhez értőket. A júdai területen maradt lakosságból sokan Egyiptomba menekülnek. A hódítók célja nem a meghódított terület elpusztítása, hanem az, hogy a földet és a rajta élő munkaerőt kihasználják, megadóztassák. A meghódított területek ottmaradt lakói művelésre birtokba vehetik az elhagyott földeket, és Mezopotámiában az áttelepítettek is földet kapnak. Ottani életükről Ezékiel próféta – akit még az ún. első fogsággal hurcoltak el,

597-ben – számol be könyvében. Az áttelepítettek vidéken saját közösségekben élnek, s hamar beilleszkednek új környezetükbe. Mezopotámiában a júdai társadalom csaknem teljes keresztmetszete megtalálható. A királyi család tagjait a királyi palotában előkelő foglyokként tartják fogva. De az áttelepítettek között vannak a jeruzsálemi papi arisztokrácia hajdani tagjai is.

A zsidó közösségek vallási elképzelései átalakulnak a babilóni fogságban. Elszakadnak a jeruzsálemi szentélytől – vallásuk eszmei központjától –, de arra sincs lehetőségük, hogy valamilyen, a Jahve-vallást képviselő szentélyben áldozatot mutassanak be. A Mezopotámiában élő júdaiak mégsem adják fel vallási és nyelvi összetartozásukat; közösségekbe szerveződnek, rend-

BABILÓN. FÜGGŐKERTEK NEBUKADNECCÁR
PALOTÁJÁBÓL

szeresen összegyűlnek. A babilóni fogságban átalakul az istenfogalom is, az Istenhez való tartozást az összejövetelek, a közös imák fejezik ki. Ebben a helyzetben addig soha nem látott mértékben növekszik a hagyomány jelentősége, amely segít a múltjától, emlékeitől, intézményeitől elszakított emberek összetartozását megőrizni. Nem véletlen, hogy az az óriási munka, amely a ránk maradt *Biblia* egész arculatát meghatározza, itt ment végbe. Erről a munkáról semmilyen följegyzés nincs, mégis ez volt az, ami alapvetően meghatározta a fogság utáni szellemi hagyományt. A babilóni fogság körülményei jelentették a kihívást, hogy a rendelkezésre álló írásos hagyományt összegyűjtsék, és olyan formába rendezzék, amely a kor közösségének szól, a kor emberének ad útmutatást. Ezt a munkát a Mezopotámiát megjárt papság egy csoportja végzi. Nem ismert név szerint, ki, vagy inkább kik voltak a hagyomány összegyűjtői és átszerkesztői. Ezra, az írnok neve az egyetlen, amely fennmaradt a fogság, illetve a perzsa kor szellemi vezetőinek nevei közül. Ő az, akinek oroszlánrésze volt a visszatértek megszervezésében, és abban, hogy egyéb politikai intézmények híján ezentúl a törvény, a hagyomány és annak letéteményese, a papság irányítsa a visszatért közösséget.

A fogság vége „hivatalosan” 539 – ekkor foglalják el Kürosz perzsa uralkodó seregei Babilont, és ez nemcsak a főváros elését, de az újbabilóni birodalom végét is jelenti. Kürosz, a Babilónban is trónra lépő perzsa uralkodó kiáltványt intéz birodalma népeihez, s ebben a korábbi állapotok visszaállítását ígéri. Az áttelepített zsidók neki köszönhetik, hogy uralkodása első évében, 538-ban engedélyezi számukra a visszatérést szülőföldjükre. Ez tehát – a hagyomány szerint hetven, a valóságban ötven évig tartó – babilóni fogság vége.

A visszatérést engedélyező rendelet

nem vált ki olyan lelkesedést, mint ahogy az feltételezhető lenne. Ezra könyvéből ismerjük a visszatért családok számát, s azt, hogy a zsidók közül sokan Mezopotámiában maradnak, nem térnek vissza. Az ottmaradottak leszármazottai alkotják a Mezopotámiában évszázadokon keresztül fennmaradó zsidó közösségeket, ők hozzák létre és gyűjtik össze (a Kr. u. 5. századra) azt a szellemi hagyományt, ami a babilóni Talmud néven ismert.

Ezra alakja elsősorban a visszatértek közössége szempontjából fontos. A visszatérést Ezra és Nehemia könyvei írják le. Ezekből kiderül, hogy Ezra cádoqi eredetű papi családból származik. A szövegek mindig a szófér, „írnök” jelzővel említik őt. Ezra azonban nem egyszerű írnök, hanem írástudó, olyan személy, aki jártas a hagyományban, jelen esetben a mózesi törvényben. Ezért olvasható neve mellett többször is a „tudós”, vagy „a Törvény írnoke” jelző. Ezra Babilónból érkezik Júdába, a templomi személyzet egy csoportjával, papokkal, lévítákkal, énekesekkel és a templomban szolgálatot teljesítő más személyekkel együtt. A bibliai források szerint Ezra nem a Kürosz-féle rendelet után útrakerülő első csoporttal tér vissza, hanem jóval később, „Artaxerxész alatt”. I. vagy II. Artaxerxész perzsa uralkodóról lehet szó (Kr. e. 465–425, illetve 405–359); valószínű, hogy Ezra működése ez utóbbi uralkodásának idejére tehető. Ezra visszatérésekor már áll az ún. második szentély, az a templomépület, amelyet a visszatértek első csoportjai építettek fel – ugyancsak a perzsa uralkodó engedélyével és támogatásával. Az 516-ra újjáépült templomban a hagyományok alapján újjászerveződik a kultusz, áldozatokat mutatnak be.

Nem ismerjük pontosan, milyen határokkal állapították meg azt a körzetet

BABILÓN. A ZIKKURAT ÉS KÖRNYÉKE
A LEVEGŐBŐL

a hajdani júdai királyság területén, ahol a visszatért zsidók éltek. A területet Babilónnal és a „folyamon túli” szatrapiaikkal együtt kormányozzák, Júda az utóbbihoz tartozó körzet. Kormányzója nem szatrapa, hanem annál alacsonyabb rangú személy, perzsa királyi megbízott.

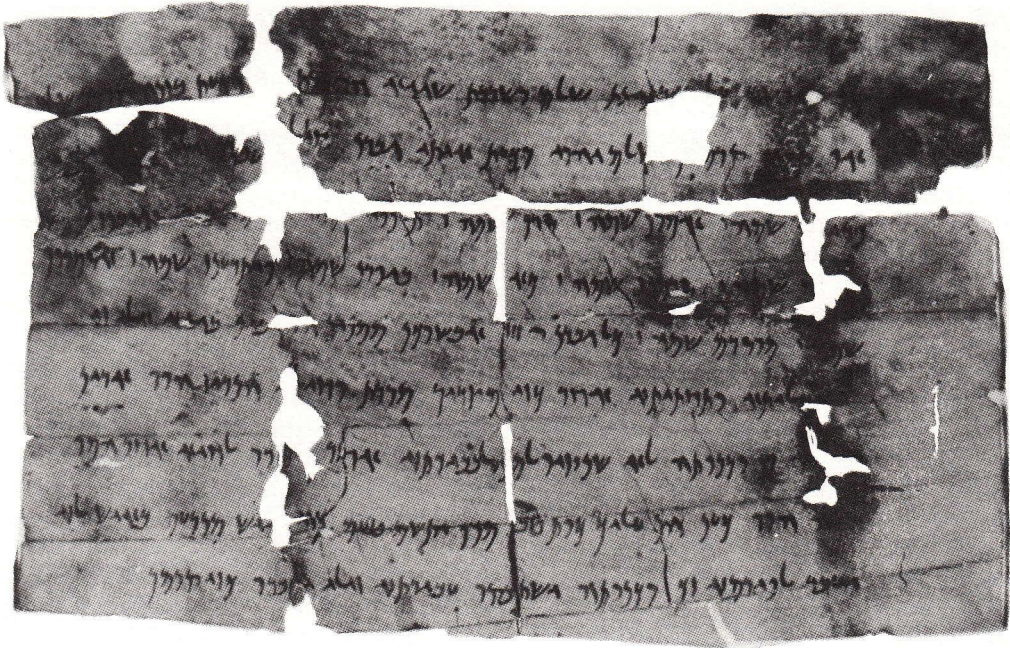
Ezra valószínűleg Nehemja kormányzó után érkezik vissza Júdába. Ő a perzsa udvar különmegbízottja, akit másokkal együtt azért küldenek vissza, hogy felülvizsgálják a júdabeli állapotokat a Törvény (azaz a mózesi, tehát a hagyományos zsidó jogszokások) tekintetében.

Ezra tehát királyi rendeletre tér vissza – ennek szövegét közli is az újtárról szóló leírás. A királyi rendelet értelmében Ezrával tarthat minden pap, lévita, vagy bárki a népből, aki haza kíván térni. Ezra a perzsa nagykirály gazdag ajándékait is magával viszi: rengeteg ezüstöt és aranyat. Előzőleg arra is engedélyt kap, hogy Babelben, azaz a babilóni szatrapia területén élő zsidók között ajándékokat gyűjtsön a jeruzsálemi szentély számára. Ezra az összegyűlt pénzen a kultusz számára szükséges áldozati állatokat vásárol. Artaxerxész templomi edényeket is küld Ezrával – talán a Nebúkadneccár által elrabolt edények közül valókat is –, és megbízza a „folyamon túli” szatrapia előljáróit, hogy Ezra és a vele tartók ellátására meghatározott mennyiségű ezüstöt és élelmiszert utaljanak ki. A perzsa uralkodó ugyanakkor felmentí az adók és vámok alól a jeruzsálemi szentély papjait és a templomi szolgálatot ellátókat.

Ezra feladata, hogy felülvizsgálja és újjászervezze a júdai közösséget a mózesi törvény, a zsidó jogi és vallási hagyomány alapján. Ehhez bírói hatalmat is kap, joga van büntetéseket kiszabni. A hazatérő Ezra az önkéntesek mellett lévitákat is toboroz, akik majd a szentélyben szükséges különféle feladatokat ellátják. Indulás előtt börtöntart, hogy munkáját sikeresen elvégez-

hesse, majd Jeruzsálembe érkezése után átadja a magával hozott pénzt és ajándékokat a szentélynek. Ezra legelső intézkedésével elrendeli a visszatért családok felülvizsgálatát. A gyakorlatban ekkor érvényesül először, kíméletlen pontossággal, annak az előírásnak a betartása, amely szerint zsidó nem vehet feleségül idegen nőt. Ezra számba veszi a családokat, és azoknak, akik a fogság idején idegen származású nőket vettek magukhoz, el kell bocsátaniuk feleségüket. A templom udvarán, az összegyűlt nép előtt Ezra megesketi a vezető embereket, hogy az előírást minden körülmények között betartják. A visszatért családfőket Jeruzsálembe idézik – igen drámai a szűkszavú leírás arról, hogyan reszkettek az összegyűlték a téli esőzések idején a hidegtől és a felindultságtól a templom udvarán –, ahol ügyüket kivizsgálják.

Ezra reformjainak másik részéről Nehemja könyve tájékoztat. A Jeruzsálemben tartózkodó Ezra összegyűjti a népet az egyik városkapu előtti téren, és ott egy külön erre a célra készült fa-emelvényen, reggeltől délig felolvassa „Mózes törvénykönyvét” (valószínűleg a Pentateuchust, a mózesi Ötkönyv törvénykező hagyományát). Az emelvényen álló Ezra föl is mutatja a népnek a könyvtekercset. A felolvasott szöveget lefordítja – a visszatelepülők nyelve ugyanis ekkorra már nem a héber, hanem a Közel-Keleten szinte általánosan elterjedő, a héberrel rokon sémi nyelv, az arámi volt. Az írástudó Ezra fordításához magyarázatokat is fűz: ez a szokás is ekkor, a fogságból való visszatérés után alakult ki. A magyarázatokra részben a nyelv megváltozása miatt volt szükség, részben pedig azért, mert a régi hagyományból származó szövegek tartalmát tanulatlan ember nem érthette. Az Ezra által bevezetett szokás továbbra is érvényben marad, és ez válik a jeruzsálemi kultusz végleges megszűnése után az istentisztelet alapjává; a törvényt magyarázaton alapul ugyanis az a később-

PERZSA KIRÁLYI RENDELET ARÁMI NYELVŰ SZÖVEGE

bi szokás, amely szerint a zsinagógai istentiszteletet egy kijelölt bibliai szövegrész felolvasása és annak magyarázata alkotja. Az Ezra és a közösség által megült őszi lombsátorünnep istentiszteleti részét is már ez a szokás, a törvényt magyarázat alkotja. Ezra még egy, a későbbi vallási fejlődés szempontjából alapvető dolgot kánonizál. Ez a sábbát, a szombat megünneplésének szigorú parancsa. A házassági törvények betartásán, az idegenektől való elkülönülésén, az írott hagyomány tiszteltetésén és ápolásán, valamint a szombat megtartásán alapul az az új szövetség, amelyet a nép nevében Ezra köt Istennel, és aminek a segítségével a fogságból visszatértek új vallási és nemzeti közösséggé szerveződnek. Ezra, az írnok – bár nevén és munkássága egy részének szűkszavú leírásán kívül semmit sem ismerünk róla – és kortársai, a bibliai szöveghagyomány névtelen összeállítói és megszerkesztői, na-

gyobb és hatásában jelentősebb munkát végeztek, mint sok hadvezér és uralkodó. Megérdemlik, hogy az ő alakjukat se feledjük.

A hagyomány mindenesetre szilárdan megőrizte Ezra emlékét. A Római Birodalom keleti határán, az Eufratész mentén álló városkában, Dúra Europoszban jelentős zsidó közösség élt. A régészek az itt elvégzett ásátások során a Kr. u. 2. században épült zsinagógában falfestményeket találtak, amelyek bibliai jeleneteket ábrázolnak. A főhelyen, a Tóra-szekrény mellett, két kiemelkedő alak áll. Egyikük minden bizonnyal Mózes, aki a hagyomány szerint az isteni eredetű törvénytáblákat átvette a Szináj hegyén – a másik oldalon Ezra látható, amint magasba tartja a Tórát, azaz a mózesi Törvényt tartalmazó tekercseket a babilóni fogságból visszatértek gyülekezete előtt. A Dúra-Europosz-i zsidó gyülekezet számára Ezra tevékenysége Mózesével volt egyenértékű. A hagyomány szerint Mózes az egyiptomi fogságból vezette ki népét és adott nekik törvényt, Ezra a babilóni fogság utáni kor törvényadója

volt – ezért helyezték képét Mózes mellé a másik főhelyre.

Ezra neve alatt a zsidó apokrif művek egész sora született. Legjelentősebb közülük az Ezra negyedik könyveként ismert, amely eredetiben nem, de több fordításban (latin, szír, etióp stb.) fennmaradt. A könyv látomások és jóslatok gyűjteménye. A jóslattal kísért látomások közül legnevezetesebb a sasról szóló. Ez a látomás Róma bukását és egy messianisztikus királyság elérézését jövendőli meg. Miért éppen Ezra nevéhez és személyéhez kapcsolták a szabadulásról szóló jóslatokat? Ezra sem politikai vezető, sem szabadságharcos nem volt, és valószínűleg látnoki képességei sem voltak. Személyét a messianisztikus jóslattal a megújulás motívuma köti össze, az, hogy Ezra tevékenységével és munkásságával a zsidóság, amely korábban elvesztette politikai autonómiáját, az idők során kulturális és vallási alapon összetartozó közösséggé vált. Előszörban a közös hagyomány kötötte össze őket, ennek a hagyománynak egyik fő letéteményese pedig Ezra volt. A látomásban elérkező messianisztikus királyság képét nem egy várható reális politikai fordulat ihlette: ellenkezőleg, a könyv a teljes reménytelenség idején íródott, a Róma-ellenes zsidó háború (Kr. u. 66–70) leverése után. Ezra könyvének messianisztikus várakozása nem történeti személyre irányul, nem a politikai fordulat lehetőségét villantja fel, hanem a túlélés másik, kevésbé látványos, ám sokkal biztonságosabb lehetőségére mutat rá: a ha-

gyomány megőrzésének szükségességére, az összetartozás tudatának ébrentartására úgy, ahogyan azt Ezra elrendelte.

Ezra alakja a későbbi legendákban új tulajdonságokkal gazdagodik. A rabbinikus hagyomány azt tartja, hogy Ezra ifjúkorában Jeremiás titkárának és tanítványának, Báruk ben Nérijának a tanítványa volt, a tanuló társai pedig Dániel és az ő társai, Dániel könyvének szereplői. Egy másik zsidó legenda úgy tudja, hogy Ezra hazatérése után főpapi tisztséget is betöltött. Jeruzsálemben a legendákban megjelenik az a vélekedés, amelynek képi megnyilvánulása a Dúra Europosz-i zsinagógában látható: „Ha Mózes nem élt volna korábban, Ezra lett volna az, aki a Törvényt megkapja.” Iskolaalapítóként, a szétszórt zsidóság adatainak összegyűjtőjeként is emlegetik az írnoke.

Ezra alakja nemcsak a zsidó legendákban él tovább, hanem az iszlámban is. A *Korán* Uzairt – azaz Ezrát – meglepő módon Isten fiaként említi. A muszlim legendák az ő érdemének tartják, hogy tanításaival visszafordította Izraelt istenéhez.

Nem tudni, mikor és hol halt meg. Sírját két helyen is számon tartották. Josephus Flavius szerint Ezrát Jeruzsálemben temették el, s adóztak neki tömeges tisztelettel. A középkorban, a mai Bászra közelében, Ezra vélt sírja fölött kupolás épület állt, amelyet az iszlám hívei szentnek tartottak, és amelyet a Keleten járó zsidó és nem zsidó utazók nem mulasztottak el fölkeresni.

JÚDÁS MAKKABEUS ÉS ALEXANDROSZ JANNAIOSZ

A HASMÓNEUSOK

A hatalmas Szeleukida-birodalom ellen fellázadó „kis” Júda felkelőinek hősie és győztes szabadságharcát a Makkabeusok első és második könyvéből ismerheti meg az utókor. A mű a Makkabeus-család (későbbi nevükön a Hasmóneus-dinasztia) uralkodása idején, valószínűleg Kr. e. 100 körül íródott. A héber nyelvű – a Szeptuaginta kánonjában görög fordításban fennmaradt – első könyv a vallási hagyományaikhoz ragaszkodó zsidók és a hellénisták küzdelméből győztesen kikerülő Makkabeus történetét mondja el, aki szabadságharcos vezérből egy önállóságát kivívó, független állam királya lett. A felkelést vezető, legendás hírű Júdás Makkabeus – valószínűleg idealizált – tökéletes jelleme, hősiessége, hadvezérként és politikusként is kiemelkedő képességei utódaiban fokozatosan elhalványulnak. Míg végül a népszerűtlenné váló dinasztia utolsó, rossz hírű uralkodója, Alexandrosz Jannaios, a kegyetlen, vad zsarnok önpusztító élete befejezése után Júda ismét hosszú időre elveszíti a Makkabeus-felkelésben kivívott szabadságát.

A hajdani Izrael és Júda királyságok területén a perzsa uralom végét Nagy Sándor hódításai jelentik. Josephus Flavius beszámol arról – bár a történet valószínűtlen –, hogy a keletre érkező Nagy Sándor látogatást tett Jeruzsálemben, ahol nagy tisztelettel és pompával fogadták. Nagy Sándor hadvezérei és utódai, a diadokhoszok harcai után kialakuló új rendszerben a terület az egyiptomi ptolemaida birodalom-

hoz kerül. Alexandriában, a fővárosban is nagy számú zsidó közösség él; a város a perzsa kortól kezdve kialakuló zsidó diaszpóra legnagyobb központjává válik. Az alexandriai zsidók jogállása is igen előkelő: a görög jog után következő makedón joggal egyenrangú.

A ptolemaida birodalom uralkodói és a szeleukida királyok közötti összecsapásokat a két nagyhatalom dinasztikus kapcsolatai sem szüntetik meg. A Kr. e. 3. sz. végi küzdelemből Egyiptom kerül ki győztesen, Palesztina területe néhány év múlva mégis a szeleukida birodalom része lesz, Koilé-Szíriával (Szíria déli részével) együtt. A palesztinai zsidóság helyzete lényegében nem változik az uralomváltáskor, bár a szeleukida birodalom kevésbé egységes, mint az egyiptomi. A hellén kultúra eljut a birodalom területére, de hatása igen eltérő: igazán csak ott virágzik, ahol egy-egy település lakossága görög eredetű. A hellénizáció a palesztinai zsidóságot különböző mértékben érinti, főleg a felső gazdag réteg fogékony iránta, a lakosság nagyobb része – az elkülönülést hirdető és gyakorló vallási kötöttségek miatt – kifejezetten elzárkózik az „elgörögösödés” elől.

III. Antiokhosz külpolitikája megerengeti a birodalom gazdasági alapjait. Terjeszkedését, hódításait Európa felé Róma állítja meg. A királynak a veszteségeken felül a Rómával kötött megalázó béke alapján óriási összegű hadisarcot kell fizetnie. Ez neki és utódainak is súlyos anyagi terhet jelent, amin

Antiokhosz a szentélyek kifosztásával próbál könnyíteni. Ennek utóbb maga is áldozatul esik, életét veszti egy szentélyfosztogatás körül kitört csetepatéban. Fia és utódja, IV. Szeleukosz kezdetben elismeri a zsidók jogait, később, hogy nehéz anyagi helyzetét rendezze, ő is a jeruzsálemi szentélyből próbál kincseket szerezni.

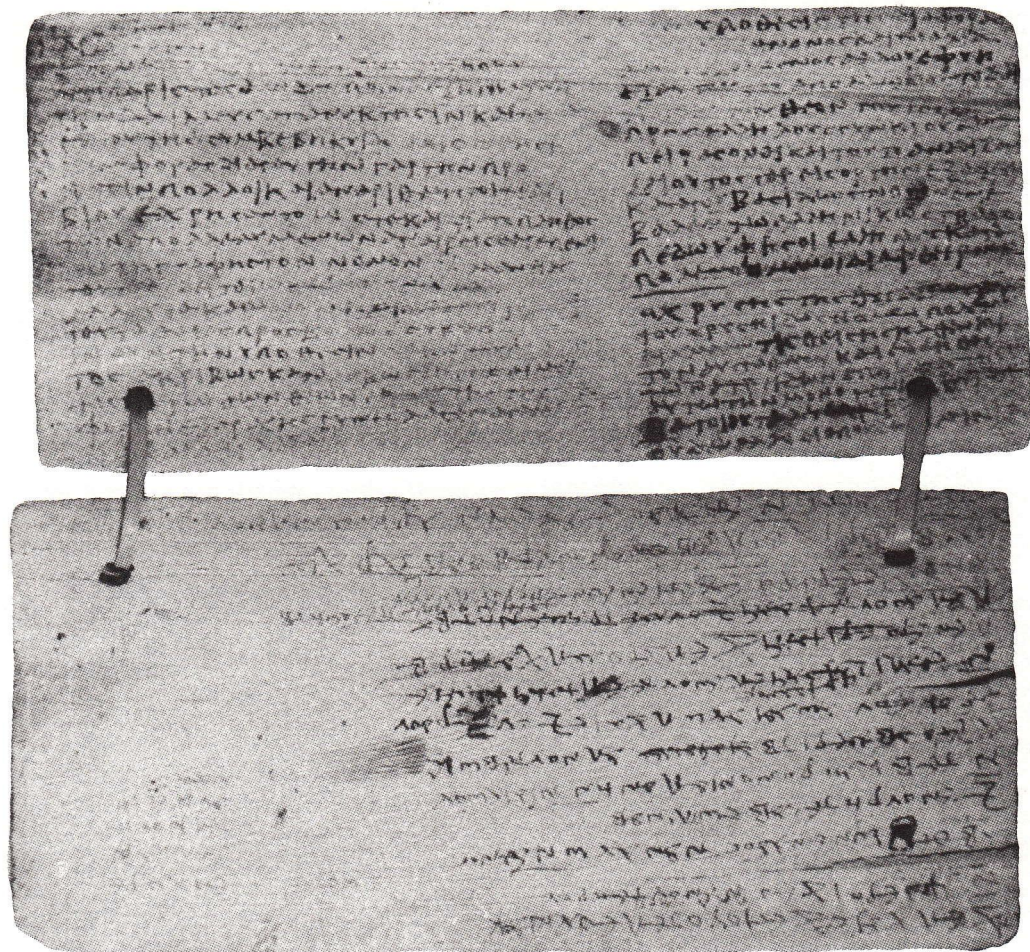
Szeleukosz testvére, majd utódja, IV. Antiokhosz Epiphanész 168-ban újabb hadjáratba indul Egyiptom ellen. Háborúja katonailag sikerrel kecsegtet, ám az ügybe beavatkozik a római köztársaság is; megbízottja, G. Popilius Laenas diplomáciai eszközökkel kényszeríti Antiokhoszt visszafordulásra. Időközben Jeruzsálemben híre kel, hogy Antiokhosz meghalt, és a városban felizzik a lázadás parazsa. A viszszaérő uralkodó teljes dühével fordul a forrongó nép ellen: a jeruzsálemi fellegvárba helyőrséget rendel a város ellenőrzésére. Antiokhosz vallásellenes intézkedéseivel csak olajat önt a tűzre, amikor betiltja a szentélyben folyó kultuszt s a vallás gyakorlásának egyéb formáit, a körülmétélést és a szombat megtartását is. Hogy felszámolja az írott vallási hagyományt, Tóra-tekerceket égettet el, s elrendeli Júda minden városában kötelezően a pogány áldozatbemutatókat; parancsának megtagadóit pedig halálbüntetéssel sújtja. A zsidók vallási központjában, a jeruzsálemi szentélyben Antiokhosz az Olümpiai Zeusznak mutattat be áldozatot.

A megalázó királyi politikával szembeni kezdeti passzív ellenállás hirtelen lázadásba csap át. Egy vidéki pap, a tengerparthoz közeli Modajinban lakó Mattatja megtagadja a pogány áldozat bemutatását, és felindulásában megöli az oltár mellett álló papot. A gyilkosság után fiaival együtt a közeli júdai dombvidékre menekül. A dombvidék barlangjaiban menekültek ezrei rejtőznek; az Antiokhossal szembeni ellenállásnak már komoly bázisa van. A lázadó pap, Mattatja vezetésével, fiai és a

dombvidék bujdosói először a környékbeli településeken folyó idegen, pogány kultusz ellen veszik fel a harcot. A vallásukat elhagyó hittestvéreiket a hagyományokhoz való visszatérésre, és ellenállásra buzdítják.

A felkelés 166 őszen–165 tavaszán tör ki. Mattatja rövidesen bekövetkező halála után a vezetést fia, Júda (Júdás) veszi át. Róla, pontosabban az ő melléknevéről kapta a felkelés a nevét; Makkabaios az arámi máqqábá, „kalapács”, „pöröly” szóból származik, s viselője harcok során megmutatkozó helytállásával, erényeivel érdemelte ki. A felkelésben részt vevő, a júdai pusztaság barlangjaiba menekült embereket a *Makkabeusok könyvei* (görögül) *aszidaioinak*, (héber-arámi nyelven) *hászídoknak*, „jámbor”-nak nevezik. A „jámborak” azonban kevesen vannak, számuk elenyésző a szeleukida uralkodó hadseregéhez képest, amelyet az ellenük küld. A hászídok azonban, meglepő módon, győzelmet győzelemre halmoznak. A mélyen vallásos zsidóknak – szakítva a hagyományokkal – alkalmazkodniuk kell a harc körülményeihez; kezdeti vereségeiket ugyanis az okozza, hogy szombaton még életük védelmében sem hajlandók fegyvert fogni.

Antiokhosz Szíriából hadvezérét, Apollónioszt küldi a fegyveres harc leverésére. A fölkelés első nagy csatájában maga a hadvezér is elesik. Majd Szerón, a szíriai haderők parancsnoka vonul fel seregével Júdás Makkabeus ellen. A Jeruzsálemtől nyugatra fekvő Bét-Hórónnál Júdás ismét győzelmet arat. A király ekkor nagyobb haderőt küld a felkelés elfojtására, személyesen azonban nem vesz részt a hadjáratban, mert birodalma keleti határát komolyan fenyegeti a párthusok betörése. Hadvezérét, Lüsziaszt bízta meg a júdai felkelés leverésével. Lüsziász három hadvezért állít a nagy erőket felvonultató szeleukida haderő élére. A csapatok győzelmét annyira biztosra veszik, hogy a szíriai táborban idegen

VIASZOS TÁBLÁRA ÍRT GÖRÖG NYELVŰ SZÖVEG A HELLÉNISZTIKUS KORBÓL

kereskedők jelennek meg, arra számítva, hogy zsidó hadifoglyokat vásárolhatnak majd rabszolgának. Júdas eközben északon, Micpában csoportosítja haderejét, amelyet időközben ezres, százas, ötvenes és tízes egységekbe szervezett. Az első ütközethez Jeruzsálemtől nyugatra, Emmausznál vonul fel a két sereg. Egy kisebb csapat élén Górgiasz a felkelők oldalba támadására készül, Júdas válaszul a fősereg ellen fordul, és dicsőséges győzelmet arat.

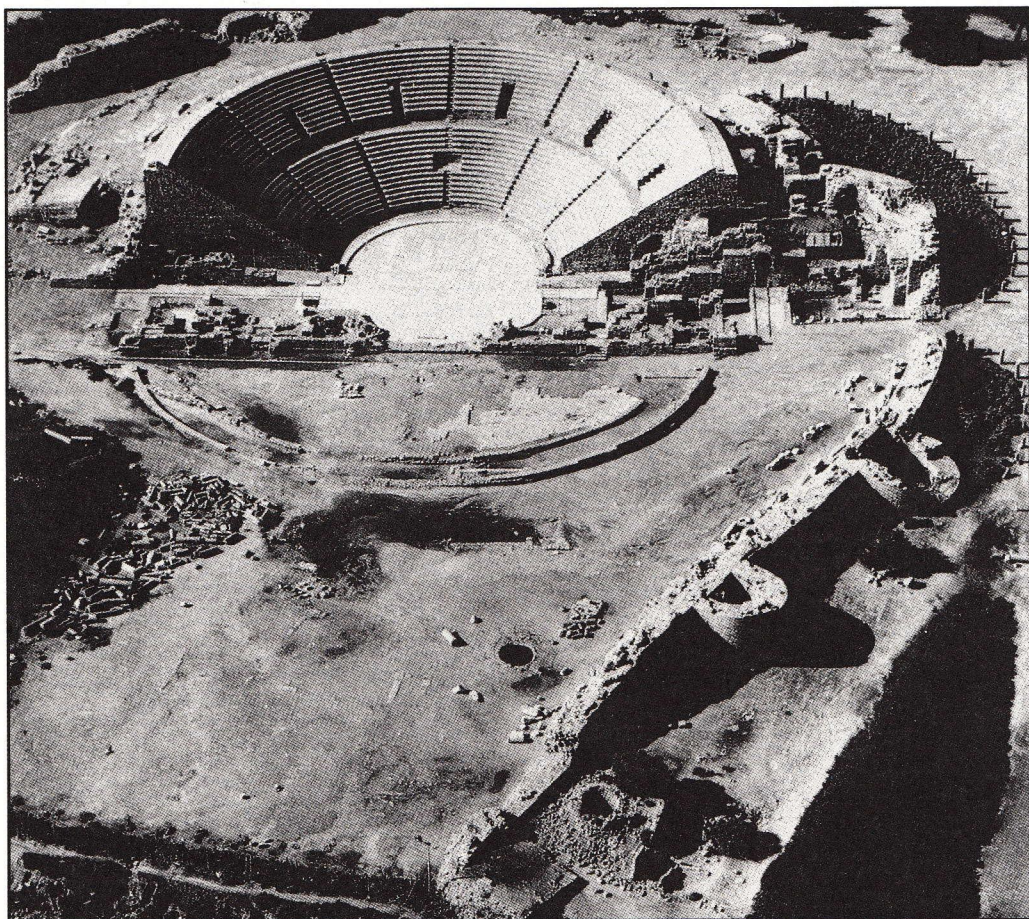
A következő évben ismét Lüsziasz intéz támadást a felkelők ellen. A Jeruzsálemtől délre, a hebroni útnál fekvő Bét-Cúrnál a túlerő ellenére Júdas visszavonulásra kényszeríti Lüsziaszt, aki visszatér Antiokhiába. Az év őszén Júdas csapatai élén bevonul a fővárosba, Jeruzsálembe. Bár a fellegvárban, az Akrában még mindig szíriai zsoldosok állomásoznak, Júdas Makkabeus, a győztes, birtokba veheti a templomot, amelyet a szó szoros értelmében megtisztít. Kicseréli a pogány áldozatokkal beszennyezett oltárt, és eltávolít mindent, ami rituális értelemben tisztátalannak számít. A megújított szentélyt a szeleukida éra 148. évének kiszlév hó

25. napján, azaz Kr. e. 164 decemberében szentelik újra, nyolcnapos ünnepség keretében.

A felkelés azonban ezzel még korántsem tekinthető győztesnek és befejezettnek. Júdás Jeruzsálem és Júda ura lesz, de a város fellegvárában továbbra is ott a szíriai zsoldoscsapat. Júdás először megerősíti a templomot körülvevő falakat, és hasonló építkezésekbe kezd délen is; mindenekelőtt Bét-Cúrt, a Júda kulcsának tartott erődöt erősíti meg, s a júdai erődökben is csapatokat helyez el. A nem csak zsidók által lakott Galileából és a Jordántól keletre

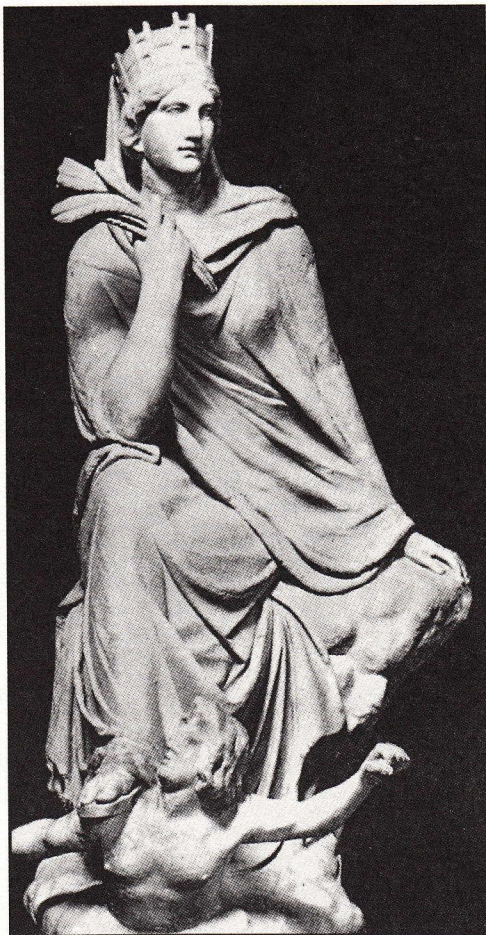
fekvő Gileádból Júdás összegyűjti azokat a zsidókat, akiket szomszédaik részéről támadások értek, és Júdába vitéti őket. Hatalmának megerősítésére Júdás elfoglalja és lerombolja Hebront, ellenőrzése alá veszi Marésát és Asdod városát is. Az általa elért katonai sikereket – bár kitűnő hadvezér hírében áll – döntően a szeleukida birodalomban zajló események teszik lehetővé. Antiokhosz keleti hadjárata során meghal. Halála előtt Philipposzt, egyik hadvezérét kormányzóvá és kiskorú fia, V. Antiokhosz gyámjává nevezi ki. A másik hadvezér, Lüsziász, maga is igényt tart erre a címre. Amikor Júdás 163-ban vagy 162-ben ostrom alá veszi a jeruzsálemi Akrában tartózkodó szíriai katonákat, Lüsziász erős csapattal vonul

GÖRÖG SZÍNHÁZ SZKÜTHOPOLISZBÓL,
A HAJDANI BÉT-SEÁNBÓL

fel ellene. Dél felől jön, és már Bét-Cúrt ostromolja, így Júdás kénytelen felvenni vele a harcot. Bét-Cúr és Jeruzsálem között, Bét-Zekarjánál ütköznek meg. Hiábavaló a harcosok elszántsága és Júdás testvérének, Eleazárnak a személyes hősiessége és önfeláldozása; Júdás csapata vereséget szenved. Lüsziász a megerősített templomhegyet ostromolja, a város védőit éhínség fenyegeti, helyzetük reménytelennek látszik. Ekkor Lüsziász váratlanul feladja az ostromot, hogy riválisa, Philipposz ellen vonuljon; Lüsziász és V. Antiokhosz, hogy Júda nyugalmát és jóindulatát – a hosszúnak ígérkező trónviszály idejére – megynyerjék maguknak, engedélyezik a zsidóknak vallásuk szabad gyakorlását. Gyakorlatilag így a hagyományokhoz ragaszkodó irányzat győzelme beteljesedett. A helyi vezetés megszerzéséért cserébe Júdásnak le kell rombolnia a templomot körülvevő erődfalakat. Júda területét formálisan továbbra is a szeleukida uralkodók kormányozzák, ők nevezik ki a főpapot is. Természetesen ügyelnek rá, hogy ebben a helyzetben a hellénistákhoz tartozó Alkimosz nyerje el a főpapi címet. Alkimoszt Szíriából érkező katonaság támogatja. Az új főpap kivégezteti a hászíd csoport hatvan emberét. A világi és a vallási hatalom két birtokosa, Júdás Makkabeus és Alkimosz harcának végleges eldöntésére a szeleukida ház új uralkodója csapatot küld, egy Nikanór nevű hadvezér vezetésével. Júdás Bét-Horónnál ütközik meg Nikanórral, aki maga is elesik a felkelők győzelmével végződő csatában. A csata napját később, a Makkabeus-család uralkodása idején megünnepezték. (Júdás Makkabeus legfényesebb győzelmének emlékét máig őrzi az évezredes hanuka-ünnep.)

Júdás, a helyzet ura, hogy győzelmét kihasználja, követeket küld Rómába. A római szövetség megkötését a Bakchidész vezette utolsó szíriai támadás hiúsítja meg. A nyilvánvaló szír fölény miatt Júdás katonái tömegesen dezer-

TÜKHÉ („SZERENCSE”), ANTIOKHIA
VÉDŐISTENE

tálnak a táborból. A felkelők vereségével végződő csatában, 161 őszén Júdás Makkabeus is elesik. Fivéréi megmenetik Júdás holttestét, és Modájínban, a családi sírban temetik el.

Annak ellenére, hogy az utolsó támadás a felkelők vereségével végződött, a Makkabeus-felkelés elérte célját. Katonai téren csodának mondhatók a felkelők rendszeres győzelmei a mindig túlerőben levő ellenfél fölött. A győztes csaták – a harcosok lelkesedése mellett – egyértelműen Júdás hadvezéri, csapatszervezői képességeinek tu-

HELLÉNISZTIKUS STÍLUSÚ SÍROK
JERUZSÁLEMBEN, A QIDRÓN-VÖLGYBEN

lajdoníthatók. A Makkabeus-család tagjai az elkövetkező két évtized során fokozatosan megszerzik a Júda területre fölötti uralmat és a főpapi címet. Önálló nemzeti királyság alakul, amely függetlenné válik a Szeleukida-birodalomtól.

Júdás halála után a Makkabeus-felkelés vezetését testvére, Jónátán veszi át. A szeleukida uralkodó által kinevezett Alkimosz főpap továbbra is a helyén marad, de Jónátán befolyása egyre növekszik a területen. Valóságos központ alakul ki körülötte a Jeruzsálemtől északra fekvő Mikmásban. A hellenista párt végleg háttérbe szorul, amikor a szeleukida uralkodó diadémot, uralkodói jelképet küld Jónátánnak és kinevezi főpappá. Jónátán ezzel formálisan is a zsidók vezetőjévé válik. Jónátán az első a Makkabeus-családból, aki

a vallási, katonai és politikai hatalmat jelképező három címet – arkhieüsz, sztratégosz és ethnarkhész (főpap, hadvezér, király) – együttesen viseli. Címei és funkciói örökletesek, kormányzása alatt Júda gyakorlatilag független a szeleukida uralkodóktól. Uralma alatt konszolidálódik a gazdasági helyzet is, Jónátán idejében általános jólét és virágzás jellemzi az országot.

A végletesen hatalomvágyó I. Arisztobulosz Hasmóneusz (azaz a ha-Simeóni, „Simón házából származó”) uralkodó mindössze egyévi uralom után, betegség következtében meghal. Özvegye, Alexandra Szalómé ekkor szabadon engedi Arisztobulosz három fivérét, akiket az uralkodó hatalmának biztosítása érdekében bebörtönöztetett. A királyné feleségül megy a legidősebb sógorához, Jannájhoz (görögösen Jannaios). Jannáj ezzel testvére örökébe lép, hivatalosan is megszerzi a főpapi és az uralkodói címet is. Az Alexandrosz görög melléknevet viselő

uralkodó huszonhét éven keresztül (103–76) uralkodik.

Alexandrosz Jannaioosz, közvetlenül trónra kerülése után, összeütközésbe kerül egyik városa, Akko (Ptolemais) lakóival. Az akkoiak Ptolemaiosz Lathürosz egyiptomi ptolemaida uralkodóhoz fordulnak segítségért, aki – miután anyja, Kleopatra Egyiptomból és a trónról elűzte – Cipruson uralkodik. Ptolemaiosz meg is érkezik csapataival, s a megfélemlített Alexandrosz baráti szerződést ajánl neki. Titokban azonban Ptolemaiosz anyjához, Kleopatrához is segítségért fordul. Mikor Ptolemaiosz megtudja az igazságot, seeregével fosztogatva vonul végig Galileán. A Jordánnál megütközik Alexandrosz jól felszerelt hadseregével. A csúfos vereséget szenvedő király kénytelen menekülni az őt üldöző, kegyetlen mészárlást rendező egyiptomiak elől. Kleopatra zsoldosseregének beavatkozása után Ptolemaiosz visszatér Ciprusra. Alexandrosz a meggondolatlan kaland után királysága határainak helyreállításával, Gadara, a Jordánon túli területek és a tengerpart jelentős városaival (Raphia, Anthedón és Gáza) próbált vígasztalódni. Alexandrosz népe nem bocsátotta meg a felelőtlen kalandot. Az is csak növelte az uralkodóval szembeni ellenállást, hogy a hasmóneus uralkodók származásuk alapján nem voltak jogosultak a főpapi címre, a szükséges cádoqi származást nem tudták igazolni. Alexandrosz Jannaioosz inkább főlöszleges háborúival volt elfoglalva, mintsem a szertartások bemutatásának szabályaival. A népet annyira felháborította a király viselkedése, hogy az egyik évben, a sátoros ünnep alkalmával, amikor a hívek kezükben pálmaággal és etroggal, egy citrusféle termésével áldozat bemutatására készültek a templomban, a megjelenő Alexandroszt szúrós etroggal megdobálták, és azt kiáltozták, hogy nem méltó a főpapi tisztségre.

Röviddel az eset után Alexandrosz ismét kétes kimenetelű kalandban ke-

res elégtételt. A Jordántól keletre megindított háborújában Gileád és Moáb lakóit adófizetésre kényszeríti, majd a tőlük délre levő arab nabateus királyságot támadja meg. Az arab kaland csaknem az életébe kerül. Menekültként érkezik vissza Jeruzsálembe, ahol jeges fogadtatás várja. Lázadás tör ki ellene, és hat éven keresztül kénytelen saját népe ellenében harcolni. A harcnak több tízezer emberélet esik áldozatul. Az Alexandrosz elleni ellenállás vezetői a farizeusok lesznek. (A farizeusok ugyancsak a Törvény szigorú betartására törekednek, de nem azonosak a hászidokkal; a törvénymagyarázatra saját szabályaik, saját hagyományaik vannak.)

Alexandrosznak a farizeusokkal és a néppel való ellentéte odáig fajul, hogy a farizeusok III. Démétriosz Eukairosz szeleukida uralkodóhoz fordulnak segítségért. (Kr. e. 88.) Démétriosz had-

A QUMRÁNI BARLANGOK, AHOVÁ
A KÖZÖSSÉG KÖNYVTÁRÁT REJTETTÉK

dal jön, Sekemnél megütközik Alexandrosszal, és legyőzi őt. Alexandrosznak ismét menekülnie kell. Maga köré gyűjti kétes híveit, akik készek fegyverrel is a segítségére sietni. Csapatái élén Alexandrosz bevonul Jeruzsálembe és elfogja ellenségeit. Szörnyűséges bosszúját Josephus Flavius leírásából ismerjük. Nyolcszáz farizeust feszített keresztre a városban, miközben ő maga ágyasaival egy, a szabadban levő helyen lakomázik. Még élő áldozatai szeme láttára mészároltatja le feleségeiket és gyermekeiket.

Lehetséges, hogy Alexandroszt takarja a Gonosz Pap alakja is, akit a qumráni közösség egyes dokumentumai említenek. (A közösség könyvtárát 1947-ben találták meg a Holt-tenger mellett.) A telep a Makkabeus-felkelés kezdete után létesülhetett, lakói nagy valószínűséggel esszénusok, azaz a hászidok csoportjához tartozók lehettek. A Gonosz Pap elnevezés szinonimájaként szereplő „haragos oroszlán” elnevezés ugyancsak Alexandroszra való utalás. A prófétai értelmezések szerint a Gonosz Pap összeütközésbe került a közösség vezetőjével is, sőt egyik ünnepükön megjelent körükben és bántalmazta tanítójukat. Az értelmezések szerzője bukást jósol a Gonosz Pap számára, amely

azonban nem az ő, hanem utódai idején következik be. Tény, hogy Alexandrosz Jannaios, személye és saját népe ellen elkövetett bűnei miatt, a Hasmóneus-dinasztia teljesen elvesztette azt a bizalmat és megbecsülést, amelyet a valláshoz ragaszkodó csoportok Júdás Makkabeusnak és fivéréinek a felkelés kezdetén meghíteleztek. Az ideálkép – a hagyományokért, a vallás gyakorlásáért a kegyetlen és gonosz szeleukida uralkodóval bátran szembeszálló hős képe – eltorzul. Josephus szívesen emeli ki Alexandrosz negatív tulajdonságait – vadságát, hirtelen haragját, részegességét. A Hasmóneus-dinasztiát dicsőítő legendákkal tarkított krónikákat, a *Makkabeus-könyveket*, valószínűleg Alexandrosz udvarában szerkesztették. A népszerűtlen király elődei dicsőségének és népszerűségének fényében próbál magának is elismerést szerezni. Ebből igen kevés sikerült neki, valódi népszerűséget csak élete vége felé tapasztalhatott, amikor a Jordántól és a Kinneret (Genezáret)-tótól keletre levő területeken győztes csatát vívott. Alexandrosz utolsó éveit iszákossága következtében fellépő betegsége árnyékolja be. Halála után özvegye – férje korábbi tanácsára – kibékül a farizeusokkal.

HERÓDES

RÓMA ÉS A ZSIDÓSÁG KÖZÖTT

Az újszövetségi hagyomány alapján a gyermekgyilkos Heródes a hatalmát féltő, mindenkori zsarnokot jelképezi. Muszorgszkij „Borisz Godunov” c. operájában Borisz, Dmitrij cárevics gyilkosa összeomlik, amikor a Bolond Heródesnek nevezi. A betlehemi gyermekgyilkosság újszövetségi hagyománya ugyan nem igazolható, de Heródes kezéhez így is éppen elég vér tapad, valószínűleg ez lehetett az alapja a gyermekgyilkosság legendájának. Ki is volt ez a rossz hírű uralkodó valójában?

Heródes görög neve (Héródész, „hősök ivadéka”) ellenére edomi származású. A család a Júdatól délre fekvő Edóm nevű területről származik. Ez a terület nem tartozott sem a salamoni, sem a későbbi júdai királysághoz. A perzsa korból számos, edomiként meghatározható lelet került elő Júda területéről. A hellénisztikus korban a Hasmóneus királyságról szóló források már rendszeresen említik az edomiakat. Jóhannész Hürkanosz és Alexandrosz Jannaiosz háborúkat folytat ellenük; az edomiakat erőszakosan zsidó hitre térítik és körülméltetik őket. A görög nyelvű zsidó források az edomiakat *hémi júdaiosz*oknak, azaz félzsidóknak, pontosabban félig-zsidóknak nevezik. Az elnevezés nem valamiféle etnikai rokonság tudatára utal, hanem az áttérítés tényére, amely során az edomiak formailag zsidók lettek, azonban sem ők maguk, sem a zsidók nem tekintették őket valóban annak. Heródesnek később, immár Júdea tetrarch-

ájaként – negyedesfejedelmeként – gondot is okoz ez a származás, hiszen emiatt ő maga nem töltheti be a főpapi méltóságot, amely tisztséget a Hasmóneus-uralkodók óta az uralkodók viselik. Heródes anyja a nabateus arab királyságból származik. Ez a Holt-tengertől keletre fekvő állam a Kr. e. 1. és Kr. u. 1. századokban politikailag fontos szerepet játszott a térség életében.

Heródes karrierjét az apja, Antipatrosz alapozza meg. Ez a tehetséges, cél tudatos és energikus, ugyanakkor elszánt és ravasz edomi az utolsó Hasmóneus-király hűséges támogatója. II. Hürkanosz – Alexandrosz Jannaiosz idősebb fia – trónjára kezdettől fogva igényt tart a nála sokkal tehetségesebb, rátermettebb öccse, Arisztobulosz (II. Arisztobulosz). Akkor tűnik fel a Hasmóneus-udvarban Antipatrosz (apja, akit szintén Antipatrosznak hívtak, Edóm sztratégusza, azaz hadvezére volt, akit még Alexandrosz Jannaiosz nevezett ki). Kezdetől fogva tudatosan a gyengébb fél mellé áll, remélve, hogy II. Hürkanosz győzelme esetén neki, Antipatrosznak is beleszólása, netán döntő szava lehet a kormányzásban. Ráadásul Hürkanoszt támogatja a jogszokás, hiszen már trónralépése előtt kinevezték a főpapi tisztségre. Antipatrosz végig Hürkanosz mellett áll.

A Kr. e. 1. század hatvanas éveiben a római köztársaság válságának harcai nagy fordulatokat hoznak a Kelet életében is. Kr. e. 63-ban Pompeius elfoglalja Szíriát. A Hasmóneus-állam ural-

HÉRÓDEION, HERÓDES ERŐDJE
ÉS TEMETKEZŐHELYE

kodója és vele rivális testvére egyaránt támogatót keresnek a nyugatról jött hadvezérben. Mindkettő ajándékokkal próbálja a maga oldalára fordítani a rómaiak jóindulatát. Pompeius végül – Antipatroszhoz hasonló meggondolás után – úgy dönt, hogy Hürkanoszt támogatja. Antipatrosz és Hürkanosz ettől kezdve megbízható és lojális szövetségese a kelet felé terjeszkedő római államnak. Hűségük nem személyeknek, hanem a római hatalomnak szól. Pompeius bukása (Kr. e. 48) után Caesar egyiptomi harcaihoz nyújtanak se-

gítséget; Hürkanosz utasítására Antipatrosz zsidó csapatokat toboroz. Caesar jóvoltából Hürkanosz ethnarkhészzi címet kap, Antipatrosz pedig Júda epitroposza, azaz kormányzója lesz.

Hürkanosz csak névleg uralkodik, az ügyeket valójában Antipatrosz tartja kézben, aki fiait, Fázáélt és Heródest katonai kormányzókká (sztratégoszokká) neveztetni ki, az előbbi Jeruzsálembe, az utóbbit Galileába. A fiatal Heródes – húsz-huszonkét éves lehet akkoriban – energikusan és határozottan látja el feladatát. Módszeres üldözéssel felszámolja a galileai hegyek barlangjaiban megbúvó „rabló”, Ezekiás és társai csoportját. (Ezekiást Josephus Flavius elbeszélése *léstésznek*

nevezi. Ezt a görög terminust nemcsak rablókra, hanem a hegyekben lakó, bujdosó szabadságharcosokra is alkalmazták. Valószínűleg Ezekiás sem egyszerűen csak rablóvezér volt.) Heródes Ezekiást és sok társát halálra ítéli. Önkényessége Jeruzsálemben heves tiltakozást vált ki, ezért a politikai hatalmat az uralkodóval együtt gyakorló szanhedrin, azaz a papi tanács elé idézik. Heródes – bűnbánó magatartás helyett – bíbor öltözékben, testőri kísérettel jelenik meg, kínos helyzetbe hozva Hürkanoszt, aki azt tanácsolja neki, hogy éjszaka, titokban hagyja el a várost. Így is tesz – nem sokkal később azonban sereggel jelenik meg Jeruzsálemben, hogy elégtételt vegyen az őt ért sérelemért. Most apja az, aki rábírja, hogy térjen vissza Galileába. Eközben Szíria római kormányzója Heródest sztratégosszá nevezi ki két újabb terület, Koilé-Szíria és Szamaria területére.

A római polgárháború újabb fordulata, Caesar meggyilkolása után az összeesküvők egyike, Cassius keletre megy, hogy hadsereget gyűjtsön. Antipatrosz és Heródes most sem haboznak, feltűnő lelkesedéssel és szorgalommal látnak hozzá a Cassius által kivetett hatalmas, 700 talentumnyi adó összegyűjtéséhez. Heródes tudtával Cassius egész városok lakóit adja el rabszolgának, hogy az összeget előteremtse. Cassius ennek fejében megerősíti Heródes kormányzói címét Koilé-Szíria területe fölött.

Cassius távozása után Heródes helyzete nem sok jót ígér. Apja Kr. e. 43-ban gyilkosság áldozata lesz, Cassius pedig egy év múlva vereséget szenved – Brutusszal együtt – Philippinél. A Kelet új ura Antonius lesz. A Bithüniában tartózkodó Antoniushoz a Fázáél és Heródes által kormányzott területekről előkelő követség érkezik, amely felpanaszolja a kormányzók erőszakosságát. Heródes személyesen keresi fel a triumvirt, és megnyeri támogatását. Ettől kezdve az Antonius előtt megjelenő követségek semmit sem érnek el

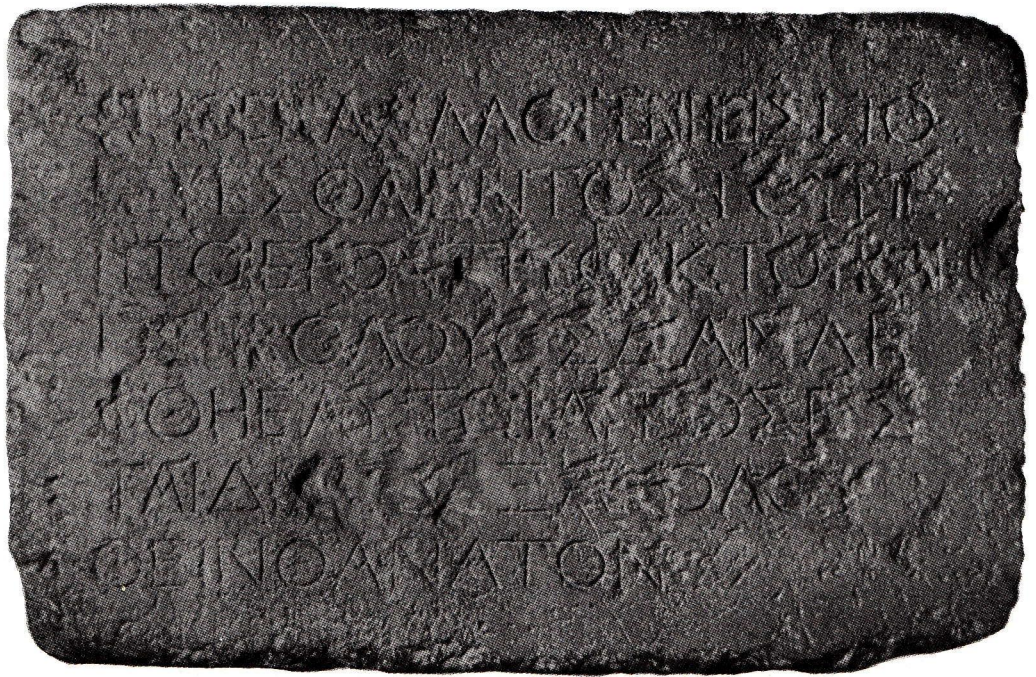
Heródes ellen – igaz, hogy az Antonius által kivetett adó is mindig pontosan megérkezik.

Kr. e. 40-ben a parthusok betörnek Észak-Szíria és Júda területére. A parthusok törbe csalják és foglyul ejtik a királyt, Hürkanoszt és Fázáélt, Heródes fivérét. Heródes kénytelen elmenekülni Jeruzsálemből: családjával együtt a maszadai erődbe megy, amelynek parancsnoka másik fivére, József. A parthusok kifosztják Jeruzsálemet, megcsonkítják Hürkanoszt; levágják a király füleit, hogy soha többé ne tölthesse be a főpapi tisztséget. (Az előírások szerint testi hibás ember nem lehetett főpap.) Fázáél öngyilkos lesz börtönében.

A parthusok támogatják a Hasmóneus-trónkövetelőt, II. Arisztobulosz fiát, Antigonoszt. Heródes ekkor saját sereget gyűjt, immáron Antonius támoga-

OSZLOPFŐ HERÓDES KORÁBÓL – A KIRÁLY ÁLTAL EMELT ÉPÜLETEK JELLEGZETES DÍSZÍTŐELEME

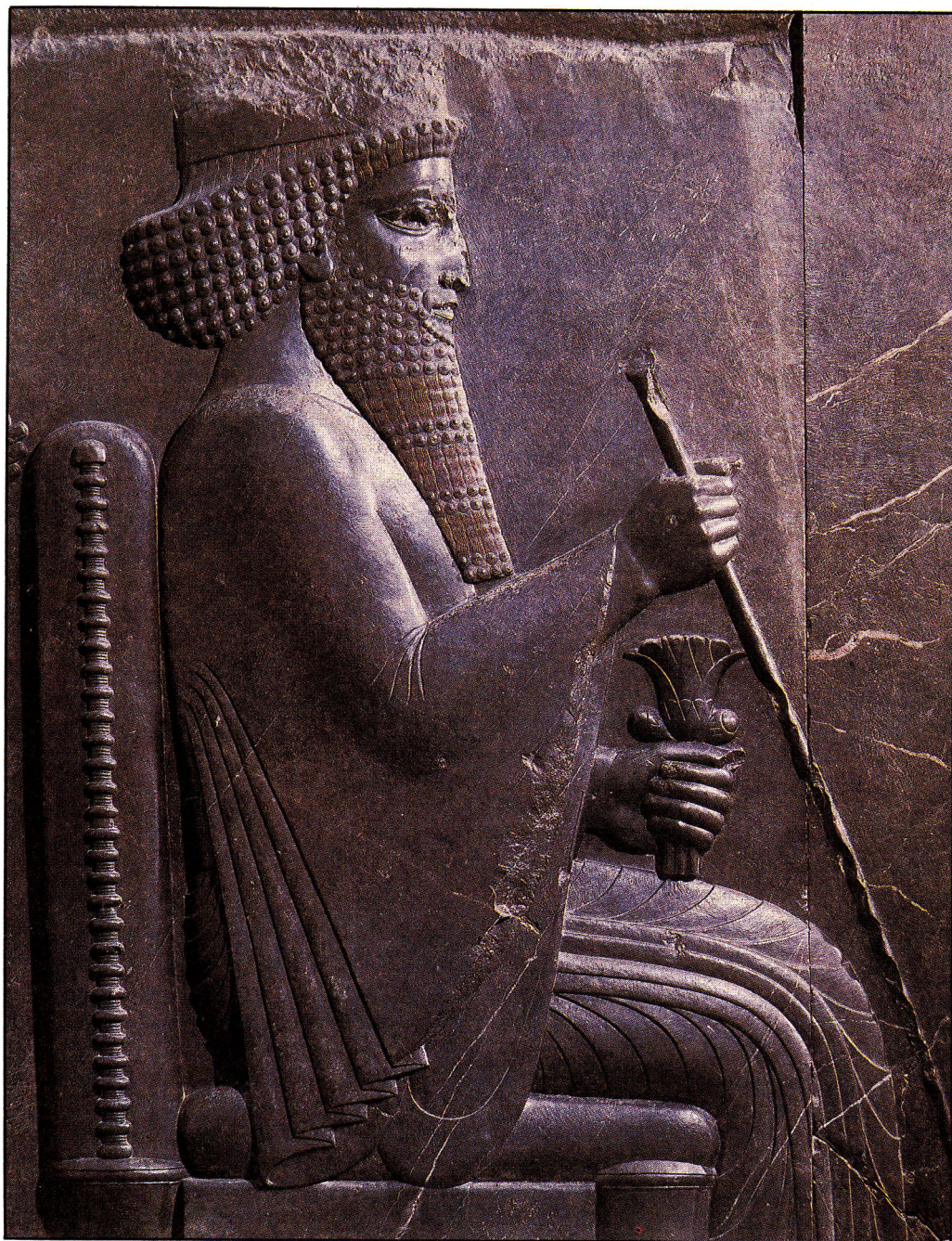

A POGÁNYOK TOVÁBBLÉPÉSÉT TILTÓ GÖRÖG
NYELVŰ FELIRAT A HERÓDESI SZENTÉLY
BELSŐ UDVARÁRÓL

tásával. Elfoglalja Joppát (a mai Jaffa) és Maszada erődjét. Megtisztítja Galilea hegyvidékét az ott alakuló bandáktól, szabadcsapatoktól. A barlangokban rejtőzködő „rablók” elfogására ötletes szerkezetet alkalmaz; a hegytetőről kötéllel leereszthető ládákba ülteti katonáit, így közelítik meg a barlangokat. Heródesnek átmeneti sikertelenségek után (Galileában lázadás tör ki ellene, Antigonosz Júdában előrenyomul és egy vele vívott csatában elesik József, Heródes testvére is) sikerül újra megvetnie a lábát Júdában. Eközben Heródes kis időre Szamariába utazik, hogy megtarthassa esküvőjét Mariamméval, Hürkanosz unokájával. A Hasmóneus-hercegnővel kötött házasság mindenekelőtt politikai indíttatású volt. Heródesnek ekkor már volt egy felesége, sőt a házasságból egy fia is született. A Mariamméval kötött há-

zasság révén viszont igényt tarthatott a Hasmóneus-királyok örökére. Josephus Flavius szerint Heródest ugyanakkor szenvedélyes, pusztító szerelem is fűzte Mariamméhoz.

Heródes 37 tavaszán már Jeruzsálemet kezdi ostromolni, ahová ezenközben Antigonosz vette be magát. Néhány hét alatt elfoglalja a várost, ahol Antigonosznak sok híve van, különösen az arisztokrácia körében. A nép a farizeusokra hallgat, és nem nézi jó szemmel a Róma-barát edomit. Heródes számos gazdag Antigonosz-pártit kivégeztet, vagyonukat elkobozza, és berendezkedik a városban. Családjában azonban már ekkor gyakoriak a konfliktusok. Mariamme anyja, Alexandra kezdettől fogva ellenségesen viselkedik vejeével szemben. Ennek fő oka, hogy Alexandra fia, Arisztobulosz – Mariamme öccse – születése okán maga is igényt tarthat a királyságra. Josephus Flavius elbeszélése szerint a nép is Arisztobuloszt szerette volna főpapnak. Heródes is gyanakszik Alexandrára, aki megpróbál kicsúszni veje

TRÓNON ÜLŐ PERZSA URALKODÓ (DAREIOSZ)

ellenőrzése alól. Egy bizarr ötlet segítségével próbál Egyiptomba menekülni Kleopatrához, akivel jó viszonyban van: koporsókban viteti ki magát és Arisztobuloszt a városból, hogy a tengerhez eljutva, hajón meneküljenek tovább. A cselt azonban felfedezik. Heródes nem sokáig hagyja riválisa népszerűségét növekedni. 35 őszén, a sátoros ünnepet Alexandra meghívására Heródes Jerikóban, a királyi palotában tölti. A lakoma után a fiatal emberek a palota fürdőmedencéjében játszanak, és a tizenhét éves Arisztobulosz vízbe fullad – állítólag sógora bérelt fel néhány játszótársat a gyilkosságra.

Heródes Mariammával való kapcsolata szinte kezdettől fogva mérgezett. Mariamme – a családtagjait ért szörnyűségek után – egy idő múltán a saját személyét sem érezheti biztonságban férje mellett. Amikor Heródes 36-ban veszélyes útra indul – az arméniai expedícióra készülő Antoniust látogatta meg, és itt Kleopatrával, anyósa barátnőjével is találkoznia kellett –, titokban megparancsolja nagybátyjának, Jószéfnak, hogy, amennyiben ő nem térne vissza, ölésse meg Mariammét.

A második triumvirátus tagjai közötti harc Antonius és Kleopatra vereségével végződött (Kr. e. 31., Actium) és így Heródes elvesztette római pártfogóját. Ekkor döntő lépésre szánja el magát: először is elmozdítja az idős Hürkanoszt, aki formálisan még mindig uralkodott, és a nabateus királlyal való összeesküvés vádjával kivégezteti. Ezután Octavianust, Antonius legyőzőjét keresi fel Rhodosz szigetén, és szövetségesül ajánlkozik. Octavianus jónak látja, ha az ismeretlen területen, amelyet Róma csak néhány évtizede vont uralma alá, akad egy megbízhatónak látszó kliens-uralkodó, aki ismeri a helyi viszonyokat és korábban is bizonyította rátermettségét. Octavianus királynak (ethnarkosz) nevezi ki Heródest, aki még ugyanabban az évben nagy pompával fogadja új patrónusát Akkóban, ahol az, útban Egyip-

tom felé, rövid időre kiköt. Közben Heródes Antoniusszal is fenntartja a kapcsolatot, annak 30 augusztusában bekövetkező haláláig.

Octavianus nagylelkűnek mutatkozik kliensével szemben: Heródes visszakapja Jerikót (ez az itteni, jól jövedelmező balzsamtermő kertek miatt addig Kleopatra birtoka volt), övé lesz néhány város a Jordántól keletre, valamint Szamaria és a tengerpart jelentős városai.

Heródes uralma ezzel élete végéig konszolidálódik. Octavianusszal – a későbbi Augustusszal – mindvégig jó viszonyban marad, királyságát kívülről nem fenyegeti semmilyen rivális. Annál több a konfliktusa családjával. Anyósa, Alexandra kezdettől fogva csak az alkalmat várta, hogy Heródestől elragadja a hatalmat. Felesége, Mariammé, aki tudott férjének rá vonatkozó intézkedéseiről, kemény szemrehányásokat tesz. A palota egyébként is darázsfészek; Heródes nővére minden alkalmat megragad, hogy Mariammét gyanúba keverje, hol házasságtöréssel, hol méregkeveréssel vádolva. Josephus gyakran említi a Hasmóneus-hercegnő büszke, egyenes, szókimondó természetét, és arról is beszél, hogyan fordították a pletykák Heródes vad, féltékeny szerelmét örjöngő gyűlöletté az asszony iránt. Voltaképpen mindketten lehetetlen helyzetben voltak. Mariamme testvére és nagyapja gyilkosával élt együtt – Heródes pedig sohasem tudta magát legitim uralkodóként elfogadtatni sem a Hasmóneus-család, sem a saját népe szemében, és ezzel a ténnyel nap mint nap szembe-sülnie kellett. Mariammét, három fia és két leánya anyját, házasságtörés koholt vádjával végezteti ki, Kr. e. 29-ben. Leányát egy év múlva Alexandra is követi.

A gyilkosságok, kivégzések ezzel korántsem szűntek meg Heródes családjában. A Hasmóneus-ház felnőtt tagjaival történő leszámolás után Heródes később saját, Mariammétól szár-

EZRA ÁBRÁZOLÁSA A DÚRA-EUROPOSZI
ZSINAGÓGÁBAN

mazó fiait is kivégezteti, ugyancsak koholt vádak alapján. Fiai megöletésének elhatározása csak hosszú évek során érett meg benne. Mariamme fiait anyjuk halála után Rómába küldte, hogy ott nevelkedjenek. Közülük kettő, Alexandrosz és Arisztobulosz tértek haza (a harmadik fiú Rómában halt meg, fiatalon). A fiúk ugyanúgy viselkednek Heródes családjával, mint anyjuk, és a család reakciója sem változik:

Arisztobulosz és Alexandrosz tudatában vannak saját királyi származásuknak és annak, hogy az apjuk, Heródes, anyjuk és a Hasmóneus-család több tagjának gyilkosa. Szalómé, Heródes nővére sem változott az idők során, így a koholt vádak, gyanúsítgatások a két fiú ellen sem szűntek meg, míg végül is Heródes, hosszas huzavona után, törvényszékkel ítelteti el és végezteti ki őket (Kr. e. 7.). Arisztobuloszt és Alexandroszt felakasztják Szamariában, ugyanabban a városban, ahol apjuk harminc évvel ezelőtt esküvőjét tartotta anyjukkal. Heródes családi gyilkosságai pontos logika szerint követték egymást: Hürkanosz családjából nem maradt senki, aki a Hasmóneus-házból való származása okán igényt tarthatott volna a trónra és a főpapi tisztségre. A másik ág, Arisztobulosz leszármazottainak igényét a római politika szüntette meg II. Arisztobulosz és fiai, Alexandrosz és Antigonosz elfogásával és kivégzésével. Ezekhez a gyilkosságokhoz szükségképpen kapcsolódott a többi. A Heródes kegyetlenségéről kialakult és fennmaradt hagyománynak ez volt az alapja. Mégis valószínű, hogy Heródes esetében nem örvült, vak kegyetlenségről van szó. A gyilkosságokat, sajnos, egy bizonyos cél és logika magyarázza. A Heródest mozgató erők a hatalomvágy és az elismertetés vágya, amelyek érdekében ravaszul és gátlástalanul cselekszik. Az elismertetés iránti igénye viszont mindig megtörik a Hasmóneusok ellenállásán. Heródes azért házasodik be a családba, hogy joga legyen az uralomra. Az uralmat biztos kézzel, energiával és sok tehetséggel megszerzi – a legitimitás jogát viszont végleg elveszíti, amikor elpusztítja azokat, akiken keresztül megkaphatta volna.

A Mariamme és Alexandra halálát követő évek ugyanakkor az országnak felvirágzást hoznak. A nagy építkezések kora ez. Elsősorban épületek, emlékművek épülnek, amelyekkel Heródes a Róma és Augustus (a hajdani Oc-

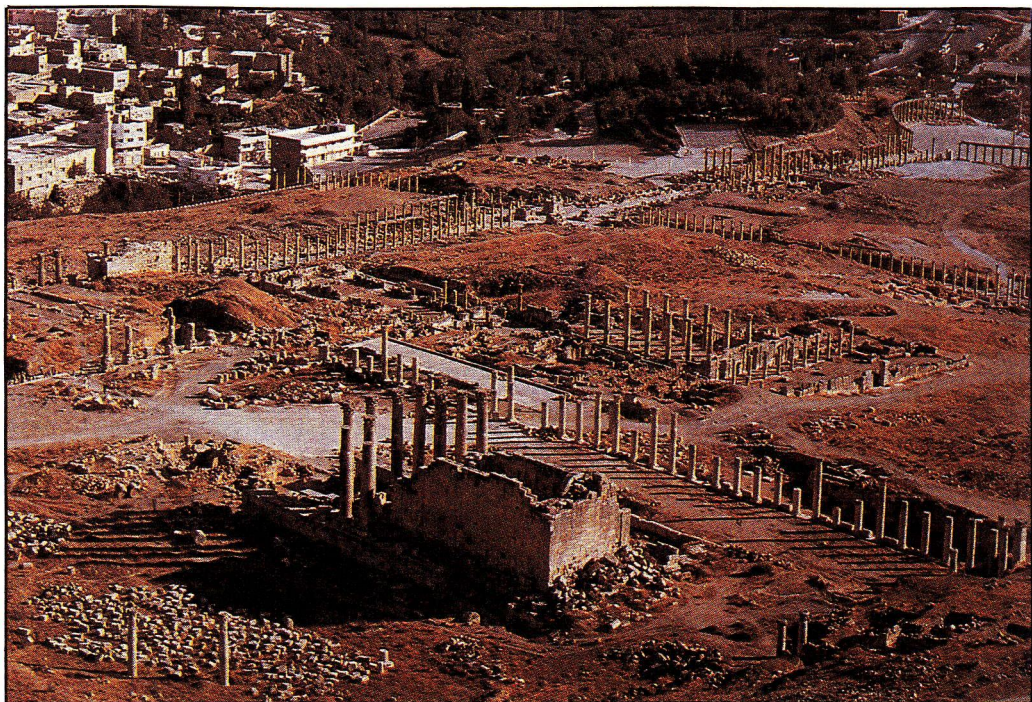
tavianus) iránti barátságát és tiszteletét fejezi ki. (Jeruzsálemben már korábban emeltek egy épületet, amelyet Heródes, korábbi patrónusa tiszteletére, Antonius-erődnek nevezett el.) Heródest Augustus alatt a socius et amicus populi Romani („a római nép szövetségese és barátja”) címmel emlegetik. Római polgárjoggal rendelkezik; ezt egyébként már apja is megkapta. Királysága Rómának van alárendelve: királyi címe (rex socius) azonban nem öröklődik családjában, utódjának római megerősítésre van szüksége. Más államokkal önállóan nem köthet szerződést, még ezüstpénzt sem verethet, és a római hadsereg részére szükség esetén segédcsapatokat köteles kiállítani. Ezt a helyzetet és a Róma iránti lojalitást tükrözik az egyes építkezések. Heródes átépítteti Szamariát, és Augustus tiszteletére Szebasztének nevezi el (a szó az augustus, „fenséges” szó görög megfelelője). A húszas évek elején nagyszabású vállalkozásba kezd: új várost épít patrónusa tiszteletére, amelyet Caesareának nevez el. A város a tengerparton épül, a régi Sztratón Tornya nevű település helyén. A városhoz kikötőt is terveztet (Róma felől ugyanis tengeri úton érkezik az utazó Heródes királyságába). Mivel a tengerpartnak ez a szakasza nem alkalmas a kikötésre, hullámtörőt is kell építtetnie, és ehhez a követ nagy távolságról kell odaszállíttatnia. Az új városban a lakóházak mellett kaszárnyák is épülnek a tengerészek részére is. A város központja egy domb, amelyen egy Caesar-nak, vagyis Augustusnak szentelt templom áll. A domb és a templom jól látható a tenger felől hajón érkező számára. Heródes szívesen alapít újra, azaz épít ki és keresztel át már meglevő városokat is, mint Jerikó és a Jordán környékén Antipatrisz, vagy Phaszelisz, amelyeket családjá tagjairól nevez el. Ebben az időben látja el Júdat – részben új erődök építésével és a meglevők átalakításával – egy erődrendszerral, amely Jeruzsálemet veszi kör-

be több koncentrikus kör alakjában. Két új erődöt alapít Héródeion néven, egyiket Jeruzsálemtől nem messze délre (a hely egy korábbi csatája emlékét őrzi), a másikat az Arábia felé eső hegyvidéken. Újjáépítteti a Hasmóneusok által emelt erődöket, Alexandreiont és Hürkaniát, a Holt-tengertől keletre levő Makhairoszt, és mindenekelett Maszadát, a Holt-tenger nyugati partján megközelíthetetlen sziklatömbön épült várat. Ennek sziklateraszain palotát, fürdő- és fogadóhelyiségeket épít, amelyek falait freskók, padlóját gyönyörű mozaikok borítják. Heródes itt szívesen tartózkodik, és itt is hódol kedvtelésének, a galambtartásnak, amint ezt a Maszadában talált galambdúcok is tanúsítják. (Heródes nevét a zsidó hagyomány későbbi írott formája, a Misna egyébként a galambok révén őrizte meg. Ez a forrás nem említi sem véres tetteit, sem politikusi tehetségét, sem építő tevékenységét, csupán egy galambfaját, a „Heródes-galambok”-at.)

Palotákat is szívesen emel – többek közt egy, fogadások céljait szolgáló, oszlopcsarnokos épületet a Jeruzsálem melletti Héródeion mellett. Az épületek mellett, a kertekben mindig megtalálhatók a medencék, amelyeknek vize kellemesen hűti a nyáron felforrósodó levegőt.

Heródes bőkezű – ha építkezésről van szó –, és ezt az országával határos területeken is megmutatja. A szíriai Antiokhiában oszlopcsarnokot építtet, adományokat ad Khiosz, Tripolisz és Damaszkusz számára. Persze, saját alattvalói jóindulatát is igyekszik biztosítani; Kr. e. 20-ban az adókat egyharmadával, 14-ben egynegyedével csökkenti.

A király a görög, vagy inkább hellénisztikus kultúra, tudomány támogatója. Az udvarában élő, sokoldalú, nagy műveltségű tudós, Damaszkoszi Nikolaosz vezetésével maga is tanulmányozza a görög filozófiát, retorikát és történelmet. Környezetében egyéb-

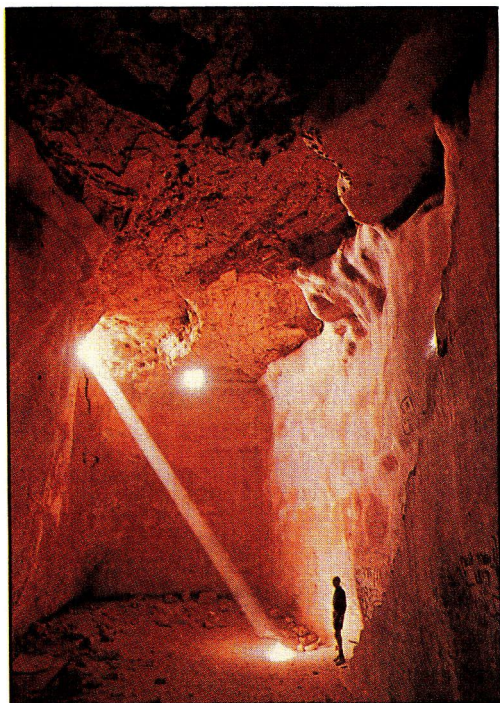
GÉRASZA (MAI DZSERAS, JORDÁNIA).
A GÖRÖG VÁROS ROMJAI

ként sok görög él, és Heródes rendszeresen lát vendégül külföldről is görög tudósokat. Görög mintára négyévenként atlétikai versenyeket rendez Caesareában, sőt Jeruzsálemben is.

A Róma iránti lojalitás kifejezése és a hellénisztikus kultúra támogatása mellett a zsidóság megnyerése is Heródes célja. Ezért újjáépítteti a jeruzsálemi templomot. A munka óriási, és hatalmas előkészületeket igényel. Heródes először is elrendezteti a terepet, feltöltik és egyenlő szintre hozzák a templom körüli teret. Maga az épület a réginél sokkal díszesebb, kívülről is aranyozott ornamentika díszíti. Amennyire a rendelkezésre álló leírások alapján rekonstruálni lehet, Heródes szentélye kívülről egy hellénisztikus stílusú szentély látszatát keltette. A szentélyt körülvevő udvarok száma háromra emelkedik: a belső „zsidók

udvara” és az azzal szomszédos, tőle keletre levő „nők udvara” mellett épül egy hatalmas alapterületű harmadik udvar is, a „pogányok udvara”, ahová az idegenek is beléphetnek (innen halálbüntetés terhe mellett tilos továbblépniük, ezt görög és latin nyelvű tábla adja tudtukra). A „pogányok udvara” korábban nem létezett. Az, hogy a heródesi építkezések során az idegenekre is gondoltak, azt mutatja, hogy nagy volt az érdeklődés a szentély iránt, másrészt, hogy Heródes bizonyára szerette volna növelni is ezt az érdeklődést, és megmutatni a világnak bőkezűségét és izlését.

A szentély és a környező épületegyüttes valóban gyönyörű lehetett. Az épületet udvarok, ezeket oszlopcsarnokok vették körül. A domb aljából széles lépcsősorok vezettek a templom felé (ezek egyes maradványait azóta feltárták). Az építkezéshez jellegzetes, azonos méretűre kifaragott, úgynevezett heródesi kőtömböket használtak – ezek láthatók ma is az úgynevezett Si-

MASZADA, A SZIKLÁBA VÁJT VÍZTÁROLÓ, AMELY AZ ERŐD VÍZELLÁTÁSÁT HOSSZÚ IDŐN ÁT IS KÉPES VOLT BIZTOSÍTANI, AZ ERŐDÖT A HASMÓNEUS-URALKODÓK ÉPÍTTÉTK, HERÓDES LÁTTA EL MINDENFAJTA KÉNYELEMME. A ZSIDÓ HÁBORÚ IDEJÉN ÉVEKRE NYÚJTOTT MENEDÉKET A ZELÓTÁKNAK

ratófalnál, amely nem más, mint a heródesi szentélyt körülvevő fal egyik megmaradt része.

Heródes az építkezésnél kínos pontossággal ügyelt a vallási előírások betartására: a templom építői mind papi családokból származtak, ő maga sohasem lépett a számára tilos templomi ré-

szekbe. Ez az építkezése munkaalkalmat biztosított a helybeli mestereknek. Nem egy, Jeruzsálem környékén talált sír felirata említi büszkén, hogy az elhunyt valaha a templom építői közé tartozott. Heródes élete végén, éppen a templommal kapcsolatban elkövet egy, a zsidóság szemében megbocsát-hatatlannak számító hibát, amely a vele szemben táplált ellenségességet fellobbantja. Az épületen, a kapu fölött, a római patronátus jeleként ugyanis római sast helyeztet el. Az állatszobor jelenléte sérti az előírásokat és a vallásos érzelmeket (Heródes egyébként az általa veretett pénzekben, éppenséggel vallási megfontolások miatt, sohasem használ figurális ábrázolást). Öreg és beteg már a király, amikor híre terjed, hogy betegsége gyógyíthatatlan, és két rabbi leveri a templomról a római sast. Heródesnek még annyi ereje van, hogy elfojtsa a lázadást, és kínhalálra ítélje annak vezetőit. Újabb családi viszályát is a „hagyományos” módon oldja meg: Mariamme fiainak halála után első feleségétől, Dórisztól született legidősebb fiát, Antipatroszt szánja utódjául. (Antipatrosznak annak idején nem kevés része volt félttestvérei elítéltetésében.) A fiú apja teljes bizalmát élvezi, de hamarosan jelét adja annak, hogy még apja halála előtt kíván a trónra kerülni. Az ügy Antipatrosz távollétében Heródes tudomására jut. A gyanakvó apa azonnal hazahívhatja legidősebb fiát Rómából, és otthon törvényszék előtt elítélteti és kivégezteti. Heródes mindössze öt nappal éli túl fiát; Jerikóban hal meg (Kr. e. 4-ben), ahol kínzó, fájdalmas betegségére remélt gyógyulást találni. Testét az általa építtetett Hérodeionban temetik el.

JOSEPHUS FLAVIUS

AZ ÍRÁSTUDÓ ÁRULÁSA

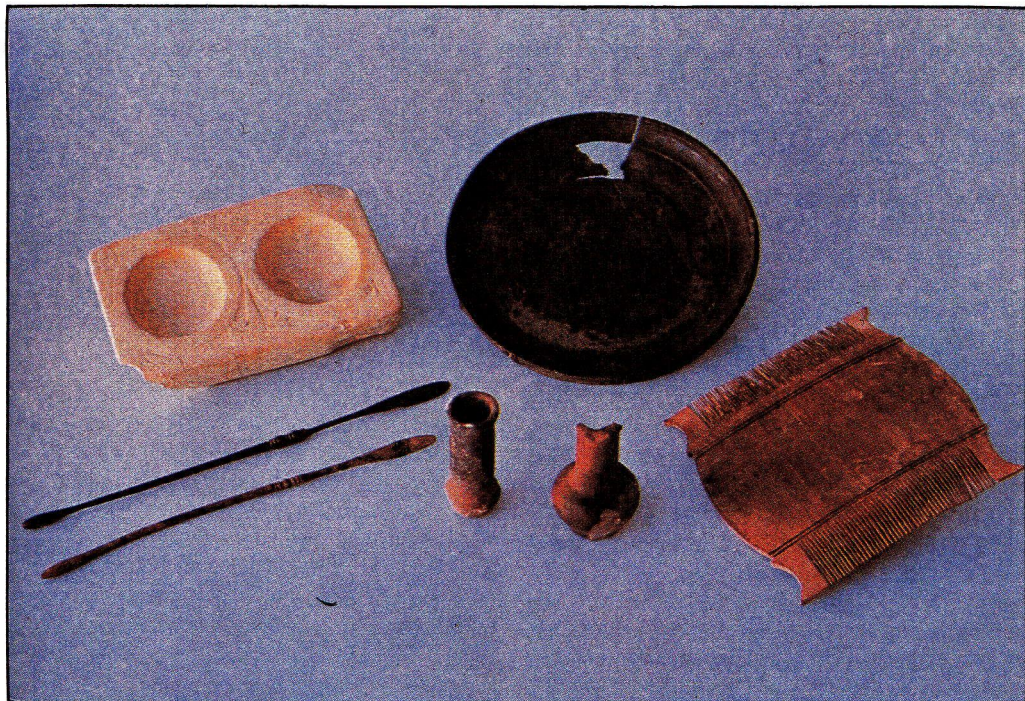
Jóséf ben Mattatja, vagy ahogyan a világ ismeri, Josephus Flavius, előkelő és művelt zsidó papi családban született, Jeruzsálemben, Caligula uralkodásának első évében, azaz Kr. u. 37-ben vagy 38-ban. Önéletrajzában, ahonnan életének eseményeit javarészt ismerjük, büszkén említi, hogy családja rokonságban állt a Hasmóneusokkal. A fiatalember tizenhat éves korától kezdve végigjárja a korabeli zsidóság – ahogyan ő mondja, filozófiai – iskoláit, végül a farizeusok hagyományát találja követésre érdemesnek. Josephus – akkor még Jóséf – egyébként a szaddukeusoknál és az esszéneusoknál is tanult, sőt éveket töltött egy Bannosz nevű remeténél is a pusztaságban. Húszas éveinek közepén Rómában is megfordul, bizonyos ismerős papok ügyében jár közbe, akiket ott letartóztattak. Római működése – amelyhez Poppaea, Nero felesége támogatását is megnyeri – sikeresnek bizonyul.

Neyét történeti munkái révén ismerjük. Ő írta meg a Kr. u. 66–70-es nagy Róma-ellenes zsidó felkelés történetét *Zsidó háború* címmel, valamint a *Zsidók története* című ismert nagy összefoglalást népe történetéről, egészen a kezdetektől a zsidó háborúig. Valószínűleg ennek kapcsán írja meg a saját életrajzát is. Műveit eredetileg arámiul írta, de görög nyelven jelennek meg; az arámi fogalmazványt csak Josephus említi, szövege nem maradt fenn. A hamar népszerűvé vált művek latin címeiken váltak közzismertté: *Antiquitates Judaicae* és *Bellum Judaicum*, valamint

Vita. Hogyan lett a farizeus Jóséfból görög nyelven író történétíró, hogyan kapta és miért viselte Mattatja fia a Flavius-dinasztia családnevét? Ez életének nagy fordulatával, a zsidó háborúban való részvételével kapcsolatos.

A felkelést a római procuratorok kiszámíthatatlan és erőszakos módszerei robbantották ki. Heródes halála után királyságának területét felosztották, és a területeken rövidebb-hosszabb ideig Heródes leszármazottai uralkodtak tetrarkhaként. Júdát, a legnagyobb tetrarkhiát Kr. u. 6-ban közvetlen római kormányzás alá vonták. A terület a különleges igazgatású provinciák közé tartozott, katonai szempontból a szomszédos Syria provincia legatusához kapcsolódott, és viszonylag alacsony – lovagi – sorból származó kormányzók vezették, akiknek címe praefectus (görögül eparkhész) volt. (Ezt a címet viselte Pontius Pilatus, a Jézus ügyében ítélkező kormányzó is.) 44-ben egyesítik a tetrarkhiák területeit, és procuratorokat neveznek ki kormányzónak az egyesített terület élére. 53-ban a Heródes családjából származó II. Agrippának adják, a királyi címmel együtt, a Jordántól és a Genezáret-tótól keletre fekvő Bataneát, Trakhónitist és Gaulanitist, Szíria területének egy szomszédos darabját és Libanon egy részét.

A Júdába kinevezett procuratorok általában nem tudták, hogyan kell egy idegen népet – szokásait tiszteletben tartva – kormányozni; hogyan lehet egy több nemzetiséget és kultúrát összefogó területen az egyensúlyt és a

ZELÓTÁK HASZNÁLATI TÁRGYAI
MASZADÁBÓL

békét fenntartani. Egyes procurátorok szabadosok, azaz felszabadított császári rabszolgák voltak.

A felkelés 66 tavaszán tör ki. Agrippa ekkor Alexandriában van, onnan tér vissza a felkelés hírére. Jeruzsálemben háborús és háborúellenes párt alakul, utóbbit a főpap és a farizeus előkelők támogatják. Agrippa és csapatai is békepártiak, a háború alatt végig a rómaiak pártján állnak. A felkelők Jeruzsálemben elfoglalják a Templomdombot és az Alsóvárost. Csatlakoznak a felkeléshez Agrippa területei: Tiberias, Tarikhea és Gamala. A felkelők elfoglalják Maszadát, Jeruzsálemben övék az Antonius-erőd és Heródes palotája. A városban tartózkodó római cohorsok a palota erődített tornyaiba menekülnek. Ananja főpapot meggyilkolják. A felkelők 66 nyarára az egész várost uralják.

Cestius Gallus, a szíriai legatus csak ősz elején érkezik meg a 12. legióval és Agrippa segédcsapataival.

A város ekkor kezdi megszervezni saját védelmét és igazgatását. A felkelés kezdeményezői az alsóbb néposztályok – most a tehetősebbek és tekintélyesebbek a szervezők. Jeruzsálem védelmét Jószerf ben Gorionra és Ananus főpapra bízák. A vidék igazgatására papi származású megbízottakat küldenek Idumeába és a korábbi római közigazgatási körzetek mindegyikébe.

Így kerül Jószerf ben Mattatja Galileába, jeruzsálemi megbízottként. Itteni működését, részvételét a felkelés első szakaszában *Önéletrajzában* írja le. A művet valószínűleg élete végén, a *Zsidók története* befejezése után írhatta Josephus, és afféle öngazolásnak szánta. Josephus a háborúban római fogságba esik, s a győztesekkel Rómába megy, és ott is marad élete végéig. Az *Önéletrajzában* Josephus magát a háború idején a rend fenntartójaként és a korrekt viselkedés mintaképeként igyekszik be-

mutatni. Ellenfele, Tiberiási Justus, aki ugyancsak részt vett a galileai felkelésben, a Josephussal rivalizáló csoport tagjaként, szintén megírja a háború történetét – az ő szemszögéből egészen másképpen láthatjuk az eseményeket.

Galilea, ahová Josephust kinevezik, kulcsfontosságú hely, itt várják a felkelők az első római támadást. A fiatal jeruzsálemi megbízott kétségkívül jó szervező és talpraesett ember; ezt már korábban bizonyította is. Josephus, bár előzőleg semmiféle katonai kiképzésben nem részesült, nagy lelkesedéssel és rendszerességgel lát munkához. Galilea területén, jeruzsálemi mintára, hetven tagú tanácsot szervez, a városokban pedig hét fős testületeket hoz létre. Építkezéseket folytat az erődök – Jotapata, Tarikhea, Tiberiasz, Szepphorisz, Giszkhala – épületeiben. Hadsereget is szervez – állítása szerint –, százezer embert gyűjt össze és képez ki, római mintára.

A felkelés kitörésekor a galileaiak nem várták meg, míg Jeruzsálemből megérkezik a kijelölt megbízott. A felkelők saját vezére, egy bizonyos Giszkhalai János kiépíti szülőhelye, Gus-halab (görögösen Giszkhala) erődjét, és egész Galileában a lakosság támogatását élvezi. Josephus, megérkezve Giszkhalaiba, először a helybeli fegyveres erőket – ő „rablók”-nak nevezi őket – próbálja leszerelni, majd a maga oldalára akarja állítani a tehetőseket. Josephusnak galileai tartózkodása alatt mindenekelőtt Jánossal kell megmérköznie. A harc nem könnyű, mert ellenfele otthon van a területen. Josephus egyáltalán nem biztos a felkelés sikerében, ezért intézkedéseit az óvatosság jellemzi. Igyekszik minden törvénytelenséget elkerülni, hiszen számít arra, hogy a győztesekkel később el kell számolnia. Ezért szerzi vissza oly energikusan Agrippa királynak a „rablók” által zsákmányul ejtett kincseit (Agrippa ugyanis segédcsapatokkal támogatja a felkelők ellen indított római legiókat), és nem enged lefoglal-

tatni a felső-galileai falvakban felhalmozott császári gabonát sem, amelynek árán János erődítési munkálatokat akar végeztetni. Josephus így indokolja tettét: „az volt a felfogásom, hogy vagy meg kell őriznem a gabonát a rómaiak számára, vagy pedig a jeruzsálemi nagytanáctól rám ruházott galileai teljhatalom értelmében csak én rendelkezhetem vele”. Giszkhalai János nem ismeri el őt a galileai ellenállás szervezőjeként. Josephusnak el kell viselnie, hogy a gabona ügyében leszavazzák, sőt János váratlanul vetélytársa életére tör. A jeruzsálemi megbízott kénytelen beszédét félbehagyva menekülni Tiberiásból, amikor János és fegyveresei megjelennek. Josephus csak szerencséjének köszönheti, hogy sikerül csónakot szereznie és a Genezáret-tavon Tarikheaiba menekülnie. János megpróbálja elérni Josephus megbízatásának visszavonását, de Josephus a kiküldött bizottságot meggyőzve a maga igazáról, végül is maradhat.

Így érkezik el 67 tavasza, amikor az első komoly római támadás Galilea ellen megindul. A támadás vezetője Vespasianus, a tapasztalt római katona. Három legió – egyiket fia, Titus vezeti – és több segédcsapat, összesen mintegy 60 000 ember felett rendelkezik. A hadsereg megjelenésének hírére a fel-

PÉNZEK TARTÓVAL, A ZSIDÓ FELKELÉS IDEJÉBŐL (KR. U. 66-70.)

kelők közül sokan dezertálnak (ezt Josephus a *Zsidó háború* című művében említi). Ellenállás csak az erődökben van. Josephus Jotapata erődjébe vonul vissza, itt veszi fel a harcot az erőd ellen szabályos ostromot indító rómaiakkal. A védelmet Josephus személyesen vezeti. Hogy az erődöt tartani tudja, különféle leleményes védelmi megoldásokat is alkalmaz. Mindezek ellenére egy hajnalon, az őrség fáradtságát kihasználva, Titus kis csapatával feljut a falakra, és behatol az erődbe. Jotapata sorsa ezzel eldőlt – 67 nyarán Galilea legfontosabb erődje a rómaiak kezére kerül.

Josephus negyven társával együtt elmenekül, és egy közeli barlangban rejtőzik el. A területet átfésülő csapatok azonban eleve felfedezik őket. Josephus szándéka az, hogy megadják magukat, társai azonban nem egyeznek bele. Ekkor kollektív öngyilkosságot javasol: vessenek sorsot, és a sorsvetés által meghatározott sorrendben ölje meg mindenki a társát, az utoljára maradó pedig kövessen el öngyilkosságot. Nem tudni, Josephus segített-e a sorsnak, mindenesere ő maradt utoljára. Társai halála után – eredeti terve szerint – megadja magát a rómaiaknak. Az elfogott szabadságharcost Vespasianus elé viszik. Itt, váratlanul, Josephus jósként lép fel, és megjövendöli, hogy Vespasianus császár lesz.

Az elbeszélés – a kollektív öngyilkosság és a jóslat – egészen mesészerű, nehezen, illetve egyáltalán nem illeszthető abba a háttérbe, amelyet Josephus addigi életrajza, neveltetése, gondolkodása kínálnak. Mégis, az egészet valószínűnek kell tartanunk. Josephus két olyan dologról beszél, amely ugyan nem az ő köreiben, de az ő korában élő valóság volt. A kollektív öngyilkosság reménytelen helyzetben gyakori motívum (Josephus történeti munkáiban is): a galileai „rablók” ugyanezzel a módszerrel kerülnek el, hogy ellenfelük kezére jussanak, amikor a fiatal Heródes galileai kormányzóként indít el-

nük irtóhadjáratot. Josephus, a *Zsidó háború*-ban egy későbbi esetet is említi, a háború végéről: az ostromlott Maszada utolsó védői cselekszenek hasonlóképpen. Hogy nem pusztán legendáról vagy történetírói toposzról van szó, igazolja Maszada esete, ahol az ásatások során láthatóvá váltak a harcok nyomai. Ezek alapján arra lehet következtetni, hogy a védők valóban sorsot vetettek, és nem kerültek élve a bevonuló rómaiak kezére. A másik motívum a jóslat. Josephus sem azelőtt, sem azután nem említi, hogy bárki másnak is mondott volna jóslatot. Az esszénusokról viszont ugyanő nem egy helyen említi, hogy jóstehetséggel megáldottak, és csodálatos biztonsággal mondják meg a jövőndőt. Josephus, *Önéletrajzá*nak tanúsága szerint, módszeresen végigjárta korának zsidó iskoláit, így közelről ismerhette azt, amiről írt – az esszénus jövőndőmondás módszereit. Valószínűleg a helyzet hozta magával, és az életöszton sugallta, hogy ezeket a zsidó hagyományból ismert, de saját maga által nem elfogadott, illetve egyébként nem alkalmazott módszereket most élete megmentésére felhasználja.

Vespasianusék magukkal viszik, és ettől kezdve Josephus a zsidó háború eseményeit már a római táborból szemléli. Galileában csak Giszkhala és a Tabór-hegy marad a felkelők kezén, a Golán-hegyvidéken pedig Gamala erődje. Vespasianusnak és Titusnak őszre sikerül mindent elfoglalniuk. Palesztina északi része római kézre kerül. ➔Eközben Giszkhalai János és társai Jeruzsálemba menekülnek, hogy ott szervezzék meg az ellenállást. Josephus a *Zsidó háború*-ban a legsötétebb színnel írja le az ostromlott Jeruzsálem helyzetét. Jánosék ugyanis a városban véres terrorral akarják a vezetlést megszerezni. Mindenkit, aki Róma-barátsággal gyanúsítható, letesznek hivatalból vagy meggyilkolnak, helyére pedig saját emberüket ültetik. Ráadásul edomi csapatokat hívnak segítségül a

A FELKELÉS LEVERÉSÉRŐL MEGEMLÉKEZŐ
JUDAEA CAPTA FELIRATÚ RÓMAI PÉNZ
VESPASIANUS ARCKÉPÉVEL

városba, akik fosztogatása csak fokozza a káosz és a terror légkörét. A városban működő terrorcsoportok száma idővel emelkedik: a zélótákhoz – az ultra-radikális szabadságharcosokhoz – tartozó Simón bar Gióra, majd egy bizonyos Eleazar ben Simón is megjelenik. Amikor a rómaiak valóban komoly ostrom alá veszik Jeruzsálemet, a városban a következő a helyzet: Simón uralja a Felsővárost és az Alsóváros egy részét; Jánosé a Templomdomb; Eleazaré a templom belső udvara. Az egymással is harcban álló csoportok tűzzel elpusztítják a város hatalmas gabonakészletét is.

A Jeruzsálemben kialakuló helyzetet látva Vespasianus nem gondol a főváros ostromára. Ő és Titus 69 végére gyakorlatilag egész Júdat elfoglalják; a felkelők kezén csak Herodeion, Maszada és a Holt-tenger keleti partján fekvő Makhairosz erődei maradnak. 70-ben zajlik le Jeruzsálem ostroma – ez már Titus feladata, mivel időközben Vespasianust valóban császárrá kiáltották ki a katonák Alexandriában. Az ostromműveletek időszaka drámai ese-

ményekben bővelkedik. Josephus Titus mellett van az ostrom idején. Tudja, hogy a városban tartózkodó szüleit bebörtönözték. Jeruzsálemben éhínség dúl, tömegesen pusztulnak el az emberek, az életbenmaradók átszöknek Titushoz. Josephus maga naponta kijár a falak alá, és megadásra szólítja fel honfitársait. Egy alkalommal a falról lehajított kő fejen találja és összeesik, a római katonák viszik el sietve. A város védői hangosan örvendeznek, mert azt hiszik, Josephus meghalt. Néhány nap múlva azonban Josephus ismét megjelenik a falak alatt.

Jeruzsálem sorsa az ostrom alatt még borzalmasabb. A római katonák a falak mentén emelt töltésen feljutva végül is csóvát vetnek a templomra. Simon és János még ekkor sem adják meg magukat. A rómaiak folytatják a töltések építését, és 70 nyarának végén betörnek a városba, földig lerombolják, csak Heródes palotájának három tornyát, valamint a templomot körülvevő fal egy részét hagyják meg.

A háború epilógusa Maszada ostroma. Jeruzsálem eleste és a többi erő kézrekerítése után ez az egyetlen hely, amely még évekig a felkelők – a Jeruzsálemből ide menekült zélóták – kezén marad. A vár, amely egy meredek szikla platóján épült, szinte megköze-

líthatetlen. Az ostromot Titus, mint a többi erődét is, hadvezérre bízta, ő már Jeruzsálem elfoglalása után megtartotta diadalmenetét, amelyben a foglyok mellett ott vitték a jeruzsálemi szentélyből elrabolt menórákat és egyéb kincseket is. Josephus – miután, elmondása szerint az ostrom után sok ismerőse életét mentette meg a rómaiak kegyetlenségétől – patrónusával Rómába megy, és itt telepszik le, abban a házban, amelyben korábban Vespasianus lakott, és amelyet most a császár

szerez meg neki. Vespasianus és Titus iránti lojalitásból felveszi a Flavius nevet. Túléli mindkét patrónusát, de házába – bár itt Titus jóvoltából birtokai is vannak – soha nem tér vissza. Rómában csak tanulmányainak és az írásnak él. A farizeus zsidóból görög történetíró lett. Nem sokkal az események után írja meg a *Zsidó háborút*, majd a további évek során a *Zsidók történetét*, és végül öregkorában önigazolásul az *Önéletrajzot*.

IDŐRENDI TÁBLÁZAT

Kr. e.	
2112–2004	Mári helytartók. A III. Ur-i dinasztia hódítása
2000 körül	Hurri és amurrú vándorlás
1813–1781	Samsi Adad. Óasszír Királyság. Jamhad, Qatna, Mári
1782–1759	Zimrilim
1595	A hettiták kifosztják Babilónt
1550–1450 körül	Mitanni Birodalom
1450 után	Középasszír Birodalom
1450–1380 körül	„Amárna kor”
1363–1228	I. Assur-uballit (A számok az uralkodás időszakát jelzik.)
1243–1207	I. Tukulti-Ninurta
1114–1076	I. Tukulti-apil-Ésarra
1200–1100	A „tengeri népek” inváziója
1040–1000	Arámi terjeszkedés
1020–1000	Saul
1000–961	Dávid
961–922	Salamon
900 után	Újasszír Birodalom.
883–859	II. Assur-nászir-apli
869–850	Aháb
850–849	Ahazja
849–842	Jorám
744–727	III. Tukulti-apil-Ésarra
721–705	II. Sarrukin
715–687	Hizkija
668–627	Assur-bán-apli (Asszurbanipál)
640–609	Jósija
609–597	Jójákim
604	Jeremiás lediktálja próféciait
597–586	Cidgijja
625–539	Újbabilóni Birodalom
604–562	Nabú-kudurri-uszur (Nebúkadneccár, Nabukodonozor)
587–538	Babilóni fogság

555-539	Nabú-na'id
550-530	Perzsa Birodalom. II. Kürosz
465-425	I. Artaxerxész
405-359	II. Artaxerxész. Ezra működése
336-323	Nagy Sándor
305-285	I. Ptolemaiosz. Ptolemaida uralom Izrael (Palesztina) fölött
285-246	II. Ptolemaiosz Philadelphosz
246-221	III. Ptolemaiosz Euergetész
198-től	Szeleukida uralom
223-187	III. (Nagy) Antiokhosz
187-175	IV. Szeleukosz
175-164	IV. Antiokhosz
166-160	Makkabeus felkelés
164	A Szentély megtisztítása
161	Júdás halála
160-142	Jónátán
142-134	Simon
134-104	Johannész Hürkanosz
104-103	I. Arisztobulosz Hasmóneusz
103-76	Alexandrosz Jannaiosz
76-67	Szalómé Alexandra
67-63	II. Arisztobülosz
63-40	II. Hürkanosz
37-4	Heródes
24-Kr. u. 14	Octavianus Augustus
Kr. u. 66-70	A zsidó háború
Kr. u. 73	Maszada eleste

TARTALOM

ELŐSZÓ 5

DÁVID ÉS SAUL 7

SALAMON 13

ÍZEBEL 23

JÓSIJA 29

JEREMIÁS 33

EZRA 39

JÚDÁS MAKKABEUS ÉS ALEXANDROSZ JANNAIOSZ 45

HERÓDES 53

JOSEPHUS FLAVIUS 63

IDŐRENDI TÁBLÁZAT 69

FELELŐS KIADÓ KOCSIS ANDRÁS, A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA
KÉSZÜLT A GYOMAI KNER NYOMFA KFT.-BEN
FELELŐS VEZETŐ SZÁSZ IMRE ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ
SZERKESZTETTE NAGY MÉZES RITA
A BORÍTÓ ÉS A TIPOGRÁFIA KUN GÁBOR MUNKÁJA
TERJEDELME 7 (A/5) ÍV